

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.
MÁSODIK ÉVFOLYAM.

Ötödik és Hatodik füzet.

1871.

Május és Junius.

I.

A magyar protestáns hitfelekezetek egyházi és iskolai szükségének országos költséggel való fedeztetéséről, különös tekintettel a katolikus autonomiai mozgalmakra.

1. §. Történelmi előzmények.

Magyar hazánk 1848-dik évi XX-dik törvénycikkének 3-dik §-ában, mint közönségesen tudva van, ez áll:

„Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával, a minisztérium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás eleibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.“

Ha tekintjük e törvényt pontot úgy, amint az a maga eredeti minőségében előttünk áll; ha elgondoljuk, hogy ez minden bevett vallásfelekezetekről és ezeknek mind egyházi, mind iskolai szükségéről, még pedig a szöveg egyszerű és természetes értelme szerint, minden szükségéről szól; ha nem feledjük, hogy itt nem segélyezésről vagy gyámolításról, hanem általános és teljes ellátásról

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

és pedig nem községi vagy megyei, s más ilyszerű, hanem egyenesen közálladalmi vagyis országos pénztárból való ellátásról vagyonszó: akkor méltán mondhatjuk, hogy e törvényt, egész törvénykönyvünkben rendkívüli egyedüliségben áll. E törvényt továbbá akár történelmi, akár másféle indoklásait vagy előzményeit megírva, az országgyűlési naplóknak is hiában keressük, s ha mindehez még azt is vesszük, hogy e törvényt teljesen egyező törvényt, csekély tudomásunk szerint legalább, külföldön is alig találhatunk: akkor valóban méltán felköltheti e törvényt mindazok figyelmét, a kik vizsgálandó szeretnek. Szabad legyen tehát nekem is most a tisztelt olvasók nagybecsű figyelmét, az alább következő igénytelen vizsgálatokra, a legőszintébb bizodalommal felhívni, és pedig annyival inkább, mert az én meggyőződésem szerint legalább, a törvényben foglalt eszméknek és érdekeknek mikénti eldöntése, a magyar protestáns egyházra nézve, ha nem a „lenni vagy nem lenni“ kérdése is épen, de mindenesetre olyan, a mely több tekintetben bizonynyal korszakot alkotó leendő.

Igaz, hogy a fentidézett törvényt, úgy a mint az formulázva van, szűkebb látkörű és első tekintetre nagy egyedüliségben, mint valami rejtély áll előttünk. De nem így áll a dolog, ha a törvény alapeszméjére tekintünk és ezen alapeszmét, mind a jelenben, mind kivált a múltban a lehető legszélesebb látkörben keressük.

A törvény alapeszméje ugyanis nem más mint az, hogy az állam lakosainak vallási vagy helyesebben köz istenitiszteleti — kultusi — és művelődési — kulturai szükségei közálladalmi vagyis országos költséggel fedeztessenek. Ezen eszme már és az ennek megvalósítására célzó törvények és intézmények oly régiek, mint maga a történelem.

Hogy a föld használható termékeiből, tehát pl. a gabonaművekből, zöldségfélékből, fák és szőlők gyümölcseiből, tenyésztett állatok szaporúságából, az iparral vagy mesterségi kézimunkával szerzett keresményből s a hadi zsákmányból, minden esztendőben minden tizedik rész Istennek szenteltessék, vagyis hogy vallási és művelődési szükségek fedezésére adassék, — ez

mindazon régi népek legnagyobb részénél, amelyekről a történelmi hagyományok és emlékek szólnak, közönségesen bevett rendszeres szokás vagyis rendtartás vala. A számok vagyis a számolás véghetetlen folyamában a tiz, miként a mai, ugy a régi népeknél is, mintegy határ- vagy fordulópontot képez, ahoz siet, annál állapotodik meg s ahoz tér vissza a számolás láncolata, s így az ősnépeknél, a kik erősen hittek még egy a természet és az élet sorsa felett uralkodó teremtő és gondviselő Istenbe, igentermészetes s egyszersmind szép és nemes szokás vala az, hogy a földi javaik tizedrésze Isten iránti hálából isteni tiszteleti s azzal rokon szükségek fedezésére szenteltetett.

Hogy magánál Izráel népénél a tized már a Mózes kora előtt szokásban volt, az nyilván kijő I. Móz. XIV. 18. sat. verseiből. Maga a nagy törvényhozó Mózes, bár az egyiptomiaknál azon törvényes rendtartást látta, melyszerint a papok szükségének fedezésére állandó nagy földbirtokok adattak, vagyis rendes papi jószágok valának: mégis, sok tekintetben igen bölcsen, ugy intézkedett, hogy a visszafoglalandó hazában, a különben igenszámos papoknak s lévitáknak, egy talpalatnyi saját földbirtokuk vagy papi jószáguk sem volt, hanem jövedelmük legfőbb forrását az említett tized képezte, melynek egy bizonyos része rendesen pénzzel is megváltható volt. — 3. Móz. XXVII. 30. sat. 4. Móz. XVIII. 21. sat. 5. Móz. XII. 6. XIV. 22. sat. sat.

Nem tartozik céломhoz részletesen rajzolni ezen tizedek általi fizetési rendszert; csupán azt jegyzem meg, hogy ez valóban nem egyéb volt, mint a vallási és művelődési szükségeknek közálladalmi költséggel való fedezése, mert országos törvény és mindenkire nézve egyiránt kötelezőleg szabta meg ezen fizetést, s ennek forrása az állam legfőbb anyagi értéke vagy vagyoni alapja, t. i. a földbirtok és az emberi munka vagy szorgalom volt. Ezen ellátási rendszernél fogva, az idő vagy helyszerénti konventzióknak, alkudozásoknak, emberi tetszésből származó változásoknak sat. sat. legkisebb hely sem volt engedve. Fedezte a tized mint emlitém a kulturai szükségeket is, mert a papok és léviták nem csupán a szoros értelemben vett vallási vagy papi tisztelet végezték, hanem ők voltak egyszersmind a törvény őrei, magyarázói, a csa-

ládi leszármazások tisztában tartói, a közegészségi viszonyok felügyelői, majd későbbben többrendbeli polgári hivataloknak viselői s általában a vallás, műveltség és közerkölcsiség legfőbb őrei és terjesztői. — Jegyezzük meg szükséges pótlékul és felvilágosítul az említettekhez, hogy a mózesi törvények egyik tudós buvára Michaélis szerint, a tizedekből vett fizetés oly tisztességes volt, miszerint egy lévita évenkénti jövedelme körülbelül ötszörte több vala, mint egy izraelita rendes gazdáé. Későbbben azonban, a lévíták elszaporodása és más okok miatt tetemesen csökkent a lévítai jövedelem. Különösen a papoknak, vóltak a tizeden kívül még másféle jövedelmeik is, mint pl. az első fiszülöttek váltsága, az első állatfajzatok s a gabona és gyümölcsféle termékek első zsengéje, s egy bizonyos meghatározott rész az áldozatokból. Az adózás és fegyverviselés, vagy hadkötelezettség terhe alól mind a papok, mind a lévíták fel vóltak szabaditva, s e tekintetben való mentességek rendszerént az idegen hódítók is tiszteletben tartották.

Az új szövetségi szentiratokban, s a keresztyénség három első századának emlékeiben, a tizednek, vagy bármiféle törvényesen meghatározott lelkészi fizetésnek s egyházi adónak legkisebb nyoma sincs. Pál apostol nyilván mondja ugyan, hogy „az olyan ember, aki taníttatik az evangyéliom tudományára, közölje minden javait azzal, aki őtet tanítja,“ — Galat. VI. 6.; — kicsoda vitézkedik valaha a maga zsoldján? Kicsoda plántál szőlőt, hogy annak borában ne innék; vagy kicsoda legeltet nyáját, hogy a nyájnak tejéből ne élne. . . . Ha mi nektek lelkieket vetettünk, nagy dolog-e, ha mi a ti testi marháitokat aratjuk. . . Avagy nem tudjátok-e, hogy akik a szent dolgokban munkálódnak, a szent helyből élnek, és akik az óltár körül forgolódnak, az óltárral együtt veszik el részeket? Eképen rendelte az Ur is azoknak, kik az evangyéliomot predikálják, hogy az evangyéliomból éljenek,“ I. Kor. IX. 7. 11. 13. 14.; — ugyancsak a nagy apostol mondja: „az egyházi szolgálók, kik jól forgolódnak, kettős tisztességre méltóztassanak, főképen pedig azok, akik munkálódnak a beszédben és tanításban; mert ezt mondja az irás: a nyomtató ökörnek ne kösd fel száját; és: méltó a munkás az ő jutalmára,“ I. Tim. V.

17. 18.; — igaz, hogy ezen s több ezekkel rokonhelyekből nyilván kijő, hogy az apostolnak, sőt magának az Urnak nézete szerint is, az evangyéliom hirdetői igényt tarthatnak a hivek általi ellátatáshoz, és ezt teljesíteni a hivek köteleztetve vannak: de mindezekből s általában a keresztyénség három első századának emlékeiből valami pozitív törvénnyel meghatározott, idő és mennyiség tekintetében kiszabott lelkészi fizetésre s egyházi adóra, anyivalinkább ez ügyben az államnak vagy államhatóságoknak bárminemű segélyére és gyámolítására következtetést, sőt csak sejtelmet is vonni teljességgel nem lehet.

A keresztyén gyülekezeteknek, mindaddig míg azok állam által megtiltott társulatok valának, tehát a 4-dik század eleje tájáig, semmiféle fekvő birtokot szerezni nem vólt szabad. Miként általában az egyházi, ugy különösen a lelkészi jövedelem is tehát, egészen a hivek önkéntes adományaiból állott. Ezen ellátási módot azonban valami soványnak és nagyon ingatagnak mondani már csak azért sem lehet, mert ennek végforrása a vallásos buzgóság, áldozatkészség, atyafiui szeretet, s más ily erények az első keresztyéneknél a legnagyobb virágzásban valának; továbbá azért sem, mert hiszen az első keresztyének akár a zsidóság, akár a pogányság köréből léptek az egyház kebelébe, mindegyik esetben már korábban szokva valának ahoz, hogy papjaik számára rendszeren adjanak valamit.

Nagy Konstantin korától kezdve bővséges forrásai nyíltak meg az egyházi, illetőleg lelkészi jövedelmeknek. Ilyenek valának pl. a végrendeleti hagyományok, fejedelmi ajándékok, az elhagyott pogány templomok javadalmai; a városi birtokok vagy javadalmak egyrésznéek egyházi célokra fordítás végetti elkülönítése. sat. sat. Amily mérvben bővültek azonban az egyházi javadalmaknak állami forrásai, épen oly mérvben csökkent az egyes hivek adakozási buzgósága. Ennélfogva, különösen a főpapok, már az 5-dik században kezdték először ajánlani, majd sürgetni és követelni az ó szövetségi törvények alapján az egyes hivektől a tized pontos beadását, amit későbbben, különösen nagy Károly és az ő utódai országos törvényekkel és szigoru büntetés terhe alatt megparancsoltak, ugy hogy az európai keresztyén álla-

mokban, az egyházi tizedet már a X-dik században államilag behozva és rendszeresítve találjuk.

Ezen javadalmakhoz járult még különösen az újból alakuló, s a keresztyénségre csak most lépett germán államokban azon rendtartás, miszerént a püspökségeknek s egyes parókiáknak, szerzeteknek sat. földbirtokok adtak használatra. Így javadalmazták ekkor, azaz nem készpénzzel fizették ezen államokban, nemcsak az egyházi, hanem a hadi és polgári legfőbb tisztviselőket is.

Midőn tehát hazánkban, a XI-dik században s későbbben a keresztyén egyház megállapított és megszilárdított, a szomszéd germán államokban teljesen kifejlődve találjuk az egyháznak, vagyis a papságnak mind tizedekben, mind fekvő birtokokban való adományoztatását. Hazai történetiróink egyező felvétele szerént, amint közönségesen tudva van, mindkét nemű javadalmazás megvált hazánkban már a XI-dik század elején. Oly nagygyá lett pedig az idők folyamán a klérus birtoka hazánkban, miszerént a reformáció előtt nem sokkal élt Tubero apát szerént, Magyarország összes földbirtokainak egy harmada a klérusé, másik harmada ő szerént a királyé, a harmadik pedig a nemességé vala. Mátyás király hires könyvtárnoka Galeoti is, a gazdaságra s birtokokra nézve a magyarországi püspököket mindjárt az európai fejedelmek mellé helyezte.

Igen nagy tévedés lenne azonban azt hinni, hogy mindezen nagy birtokok és fényes javadalmak tisztán és egyedül a főpapok személyes hivatali működésének jutalmazásul adtak volna oly formán, mint mai időben a tisztviselők fizetései, és úgy, hogy ők köteleztetve ne lettek volna jövedelmeikből bizonyos részt egyetemes értékű közcélokra is fordítani.

Miként másutt, úgy hazánkban is a főpapok használatára adott javadalmak kötelezett rendeltetése volt a köz istentisztelet fentartása, tehát pl. templomok építése, szükség esetében az alsó papság jövedelemmel ellátása, továbbá a közoktatás fentartása, s a szegények és nyomorultak ápolása. Emellett ne feledjük, hogy miként Izrael népénél s más régebbi népeknél is a papok, úgy hazánkban is különösen a főpapok, nem

csupán szoros értelemben vett vallási vagy egyházi, hanem többrendbeli hadi, polgári és egyetemes társadalmi tiszteket is teljesítettek.

Hazánk reformátzió előtti állapotára tekintve, azt hiszem, hogy minden kételkedés nélkül bizton ki lehet mondani, miszerént itt a római katolikus hitfelekezet egyházi és iskolai szükségei kitűnő mértékben közálladalmi költséggel fedeztettek. Igenis, mert mind az ország évenkénti termékeinek tizede, mind a királyok által adományozott földbirtokok és azok jövedelmei, országos forrásból eredő javadalmazásoknak tekinthetők. Azon nézet ugyanis, melyszerént a királyok által adományozott földbirtokokat, éppen országos, hanem tisztán és egyedül magánforrásból eredettnek kell tartani és olybá tekinteni, mint pl. ha egy munkás az ő munkabéréből, vagy általában bárki a maga merőben privát vagyonából valami részt egy bizonyos célra ad, — ezen nézet mondom, csekély tudomásunk szerint legalább, egészen önkényesen van felvéve, s tüzetesen és igazán alaposan bebizonyítandó lenne avégre, hogy elfogadtassék. Ezen bebizonyítás azonban, aligha sikerül valaha, miután maga a magyar törvényhozás, eddigelé legalább, többizben ellenkező nézeteket vallott. E ponton azonban, jogi fejtegetésekbe bocsátkozni nem célunk.

Miután, mint közönségesen tudva van, hazánkban a polgári és politikai jogokkal bíró nemzettestet, egészen 1844-ig, illetőleg 1848-ig csak a nemesség alkotta, s miután e nemesség, illetőleg nemzet, a reformátzió előtt igen parányi kivétellel a római katolika egyházhoz tartozott: azt hisszük, hogy a fentebbi tétel, ekként formulázva is megállhat: a reformátzió előtt az összes magyar nemzettest, illetőleg magyar állam egyházi és iskolai, vagy vallási és kulturai szükségei, közálladalmi költséggel, vagyis országos forrásból fedeztettek. — Bizonyos tekintetben országosnak lehet nevezni a patronatusból eredő jövedelmi forrást is, melyszerént t. i. az ország törvénye vagy fejedelme, s főhatóságai által igenszámos városi hatóságokra, birtokokra és uradalmakra reájok rovatott azon teher, hogy a kebelőkben lévő római katolikus egyházak s iskolák fentartásáról gondoskodni tartoznak.

Jól tudjuk, hogy már a reformátzió előtt, miként másutt, ugy

hazánkban is, nem csekély számú oly birtokoknak s javadalmaknak volt ura a római katolikus klérus, amelyek nem országos forrásból, hanem egyesek s családok hagyományozásából vették eredetüket. Hogy azonban a valódi szükségek fedezése, s a vallás és kultúra fentartása rendszeresen országos forrásból történt: az fölfogásunk szerint, tagadni nem lehet.

2. §. A reformátzió és az egyházi javak.

A reformátorok, s ezek közül különösen mind Luther, mind Kálvin a leghatározottabban s a legkiméletlenebbül megtámadták azon visszaélést, melyszerént a papok és szerzetesek az egyházi javakat nem az adományozók által kitűzött üdvös célokra, s általában nem vallási, művelődési s emberiségi közérdekek előmozdítására, hanem heverésre, dobzódásra, kéjelgésre, s különféle bűnökben való kicsapongásokra fordították. Luther az ő ösmertes szokott modorában, különösen német nyelven írott műveiben, nem egyszer nevezi a templomokat s zárdákat rablók barlangjainak, bordélyházaknak, s a szerzeteseket és papokat oly zsvány legényeknek sat., akiknek feje a pápa sat. sat. Mindemellett is egyáltalában nem az volt a reformátorok végcélja vagy eszménye az egyházi javakra nézve, hogy azok eredeti valódi rendeltetésöktől elvonatva szekularizáltassanak, azaz világi célokra fordittassanak, hanem az, hogy az evangyéliom szerént megtisztított egyházban, vallási s különösen iskolai, s általában művelődési célokra, s a szegények és nyomorultak ápolására fordittassanak, s ne a papok, hanem arra rendelt külön bizottságok által kezeltessenek.

A részrehajlatlan történetírás előtt darab idő óta nyilván van az már, hogy az egyházi javaknak és javadalmaknak a fejedelmek és főurak általi elfoglaltatása, s világi célokra fordítása egyáltalában nem a reformátzióból vette eredetét. Az ily foglalások eszméje, s az elfoglalt javak hova fordításának egész tervei kifejtettek, s a műveltek közvéleményében is szétterjedtek egészen függetlenül a reformátziótól, sőt már előtte is annak. A reformátorok legfelebb annyit tartottak megengedhetőnek, hogy az állam vagy államfő az egyházi javak azon részét fordithassa bizonyos

világi célokra, amely az egyházi és iskolai szükségek teljes fedezése után fenmaradt.

A reformátorok továbbá az egyház és állam egymáshoz viszonyát akként fogták fel, miszerént az állam célja és kötelessége a törvény mindkét táblájának épségben tartásáról gondoskodni, az embert Isten iránti kötelességeinek teljesítésében is segíteni, gyámolítani, vagyis általában a vallás, egyház s az azzal egységes iskolák érdekeit előmozdítani, védeni s szükségét fedezni. Egyszóval azon eszmétől, hogy az egyházi és iskolai szükségek közaladalmi költséggel, vagyis országos forrásból fedeztessenek, a reformátorok teljességgel nem voltak idegenek, sőt ez volt az ő egyik alapeszméjük, amely aztán vagyis inkább annak csak életbeléptetési s gyakorlati kivitel módja, különösen a Luther nyomain reformált egyházakat és iskolákat igennagy mértékben az állam és államfő hatalma alá vezette, vagyis az autonomiától megfosztotta. Kálvin már és az ő nyomait követő reformátorok elfogadják ugyan, sőt követelik az egyházak és iskolák számára az állam védelmét és anyagi pártfogását; de azért nem engednek korlátlan hatalmat az államnak, az egyházak és iskolák felett, sőt a körülményekhez s az államelvek és viszonyok minőségéhez képest határozottan igyekeznek fentartani ezek autonómiáját.

A reformátoroknak az egyházi javakra s az egyházak és iskolák állami javadalmazására vonatkozó nézetei, leginkább ahoz képest, amint a reformáció sikerült, s amint az állam és egyház egymáshoz viszonya újból alakult, különböző módon léptek életbe. Angliában az anglikán államegyház kezében, teljes mértékben megmaradtak a reformáció előtti egyházi javak. Ez történt jó részben a svédországi lutherán egyházzal is. Genfben mindjárt a reformáció kezdetén szekularizáltattak az egyházi és zárdai javak, s Kálvint és tiszttársait a város javadalmazta. A német földön is idement ki az újból alakult viszonyok lényege. A szász választó fejedelem 1527—8-ban, a legtekintélyesebb reformátori férfiakat, közöttök Luthert és Melanchton is küldvén ki a gyülekezetek és iskolák vizitálására, szoroson meghagyta nekik a többek közt azt is, hogy mindenütt a hol szükség, szaporíttassék a lelkészi és tanítói állomások száma; ezek fentartásának alapjaul a

reformátzió előtti egyházi és zárdai javakat rendeli, amenyiben pedig ezek, s az egyes hivektől is nyerendő adományok, pl. a nép kevés vagy szegény volta miatt elegendők nem lennének, a kisebb és szegényebb gyülekezeteket segítsék a szomszéd gazdagabbak; ha erre sem lehet számítani, akkor a fejedelem fog segíteni, sat. A németföld mindazon tartományában és szabad városaiban, amelyek a reformátziót bevették, a reformált gyülekezetek és iskolák s ezek lelkészei és tanítói, vagy egyszerűen beléptek a reformátzió előtti egyházi javadalmak élvezetébe, vagy ha ezeket az állam vette át, országos, illetőleg községi forrásból láttattak el. Német vidékeken a Róma mellett megmaradt papok, nem tűrhetvén a nagy javadalmaktól való megfosztásukat, több rendbeli kemény császári parancsolatokat eszközöltek ki, melyek a javadalmakat Róma hű fiainak visszaadni rendelik. De e parancsok már a tényeket meg nem változtathatták különösen azon időszakban, amidőn a törököktől félelem magokat a római szent birodalmi császárokat is. méltán engedékenyekké tette és tette. Így pl. I. Ferdinánd császárnak 1540. december 20-ról van egy rendelete, amely Sziléziában a római katolikus és protestáns lelkészek fizetésére nézve a jogegyenlőséget és viszonyosságot állapítja meg. — Az egyházi tized, amelyet ott ahol szokásban volt, a reformátorok is fentartatni kívántak, vagy az egyházak közvetlen használatában, vagy a fejedelmek kezeire kerülve, néhol természetben, másutt pénzzel megváltva, s általában sokképen módosulva csaknem a legújabb időkig fenmaradt. Angliában folyvást fenáll egész terjedelemben a tizedrendszer; Svédországban a lelkészek szinte kapnak tizedet; Dániában a király, az egyház és a lelkészek osztoznak azon.

A németföldön, miként általában a reformátzió élethalál harcát, úgy különösen az egyházi javak kérdését is véglegesen nem a tudomány és törvényhozás, hanem a fegyver és a hosszú harcokat bevégző békekötések, s ezek között különösen a wesztfáliai békekötés döntötte el. E békekötésben az egyházi birtokokra és javadalmakra nézve, azon birtoklási állapot szentesített, amelyben azok 1624. január 1-ső napján találtattak; másrésről pedig megállapított a római katolikus és protestáns fél közötti

teljes jogegyenlőség és viszonyosság, s kimondatott, hogy az oly ügyekben, amelyek a vallást akár közvetve, akár közvetlenül érintik, szavazattöbbség általi döntésnek többé semmi helye sem lehet. sat.

3. §. A magyar protestáns felekezetek kebelében folyvást élt azon óhajtás, hogy egyházi és iskolai szükségük közálladalmi költséggel fedeztessenek.

Miként általában a keresztyén, úgy különösen a protestáns egyház is, léte célját, anyagi eszközök segélye nélkül el nem érheti. Igaz ugyan, hogy a protestáns egyháznak, ha az evangéliomhoz valóban hű akar maradni, nincs szüksége sem építészeti műremekekként pompázó nagyszerű templomokra, — melyek a sikeres igehirdetést, az evangéliomi isteni tisztelet e leglényegesebb részét különben is csaknem lehetetlenné teszik; nincs szüksége a valódi evangélikus egyháznak érseki és püspöki fényes palotákra, uradalmakra, arany láncokkal és keresztekkel ékes főpapokra s más eféle dolgokra sem; — de van szüksége, éspedig kiváló mértékben s elmulthatatlan szüksége minél alaposabban képzett lelkipásztorokra, — olvasni, írni s nyomosan gondolkodni tudó, felvilágosodott, de amellet vallása iránt szóval s tettel őszintén hű népre, s ez okokból a lehető legtökéletesebb és kellő számú népiskolákra, gymnasiumokra, tanítóképezdékre, bölcsészeti és theologiai szakokra, sőt még másféle tanintézetekre is azon esetben, ha az országos közoktatás ügyét ultramontán vagy szabadság és protestánsellenes szellem vezeti s hatja át. Hogy mindezekkel együtt az irodalom, mégpedig mind a népszerű, mind a tudományos irodalom a protestantizmusnak égető szüksége, azt felemlíteni is alig szükséges. Emellet szegényebb vagy elemi csapással sujtolt gyülekezetek iránt a szeretet munkáját gyakorolni, előregedett vagy elnyomorodott tanítók, tanárok és lelkészek sorsáról tisztességesen gondoskodni, sat. sat., a protestáns egyház is hivatva, sőt köteleztetve van.

Mindezen és több más, az egyház lényéből és rendeltetéséből önként következő szükségek fedezhetése végett, a magyar protestánsoknak is anyagi erőre, vagyonra volt és van szükségök. És ha

egyszer a reformátzió bajnokai és hivei hazánkban is jól tudták azt, hogy a római katholika egyház egyedüli uralma korában az egyházi és művelődési szükségek nálunk is kitünő mértékben országos forrásból fedeztettek; ha érezték, aminthogy valóban érezték is és tudták azt, hogy ők a valódi keresztyénség alapját egyáltalában el nem hagyták, sőt ahhoz lettek hivekké; ha őket is lelkesítette azon nemes öntudat, hogy a reformátzióval s az azzal szövetségben álló iskolákkal és irodalommal, ők is az általok forrón szeretett hazának lelki, testi közjavát és valódi dicsőségét munkálják: akkor egyáltalában nem lehet csudálni, hogy saját egyházaik s iskoláik számára is kivánták, sőt követelték az országos forrásból való rendszeres segélyezést, kivált miután a XVI-dik század közepe tájától fogva, mintegy két évszázadon keresztül nemcsak a tiszta magyarságnak s nemességnek, hanem a haza összes lakosainak nagy többsége egyenesen a protestáns vallás hive volt.¹⁾

¹⁾ Arra nézve, hogy a protestantizmus hazánkban is már a XVI-dik században mily nagy mérvben el volt terjedve, történetíróink eddigelé rendszerént csak Szentiványi Márton jezsuita azon nyilatkozatára szoktak hivatkozni, miszerént „a jezsuita iskolák felállítása előtt, csak három mágnás volt hazánkban római katolikus, a nemesek közül pedig alig valaki.“ Ezt Szentiványi Szántó István jezsuita kézírataira támaszkodva mondja. — De vannak a protestantizmus nagy elterjedtségére nézve hazánkban, ennél hitelesebb és fontosabb adatok is. Midőn pl. Bocskay István és az ő vezérlete alatt fegyvert fogott magyarokat nyilván azzal vádolták a külföldi fejedelmek és népek előtt a jezsuiták, hogy azok szentháromság tagadók, — amely vád természetesen oly célból emeltetett, hogy Európában részvétlenség és gyűlölet támadjon a magyarok ellen: akkor a magyar gyülekezetek követői és lelkipásztorai — legati et ministri ecclesiarum hungaricarum — egy 1606. június 16-dikán Kassán kelt nyilatkozatukban határozottan kijelentették, hogy ők a helvét hitvallást ezelőtt 39 évvel bevették és mindnyájan azt követik most is, „kivéven némely vármegyéket, amelyek bizonyos szabad városokkal együtt némely hitcikkeken eltérnek tőlünk, és ágostai hitvallásuaknak szeretnek nevezetni, sértetlenül fenállván emellett közöttünk a keresztyéni egyetértés és szeretet. Vannak ezeken kívül még, de kevesen, pápista vallásuak is, akik inkább magánosan mint közönségesen, magán házakban gyakorolják vallásukat.“ „Sunt etiam praeter hos adhuc sed pauci, pontificae seu papisticae religionis, privatim magis quam publice in privatis aedibus suam religionem exercentes.“ Megjelent e nyilatkozat 1608. Bártfán Klósz Jakabnál „Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum hungaricarum adversus iniquissimas monacho-jesuitarum criminationes etc. cím alatt. — A Historia diplomatica de

Az ugynevezett egervölgyi vallástételben, amelyet 1562-ben az egervölgyi fegyveres nép és nemesség I. Ferdinánd magyar királyhoz s német császárhoz, s annak fiához Miksához intézett, s mely egyszersmind a debreceni és debrecenvidéki lelkészek vallástétele is vőlt, nyilván kifejeztetik azon óhajtság, hogy „az állam vagy állami hatóságok ne tiltsák el alattvalóikat az Isten igéjének élvezetétől, hanem inkább legyenek segítségül a kegyes és jámbor lelkészeknek az Isten anyaszentegyháza építésében, és hogy akadémiákról és iskolákról, mint az Isten igéjének voteményes kerteiről, az ország közjövendelméből gondoskodjanak.“¹⁾ Ime tehát a reformátzióknak igenszámos és tekintélyes magyar hivei, a különben római katolikus fejedelmi férfiakkal, államfőkkel szemben, nem kételkednek nyilván és határozottan igényt formálni iskoláik számára az országos javadalmoztatáshoz.

statu religionis evang. in Hungaria című, s az illetők előtt eléggé ősmertes műnek előszavában mondatik, hogy I. Leopold császár és magyar király előtt magyar s külföldi római katolikus tekintélyes világi férfiak állították, hogy Magyarország lakosainak alig hetedrésze követi a római katolika vallást; a többi, vagy ágostai, vagy helvéthitvallásu. Leopold ezen nagyon csudálkozott, mert a klérus folyvást azt állította ő előtte, hogy csak igencsekély számu, alacsony sorsu megvetendő köznép követi a protestáns vallást. — Sinay Miklós derék magyar történetbuvár 1757-ben Oxfordban, a Bodley-féle hires könyvtárban buvárkodván, egy angol műből: *Brief narrative of the state prot. in Hung.* azt jegyzette ki, hogy 1567-ben s még azután is, egészen a nagy üldözésekig 2500 protestáns ekklezsia vőlt Magyarországon s a városok kettő három kivételével mind protestánsok valának. — Hogy hazánk lakosainak nagy többsége valóban bevette a reformátziót, azt az 1791-dik évi országgyűlésen is, a leghatározottabban s legünnepélyesebben állították az evangélikus rendek, mondák nevezetesen, hogy a XVI-dik században s a XVII-dik elején a magyar nemzetnél a protestáns vallás oly közönségesen be vőlt véve, hogy mind a nemesek, mind a nem nemesek tulnyomó nagy része az evangélika vallást követte, s ez vőlt akkor nemzeti vallásnak mondható. „Certum est gentem hungaram saeculo XVI. et ineunte XVII. evangelicas utriusque confessionis religiones tam communiter recepissee, ut longe majorem tam rusticorum quam statuum partem illi constituerint, adeoque religio evangelica hac aetate nationalem constituerit.“

¹⁾ „Ne magistratus, subditos suos a cibo et pastu caelesti prohibeant; sed in aedificationem ecclesiae Domini piis ac sanctis ministris faveant: Academias vero et scholas velut verbi divini seminaria de publico regni reditu curent.“

Midőn Bocskay István és hívei a vallási és polgári tekintetben egyiránt elnyomott haza felszabadítása végett, a protestantizmus végkiirtására törekvő jezsuiták és idegen zsoldosok ellen fegyvert fogtak, s fegyveröknek az isteni gondviselés határozott győzelmet kezdett adni, a tiszántuli ref. egyházkerület lelkészei 1605. június 5-dikén Nagy-Károlyban tartott zsinatjokból követeket küldöttek Kassára Bocskay István fejedelemhez bizonyos „postulatum”-okkal. Ezeknek 4-dik pontja azt kívánta, hogy a reformáció óta bármi módon, s bárki által elfoglalt egyházi javak visszaadassanak, az 5-dik pontban pedig azon kívánatot fejezik ki, hogy valami illustre gymnázium, — azaz főiskola — állittassék, vagy az eddig állított iskolák bővebb segélylyel láttassanak el.¹⁾ — Természetes, hogy ezen kívánatok, Bocskay Istvánhoz nem mint magán emberhez, hanem mint államfőhöz, mint fejedelemhez intéztettek, s nem az ő magán vagyonából, hanem országos forrásból kívánták és várták az illetők azt, hogy egy új főiskola állittassék, vagy a meglévők bővebb javadalommal láttassanak el.

Ugyancsak a nevezett postulatumok egyike, nev. 3-dik pontja volt az is, hogy az elhunyt lelkészek özvegyei, mindaddig, míg elhunyt férjök nevét viselik, minden szolgálatok, adók és taksák terhe alól felszabadíttassanak.²⁾ Ezen kérelmet néhány nap múlva teljesítette is a fejedelem, mert 1605. július 5-dikén Kassán kelt ünnepélyes és formyszerű oklevelében, a tiszáninneri és tuli predikátorok özvegyeit és árváit, mindenféle cenzus, taksa, adó s fizetés terhe alól kiveszi. Ez sem volt egyéb, mint országos segély és gyámolítás a református lelképásztori kar iránt.³⁾

1) *Post reformationem bona ecclesiae quocunque modo occupata a quibusvis, ad inquisitionem senioris reddantur. — Illustre aliquod gymnasium erigatur, aut que erectae sunt scholae subsidio ampliore ditentur.*“

2) *„Relictae ministrorum defunctorum, quamdiu nomen mariti defuncti gesserint sint immunes ab omnibus servitiis; contributionibus et taxis.*“

3) Az elhunyt ref. lelkészek árva családjait a fejedelmi oklevél még több jóban részelteti, mint amennyit a tiszántuli papok kértek. — A főiskola állítása iránti kívánat teljesítése Bethlen Gáborra

Az egyházi javakra vonatkozó kívánatot, legalább egy részben ugyancsak az 1605-dik évben már áprilban, mintegy előlegesen teljesítette a szerencsi országgyűlés, mert ennek egyik végzése nyilván ezt tartja: „Az keresztyén prédikátoroknak, kik evangélikusoknak mondatnak, ahol ezelőtt quartat adtanak, ott ezután is quartat, ahol decimát, ott decimát a régi szokás szerént tartozzanak megadni.“ Ime tehát e pont is nyilván mutatja a többek közt, hogy a magyar protestáns lelkészek is beléptek a tized általi ősi eredetű országos javadalmoztatás élvezetébe. A nagykárolyi postulatumban említett egyházi javakon azonban nem csupán a tizedet s negyedet, hanem fekvőségeket kell inkább értenünk.

A jezsuiták és azok hívei semmit nem hallgatván az evangélium, a természet s a legszentebb ünnepélyes kötések és törvények szavára, ahol csak alkalom nyílt, arcátlan merészséggel háborgatták, üldözték, fosztogatták a protestáns egyházat. Melottai István tiszántuli superintendens már 1617. nov. 27-dikén azt írja Szenci Cene Péter, felső magyarországi „orthodox superintendens“-hez, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló békekötések s koronázási törvénycikkek, az üldözések miatt hatályukban megtámadtatván s mintegy eltöröltetvén, szükség, hogy a sérelmek országgyűlésileg gyökeresen orvosoltassanak; ez ügyben tehát közreműködésre hívja fel Szenci Cenét és dunavidéki paptársait. Az egyetértés meg is lett, mert amidőn Bethlen Gábor, hazánk egyházi s polgári szabadságának s tudományos művelődésének fedelmi nagy bajnoka és védője szinte fegyvert fogni kényszerülvén, győzedelmesen nyomult előre, és 1619. november 11-dikére országgyűlést hirdetett és tartott is Pozsonyban, ezen országgyűlésen mind az alsó, mind a felső magyarországi református lelkészek részéről egy tekintélyes küldöttség jelent meg. E küldöttség szónoka 1619. dec. 23-dikán az országgyűlés színe előtt, egy rövid magyar beszédben rajzolván a sérelmeket, említi a többek közt, „templominknak, parókhiainknak, schóláinknak a z

maradt; egyébiránt maga Bocskay is végrendeletében az időkhöz képest nem csekély összeget rendelt mind a váradi, mind a debreceni főiskolának, és pedig államinak mondható forrásból, t. i. a harmincadból.

reditussal együtt sok helyeken elfoglaltatását“ sat. Azután mind az alsó, mind a felső magyarországi református papok részéről külön postulatumok nyújtattak be latin nyelven az országgyűléshez.

A felső magyarországiak mindjárt a 2-dik pontban megemlítvén, hogy egy akadémia mily örök disze, s mily megmérhetetlen hasznu intézete lenne az országnak, éspedig mind egyházi, mind politikai tekintetben, kéri az országgyűlést, hogy a nagyszombati kollégiumot emelje akadémiává, professzorok és magiszterek — tanárok és mesterek fizetésére s alumnusok tartására rendeljen elegendő jövedelmet sat.¹⁾ A 7-dik pontban pedig azt kéri, hogy adassa vissza az országgyűlés az ősök által adott, de a mostoha idők miatt elvesztett egyházi javadalmakat, milyenek a szőlők, szántóföldek, rétek, erdők s másfélék, mintszinte az elfoglalt parókhiákat, templomokat és jövedelmeket, milyenek vóltak pl. a quartak, sedecimak sat.; továbbá kívánják, hogy az egyházi földbirtokok a tizedtől mentesek legyenek.²⁾ A 8-dik pontban kívánják, hogy a véghelyeken lévő protestáns lelkészek s tanítók, akik vóltaképen hadi vagy táborigazgatókban valának, — épen ugy mint az ottani római katolikus papok s tanítók, a hajdani szokás szerént közforrásból fizettessenek s javadalmaztassanak. Kívánják továbbá, hogy némely lelkészek saját magán szőlőbirtokai a tizedtől és kilencedtől szabadittassanak fel sat. sat.

Az alsó magyarországi ref. lelkészek postulatumainak első pontja is azt kívánja, hogy valami alkalmas helyen s elégséges jövedelemmel akadémia állittassék, az evangéliumi igaz hitü

¹⁾ „... Obnix oramus ut collegium tyrnaviense Inlyti Status et Ordines Regni in academiam convertant, quam sufficientibus etiam reditibus in professorum magistrorum et certi numeri alumnorum sustentationem dotent etc.

²⁾ „Beneficia in usum ecclesiarum a majoribus collata, temporumque injuria abalienata ut puta vineas, jugera arabilia, prata, silvas et idgenus alia, item parochias templa et reditus interceptos, quales fuerunt quartae, sedecimae etc. a Statibus et Ordinibus Inlyti Regni restitui, insuper bonorum etiam ecclesiasticorum decimationem . . . inhibere penitusque tolli oramus.“ etc.

tan s az állam helyes kormányzatához szükséges tudományok terjesztése végett, ugy amint ő Felsége t. i. Bethlen G. már a legközelebbi kassai országgyűlésen megígérte.¹⁾ A 2-dik pontban azt kívánják, hogy a pataki iskola javadalmakkal gazdagíttassék, a legszükségesebb épületekkel láttassék el, hogy ott minden rendűek gyermekei türhető költséggel táplálthassanak, s az akadémiai tanulmányokra előkészíttethessenek, s kellő számu tanítók bőkezűleg fizettessenek²⁾ sat. A harmadik pontban kívánják a teljesen szabad vallásgyakorlatot, templomok, parókhiák, iskolák sat. s az ezekhez tartozó s bármi névvel nevezendő birtokok és javadalmak szabad használatával.³⁾ A 10-dik pontban kívánják, hogy a tizedbeli jövedelemből többé a pápista papoknak, akiknek immár semmi dolguk nincs, legkisebb rész se adassék, hanem az egész a református papoké legyen, mert méltó a munkás a maga bérére, mint az irás mondja. Visszaadni kívánják a némely nemesek által letartott lelkészi javadalmakat is.

Nyilván van tehát, hogy a magyar református papok kívánták s követelték ekkor a maguk, illetőleg egyházuk számára az államtól a régi egyházi javadalmak sértetlen fentartását, illetőleg visszaadatását, kívánták a főiskoláknak álladalmi költséggel való gyámolítását s újból állítását és fentartását. Látjuk egyszersmind, hogy egy országos főiskola állításának szép és üdvös eszméje, mely a tiszántuli református papok között már 1605-ben is teljesen megérve élt, későbbben is mind azok, mind több társaik által hiven fentartatott, s annak megvalósulása erélyesen sürgettetett. Ezen tények is elmulhatlanul a Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári, illetőleg enyedi főiskola létrejövetelének történeti előzményeihez tartoznak.

¹⁾ Deligatur locus aliquis idoneus cum reditibus sufficientibus pro academia ad orthodoxam evangelii doctrimam et scientias politiiis recte gubernandis recessarias propogandas etc.

²⁾ Schola patakina reditibus augeatur . . . ut . . . docentium praeceptorum numerus sufficiens liberali stipendio conduci possit.

³⁾ . . . libero usu religionis, templi, sepulturae, parochiarum scholarum et ad haec pertinentium possessionum, bonorum quovis nomine dicatorum etc.

A pozsonyi országgyűlés, melyhez a fentebb elsorolt kérelmek intéztettek, meghallgatta, s jó részben teljesítette is azokat. A vallásszabadságot a bécsi békekötés, illetőleg az 1608. koronázás előtti vallásügyi törvénycikk szellemében s jó részben annak szavaival újból megállapította; a vallásszabadság védelmezése, a sérelmek orvoslása s a viszályok megelőzése végett különleges egyének kinevezése rendeltetett el; az evangélikusoktól elfoglalt templomok, minden hozzájuk tartozó jövedelmekkel együtt visszaadassanak. Igenszámos helyek egyenként is megneveztetnek. A jezsuiták az országból örökre kitiltatnak, és pedig „strictissima aeternaque lege,” — s még pártfogóikra vagy felhasználóikra is hűtlenségi és örök számkivetési büntetés mondatik. Az egyházi javak tetemes része, egy ideig a véghelyek fentartására fordítatik. sat. sat.

Minthogy azonban, maga ezen pozsonyi országgyűlés azt végezte, hogy a következő 1620-dik évi május 31-dik napjára egy új országgyűlés hirdettessék Beszterce-Bányára, s ezen országgyűlés nemcsak kihirdettetett, hanem valóban meg is tartott: ennek cikkei között, amelyeket Bethlen Gábor mint magyar király 1620. august. 29. Beszterce-Bányán erősített meg, igen érdekes tartalmuakat találunk a vallásügyben. Mindjárt az első cikkben nevezetesen megerősítetnek a szabad vallásgyakorlatra, templomokra sat. vonatkozó pozsonyi végzemények. A második cikkben névszerént kineveztetnek a vallásügyi védnökök — Defensores in negotio religionis. Itt találjuk még egyenesen a protestáns vallásu védők közt gróf Zrinyi Miklóst, gróf Nádasdy Pált, Battyáni Ferencet, Forgách Pétert és Miklóst sat. mind a mágnások között. — A decimák, octavák, sedecimák és más parókhialis jövedelmek, a fenálló gyakorlat szerint a három vallás papjainak kiadassanak. Ez időtájban ugyanis, már igengyakran megneveztetik az augustana, helvética és romána religio. — Az egyenlőség szempontjából megállapittatik, hogy az országbeli római katolikusoknak három püspökjök legyen, ugymint az egri a felső, a nyitrai a dunáninneri, a győri a dunántuli részek számára; amihez mellékesen jegyezzük meg, hogy ez időben már a Tisza mellől és Erdélyből a római katholi-

cismus teljesen kienyészetnek tartható. A nevezett három püspök számára pedig fejenként két ezer magyar forint évi fizetés rendeltetik, oly módon, hogy azt akár készpénzben, akár másként az egyházi javakból az ország kincstárnoka fizesse ki. A többi püspökök semmi országos javadalmat nem kapnak többé. Egynéhány káptalan és konvent mint levéltárak öre s hiteles hely meghagyatik, de részletesen meghatároztatik mindegyikre nézve a tagok száma, s egy tag számára 200 forint évi fizetés rendeltetik. A VIII-dik cikkben részletes indokolással határozottan kimondatik, hogy mindenféle egyházi vagy papi javak szekularizáltatnak, az ország közjavára — *in usus regni publicos* -- fordíttatni rendeltetnek, illetőleg koronajavakká tételnek, és pedig most már véglegesen, örökre. A főindok erre nézve az, mert a klérus a régi szent királyoktól az ország közjavának előmozdítása céljából nyert javadalmakat, saját kéjelgésére és az ország rontására használta. Névszerént megneveztetik az esztergomi érsekség, továbbá a nyitrai, győri, váci, veszprémi, egri és zágrábi püspökség, továbbá több rendbeli ápaturságok, káptalanok, konventek, prépostságok sat., mint olyanok, amelyekről mindenféle javadalmak elfoglaltatnak; — „*universa bona, arces, oppida, villae, praedia, et alii omnes proventus ac redditus qualescunque ii fuerint et quovis nominis vocabulo vocitati exstiterunt, ita etiam decimae*“ etc. etc. Mindezeknél fogva természetes, hogy a klérus megszűnt volna az ország egyik státusa, s a törvényhozó test kiegészítő része lenni, aminthogy magának az említett VIII-dik cikknek címe is így van feltéve: „*Causae recensentur cur clerus tanquam quartus status bonis suis et statu privetur*“ etc. A XXIV-dik cikkben Pázmán Péter jezsuita érsek, mint a haza szabadságának és békeségének nyilvános ellensége, örök számkivetéssel büntettetik, szintigy az ő egyik hű követője Balásfi Tamás boszniai püspök is.

Miként Bethlen Gábor királysága, úgy a beszerce-bányai országgyűlési cikkek érvénye is csakhamar semmivé lett. Általam is nem mint pozitív jogi értékkel bírók, hanem csak mint olyanok említetttek fel ama cikkeknek felvett tárgyunkra vonatkozó pontjai, mint amelyek egy részről kétségtelen történelmi érdekességgel bírnak, más részről mutatják mind azt, hogy a magyar pro-

testánsok az országos forrásból való javadalmoztatás dolgában is követelték a jogegyenlőséget és viszonyosságot, mind pedig azt hogy a magyar törvényhozás az egyház és állam egymáshoz viszonyára, s a papi javak kérdésére nézve már 1620-ban felemelkedett azon politikai magaslatra, amelyre Európának több tekintélyes államai évtizedek, sőt évszázadok mulva jutottak el.

Alig telt el néhány hét a beszerce-bányai országgyűlés feloszlatása után, s Bethlen Gábor fő szövetségesét a cseh királylyá szinte nem rég választott pfalzi választó fejedelmet, s a vezérlete alatt állott csehországi protestánsokat rettenetes csapas érte az 1620. november 8-dikán történt prágai ütközetben. Az idegen zsóldosokkal szövetkezett jezsuitizmus fényes győzelmet vett és iszonyu bosszút állott. Megkezdődött az ausztriai protestánsok oly iszonyu elgázoltatása, amelyből azok, mai napig sem voltak képesek felépülni, s németországi hitfeleik segítségével nélkül, most is teljesen romokban hevernének.

A prágai veszteség hírére, halálos rémület szállotta meg nemcsak az ausztriai, de a magyar protestánsokat, Bethlen híveit is. Ugy látszik, csak egy volt, aki nem félt legkevesebbet sem, sőt éppen a vész idején mutatta meg lelke nagyságát, — s ez maga Bethlen Gábor vala.¹⁾ Ő november 16-dikán, tehát néhány nappal

¹⁾ E pontra, s általában Bethlen Gábor jellemére, s az akkori viszonyokra vonatkozólag rendkívül jellemző azon levél, amelyet Bethlen Gábor 1620. november 27-dikén Nagy-Szombatból intéz a szepesi kamarához. „Leveleteket ez órában értettük, melyben tudósítottok, az csehek conflictusából történt szerencsétlenségen, mely igen elrémültenek az emberek és elméjek, hogy csudáson járna, folya. Hallottuk immár azt az utálatos hirt felőlök; bizony nem illenek hozzájok, hanem ilyenkor kellene leginkább magokat vitézül, hazájok szeretőknek mutatni; — de az mint látom, elvette az Isten szívetek bátorságát mindnyájatoknak. Irtunk némely nap egy levelet csak hirtelen ez mostani állapotról; abból bizonyosan mindeneket megérthettetek; különben a dolog nincsen. Ne féljeteek oly igen; im itt vagyon az császár követje, ha az békességhez kedvetek vagyon, én azt megcsinálom, csak jól meglássátok minthisztek a németnek, mert bizony kigyó, farkavágását soha el nem felejtí; — én reám ne veseteek, ha miben incurráltok, hanem magatok asszonyi ember szívetek félelmére, mert ha akarnátok egyiránt, én nem híres k...a, hanem egy igaz férfiu vólnék; de egyedül, én is csak egy ember vagyok.“ sat. sat. Nem emlékszem, hogy e levél valahol kö-

a veszteség után, terjedelmes iratot intéz a csehekhez, morvákhoz s több ottani szövetségeseihez; buzgó vallásos érzéssel vigasztalja, bátorítja őket, fegyveres segítséget ígér nekik, csak ők magok végképen kétségbe ne essenek. Ez már mind sikertelen volt. De Bethlen Gábor hadserege még tartotta magát rendületlenül, nemcsak, hanem 1621. július 10-kén, az osztrák zsoldosok egyik legtekintélyesebb vezérén a francia Buquoi-n, teljes és fényes győzelmet vett, a következő 1622-dik év elején pedig, mint közönségesen tudva van, Nikalsburgban becsületes békét köthetett.¹⁾ Néhány év múlva pedig, nev. 1629. november 15-dik napján a halál véget vetett az ő fejedelmi pályájának is, amelynél akár a hadi dicsőségre, akár a politikai bölcseségre és ügyességre, akár a tudományok iránti szeretetre tekintünk, nem volt dicsőbb a Mátyás király pályája sem, s bárki is, ha elfogulatlanul itél, be fogja ösmerni, hogy ha Mátyás király volt is eddig a legnagyobb magyar, nyomban mellette Bethlen Gábor áll. Bármiként legyen is azonban e tekintetben a dolog, anyi tul van minden kétségen, hogy Bethlen Gábor korában a magyar protestantizmus s különösen a kalvinizmus, amelynek Bethlen a legszigorubb dogmákban is buzgó, elszánt és kegyes hive volt, oly magaslaton állott, amelyre soha többé fel nem emelkedhetett.

Az I. Rákóczy György által megindított sokat ígéro mozgalom, s az azt berekesztő linci békekötés, az erősz-

zölve volna; azért láttam jónak felvenni ide egy-két pontját. — Azon levelében is, amelyet Gyarmat melletti táborából 1621. jul 11. intéz Sárosmegyéhez, s melyben a Buquoi feletti fényes győzelmet, Buquoi leölését sat. adja elő, írja, hogy soha még oly nagy magyar hadsereget nem látott, mint amennyi most együtt van, s jó kedvök is van a fegyverviselőknék, „csak az vármegyék félnek igen, kiket én nem győztem eleget biztatni“ sat. sat.

¹⁾ A vallásszabadság tekintetében a nikalsburgi békekötés, a bécsi békekötés, illetőleg az 1608-dik évi vallásügyi törvénycikk álláspontját tartja meg. Politikai tekintetben Bethlenre, vagyis az erdélyi fejedelemségre nézve a nikalsburgi előnyösebbnek látszik. Érdekes s a protestantizmus nagy elterjedtségére mutat a nikalsburgi békekötés 18-dik, illetőleg 16-dik pontja, amely arra kötelezi Bethlent, hogy azon hét magyarországi vármegyében (Szabolcs, Ugocea, Bereg, Zemplén, Borsod, Abauj, Szathmár), amely most neki átengedtetik a katholicavallásnak is szabad gyakorlata legyen“ sat. Ekkor tehát nyilván a protestantizmus tulsujjától kellett félni a római katholicizmust.

kosan elfoglalt nagy számú templomok egy részének visszaadatásán kívül, alig tett egyebet, mint azt, hogy a bécsi békekötés valósággyre vonatkozó eszméit s tételeit szabatosabban formulázta; de azon irányban, amelyet Bethlen Gábor megmutatott, nem haladt semmit. És hogy mindez miért lön így, megmondja I. Rákóczy György egyik tekintélyes főembere, a mozgalmakban tégyleg részt vett Kemény János, aki ösmeretes önéletiratának egyik pontján, annak okait fejtegetvén, hogy a linci békekötés miatt gyümölcsözött oly keveset Magyarország közjávára, ezt mondja a többek közt: „Magyarországnak mind lelki testi szabadságának helyreállítását tettük vala fel célúl, de az Isten látá a sziveket, és hogy a fejedelmek csak praetextusnak csinálják az Isten dicsőségét, de az alatt a magok világi hasznokat keresik, amint a dolgoknak kimenetelei is ezt minden helyeken megmutatták; nem csuda hát, hogy az Ur Isten is a fejedelmeket és nemzeteket, kívánságok szerént való végekkel nem bóldogítja.“ A szegnek valóban fejére ütött Kemény János, s oly lényeges és jellemző vonást talált el, amely a magyar protestántizmus küzdelmein végig húzódik csaknem mindenütt, Illésházy Istvántól kezdve, aki Bocskay István oldala mellett bizonynyal nemcsak a vallás-szabadságért, hanem a nádorságért is küzdött, le egészen azon falusi jegyzőig, aki pl. a patenses időkben, csak azért emlegette vallását és szidta a németet, mert ez akkor népszerű, s politikai s egyéni tekintetben is gyümölcsöt ígérő dolog volt. Nálunk vajmi kevesen voltak és vannak, akik az egyház és iskolák szabadságáért küzdve, az egykori ángol és skót puritánokként azon tudat és érzet által indítottak és lelkesítették volna, hogy az egyház egyetlenegy fejéért, a lelki királyért „a Krisztusért és az ő koronájáért“ harcolnak.

Azon néha lassu, néha rohamos, de folytonosnak mondható hanyatlás alatt is, amelyre különösen a magyarországi protestáns egyházak és iskolák jóllétének és szabadságának ügye, a XVII-dik század második felében, sőt mondhatni már Bethlen Gábor elhunytá után jutott, tekintélyesebb egyeseknél is már a fájdalomnak bizonyos vegyületével tűnik fel azon óhajtság, hogy a protestáns egyházak és iskolák országos vagy álladalmi forrásból gyá-

molittassanak. Így pl. Keresszegi Hérmán István tiszántuli püspök, terjedelmes magyarázatot írván a heidelbergi kátéra, annak a szombatról szóló CIII-dik cikke ezen pontjához: „az anyaszentegyházban lévő evangyéliomi szolgálat, és az iskolák közöttünk fentartassanak,“ érdekes magyarázatot tesz, s megemlítve, hogy az iskolák mily nélkülözhetlenek és hasznosak, mind az Isten házára, mind a respublikára nézve, ezt veti utána: „óh vajha ezeket ez mai napon meggondolnák az emberek, s nevezet szerint akikre Isten a tisztet bizta, egyáltalában különben viselnének gondot mind az egyházi szolgálókra, s mind az iskolákra.“¹⁾ Tehát Keresszegi is a tisztviselőkhöz, az alsó és felső magistratushoz fordul, miként a reformátorok s közöttök már Luther is 1523-ban: *An die Radherrn aller stedte deutsches lands, dass sie christliche Schulen aufrichten und hallten sollen.*“ etc. Mártonfalvi György, előbb váradi, későbbben debreceni tanár, korának mindenesetre egyik kitünő tekintélye a magyar reformált egyházban, Amesius nyomain írott egyik jeles művében, amely szintugy mint a Keresszegié is kézi könyvül szolgált az elméleti és gyakorlati theologia mezején, azon tételt állítja fel, s védi és fejtegeti a többek között, hogy az állami vagy polgári hatóságok tiszte iskolákat állítani, fentartani s javadalmakkal ellátni; — erősen feddi azon hatóságokat, tisztviselőket, akik sem magok nem állítanak, sem mások által nem engednek állíttatni iskolákat, s akik a mások által állított és javadalmazott iskolákat is rombolják, fosztogatják, miként az, ami felette igen megnyomortott hazánkban, nagyon gyakran történni szokott.²⁾ — Azt említeni sem kell, hogy midőn a reformátorok s azok nyomain Márton-

¹⁾ Az keresztyéni hitnek ágazatiról való praedicationknak tárháza, a németországi rhen-palatinatusbeli orthodoxa catechesisnek rendi szerint. Keresszegi H. Istvánnak munkája által. Váradon. 1640. 4-rét. 779-dik lap.

²⁾ *Ad magistratum politicum pertinet scholas erigere, conservare, locupletare. Correctio: Peccant ergo magistratus, qui scholas nec ipsi erigunt, nec aliis erigere permittunt, ab aliis erectas destruunt, non locupletant et ab aliis locupletatas spoliant, ut saepissime in afflictissima nostra natione fieri solet etc. Exegesis libri secundi medullae amesianae etc. Debrecini. 1675. 926 sat.*

falvi és mások, közköltségen állítandó és fentartandó iskolákat sürgetnek, egyáltalában nem valami felekezeti jellem nélküli, hanem keresztyén, mégpedig valódi evangyéliomi, hitvallás szerénti iskolákra gondolnak. Nem felekezeti iskola, nekik még képzeletökben sem fordult meg épen úgy, mint nem-felekezeti templom.

A XVII-dik század végén, hazánknak különösen azon tájékein, amelyekre az erdélyi nemzeti fejedelmek hatósága ki nem terjedett, megszámlálhatatlan templomok, iskolák, parókiák s egyházi és iskolai javadalmak foglaltattak el erőszakkal a protestánsoktól. A II. Rákóczy Ferenc vezérlete alatti nemzeti mozgalom folyamán különösen az 1705-dik évi szécsényi országgyűlés igyekezett a protestánsok sérelmeit orvosolni, s a római katolikusok és protestánsok közötti jogviszonyokat rendezni. A szécsényi végzések azonban nem az egyetemes értékű vagy országos, hanem csupán az egyes helyi, vagy községi viszonyokat kívánják rendezni, s e tekintetben legnagyobb részben a jogegyenlőség és viszonyosság elvét követik. Amely községben pl. egy valláson vannak a lakosok mind, ott ezeké minden birtok és javadalom, — ahol más vallásbeliek vannak, ott a többségé, de a kisebbség számára templomnak, parókiának és iskolának való helyet a fejedelem, vagyis az államhatóság mutat. Vegyes községekben mindazt, amit 1647. után foglaltak el a katolikusok a protestánsoktól, tartoznak visszaadni. Oly helyeken, hol a különböző vallású papoknak, a stólán kívül évenkénti községi jövedelemből van fizetésök, ez a papok közötti visszavonás eltávoztatása céljából eltöröltetik; fizesse mindegyik fél a maga papját, a községi közjövedelem pedig más közszükségre fordíttassék. — Bennünket most a szécsényi végzésekből különösen az érdekel, hogy mind a multról, mind a jelenről s jövőről szóló pontokban, a birtokviszonyoknál a templomok, iskolák és parókiák mellett folytonosan és nyomban említettnek az appertinentiák egatumok, ingó, ingatlan jószágok, klenodiumok sat. sat. Némely egyes városok, mint pl. Gyöngyös, Szathmár, Felső-bánya, Nagy-Bánya sat. viszonyairól különleg is lévén szó, ezekre vonatkozólag végül ez mondatik: „Mindezen városokban lévő evangélikusok pedig, magok templomik restitutioját ex integro

minden klenodiumokkal, parokhiákkal, scholákkal, appertinentiákkal és utilitásokkal egyetemben, úgy amint elfoglaltattak, kívánják, hozzáértvén azokhoz az ekklezsiákhoz s kollegiumokhoz való legátumokat.“

Végül pedig, kijelenti a szécsényi végzésekre vonatkozólag az evangélikus státus, hogy azok által csak ideiglenesen, nem pedig véglegesen s teljes mértékben tartja magát kielégítettnek, „mely iránt reservál is magának, ha mi most, de *summo jure remittaltatik* vagy *praeteraltatik*, fakultast a teljes *satisfactoria*“ sat.¹⁾

Azon evangélikusok is, akik nem csatlakoztak II. Rákóczy Ferenchez, az 1708-diki pozsonyi országgyűlésen, sérelmeik orvoslását sürgetve, nemcsak a templomok, parókhiák, iskolák, kórházak, hanem minden ezekhez tartozó *accessoriumok*, *appertinentiák*, *fundusok* sat. visszaadatását sürgetik, amelyeket csak valaha az evangélikusok *bona fide* birtak és használtak.²⁾

Tudjuk, hogy mind ezen pozsonyi kérelem, mind a szécsényi végzések csak pusztá óhajtasok maradtak. Az országos egyházi viszonyokra vonatkozólag pedig, II. Rákóczy Ferenc, bár hadseregének kilenc tizedrésze magyar kálvinistákból állott, s bár még az ő korában is jóval felyűlmulta hazánkban a protestánsok száma a római katolikusokét: mindazonáltal mégis véghetetlenül messze maradt azon ponttól, amelyen Bethlen Gábor és hivei pl. a beszerce-bányai országgyűlésen állottak. Hogy II. Rákóczy Ferenc menyire nem tudta hazánk szabadságát, jólétét és dicsőségét a római katholicismus és csillogó főklérus nélkül képzelni, mutatja a

¹⁾ Rummy. *Monumenta hungarica*. Pest. 1817. I. 215. Itt eredeti magyar nyelven közölve a vallásügyre vonatkozó szécsényi végzések a Ráday könyvtárból. Mind e végzéseket, mind több rendbeli oly okiratokat, amelyek a II. Rákóczy Ferenc korából a vallásügyre is vonatkoznak, meg lehet látni latin s francia nyelven: *Histoire des revolutions de Hongrie*. A la Haye. 1739. II—IV. kötetekben. — Emlékszem, hogy láttam valaha a szécsényi országgyűlés vagy konvent vallásügyi végzéseire vonatkozó egy igen ritka emlékpénzt, melynek egyik lapján három magyar pap t. i. pápista, lutheran és református — áll egy óltár körül, s azon égő tűzre fát raknak; — az aláírás ez: *concurrunt ut alant*.

²⁾ Közölve Ribini ösmeretes *Memorabilia*iban. II. 511. sat.

többek közt az, hogy „Discursus“-aiban, melyekben egy tervet ad az ország alkotmányos szervezésére, ide vonatkozólag ezt mondja a többek közt: „Az Érsekrül. Kivántatik, hogy mindenekelőtt az egész országtul egy érsek denominaltassék. Hogy a Jove principium a Jove et finis sit. Az ki legfőképen az maga hivatala szerint eljárván, az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy ebben az magyar nemzetben meg ne hüljön, sőt gyarapodjék és épüljön az igaz katholika religio és anyaszentegyház. Ugyanaz locumtenens udvarában is oly istenes káplánok tétessenek, ahoz illendő kántorokkal és muzsikákkal, hogy az isteni szolgálat exemplariter tündököljék az hazában.“ Hogy pl. ez a locumtenens vagyis az említett terv szerint vóltaképen a magyar respublica arisztokrata elnöke, még oly protestáns ember is lehetne, akinek udvarában a káplánokra, kántorokra és muzsikákra legkisebb szükség sem lenne, — azt II. Rákóczy Ferenc képzelni sem tudta. Nem csuda! Ő jézsuiták neveltje lévén, reá tekintve az a csuda és kiváló érdem, hogy üldöző nem vólt, sőt őszinte lélekkel vallotta s követte a türelem elvét, s alsóbb fokokon a keresztyén felekezetek közötti jogegyenlőséget és viszonyosságot is.

A szathmári békekötés biztosítani látszott vólna a magyar protestáns felekezetek jogait, épen a vagyoni viszonyokra vonatkozólag is, s mindemellett mindjárt azután évtizedeken keresztül, oly iszonyu módon fosztogattattak a magyar protestáns gyülekezetek s iskolák, hogy azt a mai nemzedék, hinni és képzelni alig képes.

A Mária Theresia alatti igenszomoru időkből sok tekintetben érdekes, és felette igen jellemző Hatvani István kitünő debreceni tanár, orvostudor és lelkész tárgyunkra vonatkozó következő nyilatkozata: „Hagyjanak békét minékünk vallásunkon lévő némely főrendeink, és szünjenek meg azzal vádolni, hogy mi a talentumot, amelyet vettünk az Urtól, elássuk. Sőt inkább vajjon nem azokra illik-e ez a panasz, akiknek az Isten bővecskébben adott e világi jókban részt; de ezt sorpaloták építésére, libériás cselédre, pompás öltözetre haszontalan költik. Sőt óh fájdalom! vajha sokan a szent végre adott, de kölcsön felkért szent alamizsnát ne tékoznának ilyen végekre. Mely kevesen vagy-

nak, akik azt gondolóra vennék, hogy jó könyvek nyomtatására, professzorok tartására, theologus deákok taníttatására sat., fundátziót kellene tenni. Ugyde az ily eszközök által tartották meg az anglusok az igaz vallást magok között, azokban a nehéz időkben is, mikor a római ház¹⁾ csaknem ismét elnyomá közöttök az evangyéliom világát Carolus I, Jacobus II. királyok alatt, s ő utánok is egy darabig. Nincsen a mi tudósainknak semmi praebendájok, canonicatusok s püspökség jószágai sat., melynek valamely részét a jó könyvek kiadására is fordíthatnák. Okosabbak valának a miénknél e részben Helvétziában is a tigurumiak és bazileaiak; ő nálok ma is meg vagynak a kanonikatusok s kanonikusok is. Ki gondolkozott az ily hasznos eszközökről a mi magyar főrendeink közül még a régibb időkben is, amidőn a grófok, bárók nagyobb részént vallásunkon valók valának, és a dolog is könnyen meglehetett vala? De az akkori időben, mind a mi papi renden lévő előljáróink, mind a külső urak ebben nagyot hibáztak, hogy el akarván távoztatni a római klérusnak szembetűnő hibáit, tehát magok más extrémumban, hibában estenek. Ugyanis sokan azt gondolták közülök, hogy az egyházi szolgáknak vagy lelkipásztoroknak ma, a szépen virágzó s jól elrendelt ekklézsiákban is, oly nyomorult s elvettetett állapotban, s oly szegénységgel küzködőknek kell lenni, mint a mi csodás állapotjuk vala a szent apostoloknak a pogányok között. Azt tartották sokan, hogy az épen lehetetlen dolog, hogy valaki nagy theologus is légyen, és mégis nagy statista (államtudós) lehessen, és a világi dolgokhoz is hozzászólhasson. De ha ki ma, ily helytelen vélekedésben vagyon: azt a szemmel látott példák eléggé megcáfolhatják. Mert, hogy most az angliai ekkléziát ne említsem, ahol az érsekek s püspökök a nagy parlamentumi tanácsnak főtagjai, csak azt említem, hogy az hollandiai ordok Basnage Jakobot, ki rotterodami pap s főtheologus vala, épen nem tartották szégyennek, hogy Hágába vigyék s ott esztendőnként

¹⁾ Érdekes és jellemző, hogy Hatvani sohasem említ római katólika egyházat, hanem folyvást és következetesen csak római házat, amelyet tehát ő sem katholikának, sem ekkléziának nem tartott.

való jeles fizetést, penziót adjanak neki, csak azért, hogy a respublica nehéz dolgaiban, az ő hasznos és böles tanácsával élhesenek, ezen most folyó századik esztendőnek az elein. — Ugyanis a szent apostol vajjon csak a paraszt vagy mesterembereknek írta-e azt, nem pedig a Fejedelmek, grófok, bárók és főnemesi uraknak is, a mi vagyon Gal. VI. 6. „az olyan ember, aki tanittatik az evangyéliomra, közölje minden javait azzal, akitől tanittatik. Ismét I. Kor. VIII. 13—14. „avagy nem tudjátok-e, hogy akik a szent dolgok körül munkálkodnak, a szent helyből élnek. Ekképen rendelte az Úr is azoknak, akik az evangyéliomot predikálják, hogy az evangyéliomból éljenek.“ Jól tudom ugyan a szent Bernard helyes panaszát, hogy az ekklézsia leánya megette az anyját, azaz a papoknak való gazdag alamizsnálkodás. De kiki tudja, hogy nagy gorombaság volna valakitől, ha azért nem akarna viselni semmi ruhát, s csak meztelen akarna járni, hogy némely ruhákban bujálkodó emberek, tiszta szkófiumból szövetik a ruhájokat. Itten, kivált az anglusok okosan választották a középútat. Ugyde a mi papjaink közül sok éhhel halna meg, hacsak kezét is a villára s az eke szarvára nem vetné. Holott pedig ma, a lelkipásztorok közül, az evangyéliom prédikálására senki nem veszi a szent Léleknek oly rendkívül való ajándékát, mint régenten a szent apostolok vették. Sokat kell ma azért olvasni, különösen elmélkedni, írni, sok jó drága áru könyveket avégre szerezni sat., hogy valaki az ő szent hivatalának illendőképén megfelelhessen. De minálunk sokan talán eretnekségnek tartanak azt, ha egy papnak vagy más egyházi személynek prae-bendájából két vagy három ezer forint jövedelme volna esztendőnként. E pedig kivált abból esik meg, hogy sokan, még a tudósabbak is, az ekklézsia igazgatását, a biblia után, nem a valóságos kutfejekből tanulják, akarom mondani: nem az régi ekklézsianak doktorinak tulajdon írásokból, nem az ekklézsiái historiát megíróknak könyveikből, nem a synodusok s konciliumból tanulják, hanem csak néhánkor valami sovány rövid summákból — compendiumokból, vagy az ő praeceptoriknak diktálásokból. Sőt hányszor lehet olyakat találni, hogy főtheologusoknak tartják magokat s azok is; de az ekklézsiái historiához s egyéb idetartozó

disciplinákhoz, amicsodás a jus naturae et publicum, keveset értenek. Innen aztán a következík, hogy mihelyt az ily, különben tudós emberek más matériához szólnak, ugymint az ekklézsia igazgatásához, ennek békesége s előmeneteleinek eszközeihez: tehát felette sületlen tanácsokat adnak. Nem is lehet különben; mert aki a historiákból nem tudja, mi és mint esett ő előtte, amint Quintilianus itél: az mindenkor gyermek. — De most elég légyen ez eddig; mert talám sokat is találék mondani.“¹⁾

Az 1790-dik évi országgyűléssel egy nagyszerű új korszak látszott felderülni, miként általában a haza alkotmányos szabadságára, ugy különösen az oly sokáig vértett s csaknem teljesen elvértett magyar protestáns egyház ügyére is. Főurak, vármegyék, nemesség, papság mind el valának szánva, hogy a protestáns egyházak és iskolák számára, a bécsi és linci békekötések alapján a szabadságot, békét és jogegyenlőséget ki fogják vivni. Hamarjában egy derék kis irodalom is támadt ez ügyben. A többek közt egy terjedelmesebb német műnek előttem ösmeretlen, de mindenesetre kitűnő tudományos műveltséggel bíró szerzője, mind általában a teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot, mind különösen a községi és állami javadalmaztatást óhajtja, igényli a protestáns egyházak és iskolák számára is. Ezt mondja a többek közt: „hát vajjon a protestánsoknak, csak azért mert protestánsok, semmi jogigényük sem vólna azon nagyszerű királyi alapítványokhoz,

¹⁾ Az uri szent vacsorára megtanító könyvecske. Basileaban. 1760. Az Előljáró beszéd 28. sat. lapjain. A mű csak 1775-ben, tehát kinyomtatása után 15 évvel kerülhetett be a hazába, természetesen az üldözések miatt, melyek akkor a protestáns irodalmat is kiváló mértékben nyomták s háborgatták. — Hatvani nézeteit, bár nem minden ponton vonatkoznak kitzűzött tárgyunkra, mégis egész terjedelemben közöltem, mert nagyon érdekesek és tanulságosak e nézetek. Nyilván van ezekből, hogy már Hatvani vallotta s hirdette azon nézeteket, amelyeknek néhány évtized múlva Sinay oly határozott bajnoka vólt. Hogy menyiben vólt Hatvaninak és Sinaynak igazsága a korukbeli világi férfakkal szemben: azt az elfogulatlan történetírás ki fogja talán mutatni valaha. Hierarchiai s episkopalis törekvéseiket legtávolabbról sem helyeslem, de azt becsülöm igenis, és kiváló érdemül tulajdonitom nekik, hogy a szegénységgel küzdött s több oldalról elnyomattatást szenvedett lelkészek, tanárok, tanítók ügyében szavokat bátran felemelték, s tisztességes ellátást követeltek azok számára.

amelyeket a királyok az országos nevelésügy előmozdítása végett alapítottak? Hát saját hazánkban ezentul is ugy akarnak velünk bánni mint idegenekkel; vagy talán még nagyon korán lenne ezen kérdésnek az országgyűlésen való előhozása?“ ¹⁾ Mellőzve az egyéni nézeteket, csak azt jegyezzük meg, hogy magán az országgyűlésen az evangélikus rendek a római katolikus rendekhez intézett ünnepélyes nyilatkozatukban, határozottan kifejezik azon követelésüket, hogy „mindazon alapítványok s bármiféle javak, melyek az evangélikusoktól valaha elvételtek, azoknak visszaadassanak.“ ²⁾ A római katolikusok ellenvetéseinek cáfolása végett magához a Felsőházhoz intézett egyik iratukban ezt mondják a többek közt: „Anyi bizonyos, hogy azon katholika vagy egyetemes keresztyén hit alapelveiben, amelyet Szent István Libr. I. Cap. I. §. 4. oly világosan kifejez, miként az egyesült és nemegyesült görög vallásuak, ugy az evangélikusok is teljesen egyetértének a római katolikusokkal. Ennélfogva tehát, miután a keresztség egysége által (mellőzve a theologusok subtilis vitáit), mintegy egy testet alkotunk, — hogy mégis miért nem nyilváníttatik a király és ország által minden javadalom, mely bármiféle címen a polgárokat illeti, tulajdon az ország első alapítói szerént, minden polgárra nézve különbség nélkül közösnek, — mi ugyan nem vagyunk képesek átlátni.“ — Vitatják továbbá, hogy az állammal szemben az evangélikus vallás épen oly jogosult, mint a római katolika, vagyis egyenjogúak ezek s mindkettő egyenlőképen bevettnek tartható; — „az apának a harmadik szülött fia is épen ugy fia,

¹⁾ Praeliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der protestantischen Kirche in Ungarn. Ein Beytrag zur Erleichterung der Verhandlungen über kirchliche Gegenstände auf dem nächst künftigen Reichstage in Ungarn. Gedruckt im protestantischen Deutschlande. 1790.

²⁾ „Evangelicis utriusque confessionis omnes eorum fundationes, et cujuscunq; generis bona quandocunq; adempta restituantur.“ — Minden kétségén kívül van, hogy mind ezen pontban, mind a korábbi hasonló tartalmu okmány pontokban, nemcsak oly birtokokról s javadalmokról vagyron szó, amelyeket a reformáció után a protestánsok magok újból szerzettek, hanem az olyanokról is, amelyek a reformáció előtt már léteztek, de a reformáció után is megmaradtak a protestánsok használatában.

mint az első szülött“ sat. „s miként azon polgári jogok közül, amelyeket őseink pogány korukban birtak, egy is meg nem semmisülhetett a keresztyén vallás bevétele által: ugy bizonyára az evangélikusoknak is joguk van mindazon javadalmakhoz, amelyekhez magoknak az államalapítóknak célja szerént elődeik az előtt joggal birtak.“¹⁾ etc.

Az 1790—1-dik évi országgyűlésen már oly hatalmas volt, s oly erélyesen és sikeresen működött mind ott, mind az udvari legfelsőbb hatóságoknál a klérus, hogy a protestánsok annak, amit jogosan követeltek, felét sem nyerhették meg; sőt az evangélikusok kisebb nagyobb sérelmére, az evangélikus rendek s az országgyűlés tudtán és akaratán kívül, a királyi szentesítés alkalmával oly dolgok csusztak be a törvénybe, amelyek az államkormányának s a klérusnak kedvezők voltak ugyan, de a protestánsokra nézve annal sérelmesebbek. Így történt ez épen az egyházi

¹⁾ „Illud in comperto est, in principiis illius fidei catholicae, seu quod idem est universalis ecclesiae christianae quam S. Stephanus Libr. I. Cap. I. §. 4. tam diserte declarat, tam graeci ritus unitam et non unitam religionem profitentes, quam evangelicos utriusque confessionis cum r. catholicis plene convenire. Ut adeo cum per unitatem baptizmi (missis subtilioribus theologorum disceptationibus) omnes christiani unum quasi corpus formemus, cur non cuncta, quae quocunque demum titulo ad cives spectant beneficia indiscriminatim omnibus civibus, ex ipsa mente primorum regni fundatorum communia per regem regnumque declarari possint? nos quidem pervidere nequeamus. — „Nam et tertio genitus patris filius aequae filius est sicut prius nati“ . . . „Quod proinde receptionem per gentem concernit, religio utraque aequae recepta est. Et prout nulla quae gentili ritui addictis competebant civium jura per transitum ad sacra christiana periri poterant, ita certe omni jure competere debent evangelicis cuncta illa beneficia, ad quae ex ipsa reipublicae fundatorum mente, praedecessores eorum antea jus habebant.“ Hogy itt a jogokra s javadalmakra, beneficiumokra nézve sürgetett jogegyenlőségi és viszonyossági elvet az egyházi és iskolai szükségek közálladalmi költséggel való fedezésére is lehet, sőt kell érteni és alkalmazni: az minden kétségen túl van. A polgárookra nézve beneficium az, mégpedig nem csekély beneficium, hogy az ő papjaikat s tanítóikat az állam fizeti, vagyis egyházi és iskolai szükségéik közálladalmi költséggel fedeztetnek, a papokra nézve is bizony beneficium a szép és biztos javadalom sat.; s ha ez így van a római katolikus polgárookra és papokra sat. nézve, hogy a többi felekezetekre nézve is így legyen: azt a jogegyenlőség és viszonyosság elve multhatlanul megkívánja. E tárgyra egyébiránt igyekszünk későbbben tüzetesen visszatérni.

javak és javadalmak ügyében is. Egyébiránt az efélékkel szemben, nemcsak az evangélikusok, hanem az országgyűlések is fentartották legalább az alsó táblán azon elvet, hogy az 1791. XXVI. t. c. tételei a békekötések, vagyis a teljes jogegyenlőség és viszonyosság elvei szerént módosítandók.

1792-ben, tehát csakhamar a nagyfontosságú országgyűlés után jelent meg német nyelven egy derék történelmi mű, amely a klérusnak a magyar protestánsok iránti türelmetlenségét rajzolja. E műben már kifejezve találjuk a következő érdekes nézetet: „Vajha királyunk és hazánk, felemelkednék azon nagy gondolatra, hogy a templomokban és iskolákban működő minden tanítókat (azaz lelkészeket, tanárokat, tanítókat) állami tisztviselőknek tekintené, — amiknek kellene különben is lenniök, — s mint állami tisztviselőket díjazná. Ekkor aztán a különböző felekezetek egyházi pénztárait egyesíteni kellene az egyes községi pénztárakkal, s ezáltal az egyetemes államvagyonnal vagy országos pénztárral, s innen kapnának aztán minden lelkészek és tanítók tisztességes fizetést. Az ily intézkedéssel mind az állam, mind a vallás kétségenkívül igensokat fogna nyerni. Az állam a tanítókat, a kenyéرنél fogva, melyet ő adna nekik, inkább hatalma alatt tarthatná mint most. A vallás, azon tulvilági térekről, amelyeken most nagyon is sokat forog, leszállana a földre az emberek közé, s jobban az államhoz csatlakoznék. — Legalább nem fognának akkor könnyen oly próféták, papok és predikátorok akadni, akik, hogy a biblia szavaival éljek, a szegény népet, egy marok árpáért hamis tanokkal áztatják.“

Szerző nézete sok tekintetben hibás, de elég őszinte és tanulságos, s így méltó volt arra hogy megismerjük. ¹⁾

Jelen századunk 30-as s 40-es éveiben, a nagyszerű hazai

¹⁾ Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten nach zuverlässigen Aktenstücken. Gedruckt im protestantischen Deutschlande. 1792. Hogy az előttem ösmeretlen szerző, a magyar protestáns egyháznak egyik kitünő műveltségű és tekintélyes tagja volt: az magából a műből kivehető, valamint az is, hogy világi ember volt. Vajha ma is és mindvégig, minél többen találkoznának világi férfiak közül ilyenek, akik t. i. tüzetesen és komolyan foglalkoznának a tudomány és irodalom terén is magyar protestáns egyházi ügyeinkkel!

reformmozgalmak folyamán, míg egyrészt az országgyűlés alsó táblájának többsége, s a főrendi ház szabadelvű tagjai is folyvást sürgették, s néha-néha győzelemre is juttatták azon elvet, hogy a protestánsok egyházi és iskolai jogainak végalapjai a bécsi és linci békekötések, s hogy ezek alapján jogegyenlőségnek és viszonyosságának kell lenni a római katolikus és protestáns felekezetek között: addig másrészt csendesen s szerényen folyvást ápolta a protestáns intelligenzia is azon reményt, melyszerént el kell jönni az időnek, melyben a protestáns egyházak és iskolák is részesülni fognak a haza anyagi segélyében és gyámolításában.

Péczely József nagyhirű és tekintélyű debreceni tanár, 1842. június 6-dikán tesz végrendeletet, igenszép összegeket hanyományozván több hazai protestáns főiskolák, s azok között főként a debreceni számára, s végrendeletét a következő érdekes szavakkal zárja be: „Ha, mint igazság, közjó kívánják s erősen hiszem, előbb utóbb is kivivandják, a nevelés magas eszméje kifejlésével, egykor a protestánsok köznevelő intézetei is országos intézkedés, pártolás alá jövendenek: akkor a magánosok közoktató székek állításában segélye, ha nem felesleges is, de mindenesetre nélkülözhető lévén, — az akaratom, hogy valami feljebb, közoktató székre általam rendeltetett, vagy későbbben tömegemből arra fordíthatatnék, mind a segélydíjakra alakíttassék a debreceni ref. főiskolában.“

Aki azt gondolná, hogy Péczely előtt valami olyasforma lebegett, miszerént a protestáns főiskolák azon percben, amelyben az államsegélyt vagy a teljes országos ellátást elfogadják, szűnjenek meg protestáns felekezeti iskolák lenni, az, olyasmit tenne fel, ami Péczelynek eszéágában sem fordult meg, s egyenesen ellenkezik végrendeletének idézett soraival is, amelyeknek értelme nem oda megy ki, hogy a protestáns iskolák szűnjenek meg, s állíttassanak helyettök merő községi vagy állami iskolák; de nem is oda, hogy felekezet és állam egyesüljenek a felekezeti jellem nélküli tanintézetek létrehozására, hanem oda, hogy a protestánsok iskolái, álljanak fen folyvást mint ilyenek, de országos erővel tartassanak fen. sat.

De nemcsak az iskolai, hanem az egyházi szükségek országos

fedezésének eszméje is határozottan kezdett feltűnni épen közvetlenül 1848. előtt is.

Az érmelléki ref. egyházmegye, már 1847. március 16—17. napjain Szalacson tartott közgyűléséből, azon indítványt terjeszti be az egyházkerületi tanácshoz, hogy az „a tekintetes vármegyék útján, a közelgő országgyűlésen, egy országos pénztár alakztatását eszközölje, melyből az egyházi és iskolai tanítók fizetéseiket rendszeren vehessék.” Indoka pedig ezen indítványnak, mert a nép rendetlenül, hiányosan fizet, s kivált szükidőben pandurok által is nehezen hajtható be a fizetés, s ennek aztán igensok szomorú következményei vannak sat. sat. A bihari egyházmegye Várad-Olasziban 1847. ápril elején tartott gyűléséből, szinte az egyházkerülethez azon indítványt küldi, hogy miután a belső embereknek termékekben s közmunkákban teljesíteni szokott fizetése igencsekély, a behajtás pedig minden tekintetben hibás és hiányos, s általában a bérrendszer, a nép legszegényebb osztályára nehezedik nyomasztó sujjal: tehát célszerűbb és biztosabb bérrendszer létesíttessék, éspedig oly módon, hogy a termékek és közmunkák megváltása, máskép nem történhetvén, országgyűlésileg eszközöltessék, és oly pénztárak alapíttassanak, mikbe folyván az egyházi adó, belőle fizettessenek a belső emberek, amely pénztáraknak szükségesképen úgy kell rendszeresítve lenniök, hogy midőn hivatalnokaink fizetéseikre nézve biztosíttatni fognak, ugyanakkor erkölcsi önállóságuk s általánfogva protestáns vallásunk s egyházunk szabadsága, idegen elem befolyásának alá ne rendeltessék.” Előttem úgy látszik, hogy a bihari egyházmegye is épen úgy, mint az érmelléki, országos, állami pénztárakból való fizetést kíván, mert csak így lehet érteni az autonomia tekintetében azon óvakodást és féltékenységet, amelyet a végzés oly világosan kifejez. — Az egyházkerület, mindkét indítványt az 1848-dik évi január 9—13-dik napjain tartott gyűlésében vette fel „s mint nagyfontosságukat s mindezeideig több különféle figyelmet érdemlő nézetekkel találkozottakat,” egyszerűen az egyházmegyékhez adja ki véleményezés végett.

Ugyancsak az 1847-dik év folyamán, az akkori „Protestáns

egyházi és iskolai Lapban,“ élénk eszmecserék történtek a nevezett tárgy felett. Első aki e lapban az eszmét megpendítette, úgy látszik, a kitünő egyházi író Pap István volt. Ő a lap jul. 4. 27-dik számában, általában „a magyar protestáns lelképásztorok polgári állásáról“ szól ugyan, hogy t. i. mért nincsenek ezeknek is olyszerű politikai jogaik hazánkban, mint a római katolikus papoknak; de mintegy mellékesen megemlíti azon óhajtatást is, vajha „az állam nekünk is adna valamicskét,“ — „az adózás mellé egy kis jövedelmet.“ Vajha az országgyűlés felemelné a porból a magyar protestáns papokat. Nem történnének vallástóli elidegenedések, ha a lelkészek „közkinctárból fizettetnének“ sat. A lap következő számában, egy jegyzetben, úgy látszik maga a szerkesztőség tüzetesen cáfolja Pap István azon eszméjét, hogy a papok közkinctárból fiztessenek, amire Pap István az október 17. 42 számban viszont cáfolatot ír, s újból védi és javallja az állampénztárbóli közvetlen fizettetést. Az 1848-dik évi január 2-diki 1-ső számban O s z t r o l u c k y, hivatkozva Jeszenszkynek valamely korábbi javallatára, az országgyűléshez intézendő petitzioról beszél, s óhajtana nem az állam általi teljes fizettetést ugyan, hanem bizonyos javadalmaztatást, például minden parókhíához egy telek-földnek kihatása, s a lelkészi fizetés biztosítása által; óhajtana ő továbbá a Felsőg által megerősítendő „valódi püspököket“ sat. sat. A január 23-diki 4-dik számban „Monda és Kérdés“ című éles cikkekében kérdésbe tétetik, hogy vajjon a magyar protestáns egyház reményelhetné-e a törvényhozástól, hogy a szent Istvánféle papi javakból, mint közös örökségből, egy kis részecskét kaphatna? Erre a római katolikus papi lap a Religio, úgy látszik csakhamar megadta a maga módja szerénti feleletet, mert a protestáns lap február 13-diki 7-dik számában, már cáfolat van intézve a Religio ellen, és pedig azon főeszméből, miszerént a protestánsok is a keresztyénség azon alapján állanak, amelyet a szent István adományozása anyagilag biztosítani kívánt sat.; — ki van itten mondva az is, hogy eljöhet az idő, midőn az álladalom mindenik egyháznak szükségeit közpénztárból fogja fedezni. A március 12-diki 11-dik számban maga Székács az akkori szerkesztő, sürgeti a jogviszonyosságot, épen az állam általi anyagi segélye-

zésre nézve is; „az állam — ugymond — ismerje kötelességének minden egyház szükségéinek fedezéséhez, az osztó igazság alapján a perfecta reciprocitas szellemében járulni.“ A március 19-diki 12. számban Jeszenszky h öldmező - vásárhelyi evang. lelkész tüzetesen izgat, hogy menjünk Pozsonyba, kérjük „kenyeret termő földet,“ azaz ne csak valami járandóságot, hanem valóságos telket, elegendő földbirtokot minden egyes parókhiához. Székács nyomban megjegyzi, hogy egyetemes konvent kellene, mely megállapítaná, hogy a törvényhozástól miket kellene okvetetlenül kívánnunk a tökéletes viszonyosság alapján, melyre a körülmények s kiváltképen a gondviselés bölcsesége felhelyeztek bennünket.

Az 1848-dik évi márciusi napok vívmánya, nevezetesen a vallásügyről szóló XX-dik törvénycikk létrejötté még nem vala tudva Debreczenben, amidőn ott március 22-kén egy rendkívüli egyházkerületi gyűlés rögtönözöttetett. E gyűlés jegyzőkönyvének fontosabb pontjai egész terjedelemben közölvék, a Figyelmező folyó évi 1—2-dik együttes füzetében. Itten szabad legyen csak azt hozni emlékezetbe, hogy e gyűlésből az országgyűléshez intézett petízionak tárgyunkra vonatkozólag következő pontjai vannak:

„2. Kivánjuk, hogy minden vallásbeli felekezet egyházi szükségéit, az álladalom kincstára teljesítse; hivatalnokait az álladalom fizesse, nyugdíjazza felekezeti népesség arányában.“

„8. Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közköltségeit, ugyszintén az azokban tanító egyéneknek fizetését, nyugdíjazását az álladalom fizesse.“

Mindezekből immár teljes mértékben nyilván van, hogy azon eszme, amely az 1848-dik évi XX-dik törvénycikk 3. §-ának ezen szavaiban testesült meg: „minden bevett vallásfelekezeteknek egyházi és iskolai szükségéi, közálladalmi költségek által fedeztesenek,“ — ezen eszme mondom, kisebb nagyobb mértékben s különböző módosulatokban, századokon keresztül folyvást élt a magyar protestáns egyház kebelében.

4. §. A magyar protestáns egyházak és iskolák tényleg voltak birtokában országos forrásból eredő javadalmaknak.

Miként a külföld több oly államában, amelyben a lakosok egyeteme, vagy nagy többsége bevette a reformátziót: úgy hazánkban is, mindazon részeken, amelyekben a reformátzió erőt vett, a megszűnt püspökségi, káptalani s zárdai javak legnagyobb részben szekularizáltak, állami közcélokra fordítottak, vagy országos s fejedelmi tekintélyvel egyeseknek adományoztattak. Az egyes parókhákhoz s iskolákhoz tartozó mindentéle jövedelmek pedig, épen megmaradtak a reformátziót már bevett gyülekezetek s iskolák, illetőleg lelkészek s tanítók kezében is. Ezen igazságról már az eddig előadottak folyamán szerezhettünk némi meggyőződést azon okmányokból, amelyek decimákról, quártákról, sedecimákról, az ősökötől hagyott különféle birtokokról s javadalmakról, mint a protestáns lelkészeknél meghagyandókról, vagy azok számára visszaadandókról szólnak. Lássunk még bizonyítékul némely idevonatkozó adatokat.

A XVII-dik század elején már, sőt darab ideig előtte és utána is annak, több római püspökségek hazánkban tényleg megszűnteknek mondhatók. Ilyenek voltak nevezetesen mindazok, amelyeknek székhelye a törökök, vagy az erdélyi fejedelmek birtokába esett; — az pedig ismét közönségesen tudva van, hogy a XVI-dik század közepétől kezdve, mintegy a XVII-dik század végéig, a magyar korona birtokainak tetemes nagy része részint a törökök, részint az erdélyi fejedelmek hatalma alatt állott tényleg, úgy hogy a magyar király néha-néha alig uralghatott két tized-része felett a magyar hazának. Tudjuk, hogy a birtokhatárok a fegyverek szerencséjéhez képest igenváltozékonyak voltak; azt is tudjuk, hogy amint a bécsi kormány idegen zsóldosai beljebb-beljebb nyomulva, több-több tért nyertek hazánkban, épen oly mérvben foglaltattak vissza a klérus reformátzió előtti birtokai is; de azt nem hisszük, hogy a püspökségek s zárdák, egyedül a törökök és protestánsok üldözései miatt szűntek volna meg, mint ezt némelyek állítani igen, de bizonyítani nem igen szeretik; hanem azt,

hisszük igenis, hogy miután a protestantizmus hazánk legnagyobb részében oly általánosan el vőlt terjedve, amint azt fentebb kimutattam, nem vőlt többé semmi szükség római katolikus kano-nokokra, püspökökre, jézsuitákra s más eféle szerzetekre, mert az akkori magyarok is felérték észszel azt, hogy ahol nyáj nincs, nem kell ott pásztor, s különösen nagy gazdagon fizetett pásztor sem. A most létező több mint husz római és görög kahtolikus püspökségek közül, a kérdéses időszakban, alig létezett valóban és tényleg öt hat. ¹⁾

Bármiként állott légyen azonban a püspökségek dolga, azt mi most lényeges kérdésnek nem tartjuk; csak arra akarunk célunkhoz képest még néhány példát hozni fel, hogy hazánkban a protestáns gyülekezetek s iskolák, illetőleg lelkészek s tanítók valóban élveztek országos forrásból eredetett javadalmakat.

Tény, hogy a 24 szepesi város, már a XVI-dik század közepén bevette a reformátziót, az is tény, hogy ezen városoknak ágostai hitvallást követő papjai, teljes mértékben élvezték mind a tizedet, mind általában a reformátzió előtt létezett egyházi javadalmakat, s őket ezen javadalmakban Ferdinánd magyar király 1548. Miksa 1555. Rudolf 1578. megerősítették és védelmezték. ²⁾

Tény, hogy a kis-honti evangélikus lelkészek, a decimá-

¹⁾ A bécsi békekötés okmányaiában mint aláíró négy püspök figurál, u. m. Forgács nyitrai, Naprágyi veszprémi, Radovicz váci, Lépes Bálint tinnini püspökök. — Az egri és váradi püspököket — Szuhayt és Mikáczit — kik azonban csak névvel vőltak ilyenek, s püspöki székekbe soha nem ülhetvén, folytonosan a haza ellenségeivel működtek közre, Bocskay és hivei, mint hazaárulókat számkivetetni kívánták, s az egri, váradi, mintszinte az erdélyi püspökség is azok közül valók vőltak, amelyek hosszú időn keresztül nem léteztek, noha a római szék azokra, szokása szerint a püspököket folyvást kinevezte. Forgács Ferenc szinte ily névleges váradi püspök, azt írja, hogy Miksa korában már, csak egyedül a győri püspökség vőlt betölthető a király egész birodalmában, s a legtöbb püspökök „sedibus ejecti, nihil nisi titulos haberent.“ etc. etc.

²⁾ Lásd e tárgyat az idevonatkozó okmányok pontjaival együtt: Grellmann, professor zu Göttingen, Statistische Auflärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. Göttingen. 1802. III. 105. sat.

kat és sedecimákat élvezték, s e jogukban őket még Szuhay István váci püspök is védelmezte 1594-ben.¹⁾

Kétségtelen tény, hogy a tizedbeli jövedelemnek használatában voltak a szabólcsmegyei lelkipásztorok is, mert hiszen még 1683-ban is nyilván megparancsolja a szepesi kamara, Nagy András nagy-kállói várkapitánynak, miszerént menjen végére annak, hogy a szabólcsmegyei predikátoroknak „ez mostani disturbium előtt miformában szokták vólt kiadni az oktávát? és kinek-kinek a maga rata portióját adja ki, . . . hogy igazságokban ők is — t. i. a ref. predikátorok, — meg ne fojtassanak;“ a szabólcsmegyei decimátorokhoz ezt írja ugyancsak a nevezett kamara: „Megirtuk ezelőtt is Kegyelmeteknek, hogy a quártához, octávához és sedicemához kezeket ne avassa; . . . ha ugyan hozzá nyuladai processusban való dézmához az ott való tiszteletes predikátor uraimékat illető portiot ne attingálja; ugy cselekedjék a többiben is.“²⁾

Tény, hogy Erdélyben birtokában vóltak a protestáns papok is a tizedféle jövedelemnek. Legyen elég most erre nézve, csak az 1578-dik évi kolozsvári országgyűlés következő cikkét idézni: „Végeztetett ez is közönséges akaratból, hogy valaki, akár ur akár nemes ember, az mely helyeken az egyházi embereknek dézmája avagy quartája jár, és prédikátor nélkül várál, az patronusok közül senki hozzá ne nyuljon, sőt ahol prédikátor vagon is, jövedelméből senki el ne szakaszson, hanem minden ember az egyházi emberek jövedelmét kiszolgáltassa, az mondás szerént: dignus est operarius mercede sua, et qui altari servit ex altari vivat.“ Nem érdektelen e pontnál megjegyezni azt is, amit Bod Péter mond a Magyar Athénásban az öreg Heltai Gáspárról: „A szentháromság tagadók ellen eleinte keményen viselte magát, melyre nézve Pápai Páriz Ferenc nevezi így: magnus suae aetatis Socino-mastyx, de hanyatlani kezdett idejében, ő is hozzá-

¹⁾ Klanitius, Christiana seculi XVI. per Hungariam in religione tolerantia. Pestini. 1783. 101. sat.

²⁾ Az idevonatkozó oklevelet, a debreceni ref. egyházmegye eredeti jegyzőkönyvéből, a Sárospataki Füzetek 1867-dik évi folyamában a 724. sat. lapokon közöltem.

jok hanyatlott. Melynek oka e vólt, hogy a kolzsvári d é z m a néki mint plébánusnak inkább megmaradna a kezében; mivel az antitrinitariusok elszaporodván, a dézmát is azoknak papjaiknak kezdték adni“ sat.

Tény, hogy az erdélyi szász lelkészek, mind a tizedféle jövedelmeknek, mind általában a reformátzió előtti egyházi javadalmaknak, a reformátzió után is folyvást birtokában voltak. ¹⁾

Midőn a kitünő érdemű s méltán nagy nevű Beythe István, a confessionalizmus dolgában, nev. a Formula Concordiae bevételése ügyében, több tekintélyes paptársaival keserű vitába elegyedett, egy Beythe melletti, igenérdekes tartalmu Apologia 1599-ből, mely mindezeideig csak kéziratban van, ezt mondja a többek közt Beythe ellenfeleinek: „Nincsen Bójthe Istvánnak sem tiz, sem husz job b á g y a a plébánosságban mint thi néktök; hanem nyomorult munkájával kell élni, annak áldomását várja Istentől. Miggyön (mit tegyön) nyavalyás, ha nem tud az hizelkődés-höz és az szégyenködéshez,“ — Jellemző az is, hogy az 1569-dik évi nagy-váradi disputatzió alkalmával, amely az unitáriusok és reformátusok közt tartatott, a már szinte unitárius II. János király így feddi végül a református papokat: „Azt kívánjátok, hogy a mű predikatorunk David Ferenc köz helyre menjen. A mi birodalmunkban szabadon, valahol akarjátok disputálhattok. Mindenkoron mű a mi predikatorunkat előallatjuk. Szabadon minden bántás nélkül eljöhetnek. Elég jövedelmeitek vagyon; csak ne kiméeljétek a költséget.“ Egy fejedelem ily mó-

¹⁾ Ez ügyben a következő igenjeles, tanulságos művet ajánlhatom az illetők figyelmébe: Teutsch G. D. Das Zehnrecht der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Eine rechtsgeschichtliche Abhandlung. Schäsburg. 1858. Nagy 8-adrét 298 lap. E mű, mely mindenütt okmányokra támaszkodik, sőt legnagyobb részben egész terjedelemben is közli azokat, kiválóan pozitív jogi érdekből, azon célból készült nevezetesen, hogy a tized joga, vagyis az azután járó tekintélyes javadalom, minél szilárdabban biztosítva legyen az erdélyi evangélikus szászok számára. A cél, mint tudjuk, el is éretett. Vajha a magyar protestáns egyház főnökei is azt eszközölnék, hogy egyházunk vagyoni és másféle nagyfontosságú jogainak minél szilárdabb országos biztosíthatása végett nálunk is oly kitünő s hivatalos tekintélylyel is bíró jogi emlékiratok jönnének létre, mint a fentisztelt szerzőé, aki jelenleg hitfeleinek superintendense Erdélyben.

don, ily szavakkal egyáltalában nem szólhatott olyan papokhoz, akik a későbbi és mai mód szerént nyomorult papbérrel s egyházi adóból került fizetéssel tengették életöket, hanem csak olyanokhoz, akik tekintélyes és biztos javadalom élvezetében valának. Aminthogy azokról, akik e pontnál kiválólag szóba jöhettek, t. i. a debreceni papokról bizvást mondhatjuk, hogy azok tekintélyes javadalomnak örvendhettek; birtak nevezetesen a többek közt, épen úgy, mint a reformátzió előtti plébánusok, a szomszéd Szováth helységből 18 portának földes uri jogával — és jövedelmével. E jogot és jövedelmet úgy látszik, csakhamar a város vette át; de adott a papoknak teljes, tisztességes biztos évi fizetést.¹⁾

Tény, hogy több erdélyi nemzeti fejedelmek, számos protestáns főiskolákat s gymnáziumokat, mint pl. a gyulafehérvárit, illetőleg nagy-enyedit, kolosvárit, patakit, váradit, debrecenit, nagy-szombatit sat. sat., nemcsak magán javaikból, hanem állami javakból is tekintélyes és biztos javadalommal, némelyiket pl. fekvő birtokokkal, tizedbeli és sóaknákbóli rendszeres jövedelemmel látták el.

Általában számtalan egyes adatokkal igazolható tény az, hogy az egyes gyülekezetekben, a templommal együtt járt az iskola, s mindkettőnek mindenféle melléklete és javadalma is, s ahol a földes urak s más lakosok a reformátziót bevették, ott mindezek mindenestől átszállottak a protestánsokra. Szabad legyen e

¹⁾ Biharvármegyének azon 1552-dik évi összeírása, mely kéziratban meglehetősen szét van terjedve, s melyet Bielek L. Majores hungarorum, Pestini. 1796. a 111. s következő lapokon közöl, nyilván kiteszi, hogy Szováton 18 porta „plebani debrecinensium.“ Még 1621-ben is, amidőn már a város látta el fizetéssel Debrecenben a papokat, ez áll a fizetéslevélben: „kenyerekre, abrakjokra és szénájokra, a szováti jobbágyok deputáltattak; buzát, árpát, kölest vegyenek, azt az szováti jobbágyok elvetik, fölaratják s szemül a predikátoroknak beszolgáltadják.“ Keresszegi István tiszántuli püspök s debreceni pap azon levelére, melyet már több évvel ezelőtt a Sárospataki Füzetekben közlöttem volt, s melyben Keresszegi keményen inti a szovátiakat, hogy romlodozó templomukat építsék meg, s a munka elöl elszőkni akarókat azzal fenyegeti, hogy azoknak javaiban „zsákmányt vettet“ akármi nemes helyre költözenek is, — ezen levélre mondom, Földvári József egyik derék debreceni pap és esperest ezt jegyzi meg: „ez a levél nem püspöki hangyan van írva, hanem úgy, mint földes ur szokott jobbágyaihoz.“ sat.

tekintetben most csak általánosságban utalni, a már említett *Historia diplomatica*-ban lévő igenszámos oly okmányokra, amelyekben az evangélikus rendek, a templomokkal és iskolákkal együtt visszakövetelik a protestánsok számára, a bármiféle egyházi javakat, javadalmakat, quártákat, oktávákat, sedecimákat sat. sat.¹⁾

5. §. A magyar protestáns egyházak és iskolák országos javadalmaztatásának pozitív jogi alapjai.

Azon óhajtásnak, amelyet a magyar protestánsok, gyülekezeteik és iskoláik országos javadalmaztatása ügyében, századokon keresztül ismételve a legnagyobb őszinteséggel kifejeztek, s azon joggyakorlatnak, amelyben e tekintetben darab ideig valának, vannak pozitív jogi, és pedig államjogi alapjai is. Ezeknek rövid kimutatását, mulhatlanul megkivánja tárgyunk lehető teljes felfogása. Ilyen pozitív jogalapok már mindenek előtt s kiválólag:

A bécsi és linci békekötések s az ezeket becikkelyező országos törvények. Az említett békekötések ugyanis nemcsak teljesen és feltétlenül szabad vallásgyakorlatot, hanem jogegyenlőséget és viszonyosságot is biztosítanak a protestánsok számára a római katolikusokkal szemben, vagyis általában az akkor hazánkban létezett és egymással surlódásba jött vallásfelekezetek között.

A békekötések egyik felekezetnek sem adnak előnyt a másik felett, efélének azonban nyoma sincs; sőt végleges szövegükben a szabad vallásgyakorlat alapjogáról szóló pontban meg sem nevezik a vallásfelekezeteket; nem külön-külön, hanem egyetemlegesen, együttesen szólnak azokról, s már maga ezen nagy figyelemre méltó tény, határozottan magába foglalja a vallásfelekezetek jogegyenlőségi és viszonyossági elvét.²⁾

¹⁾ Igy pl. 1647-ben egyik postulatumban ily kifejezéssel élnek: „*templa, unacum parochiis, scholis et aliis requisitis, bonis ac passionibus, earundem proventibus, quartis, octavis, sedecimis et idgenus quibusvis aliis emolumentis, ad eosdem antehac spectantibus . . . evangelicis simpliciter et de plano ac cum reali executione redderentur*“ sat. sat.

²⁾ E pontból azonban tulságos következtetéseket vonni nem helyes dolog. Nagy tévedés lenne azt mondani pl., hogy a békekötések bármiféle vallásfelekezet, tehát a mormonok számára is már előre megadták a

Az udvar, vagyis annak leple alatt a klérus, a legnagyobb ravaszsággal és makacssággal igyekezett azon, hogy a békekötésekbe szép szín alatt, egy-két szóban valami oly záradékok csuszszanak be, amelyekből csakhamar a római katolika egyház és klérus előjogai nőjjenek ki; de az eféle törekvéseket a protestánsok idejében észrevették, és méltó indignatzióval visszautasították. Így pl. midőn a teljes tökéletes vallásszabadságról, s ennek értelmében arról vólt szó, hogy minden a reformátzió és protestantizmus ellen hozott országgyűlési törvénycikkek, végzések sat. egyszerűen és gyökerestől eltöröltessenek: a protestantizmus ellenségei, holmi egyszerű ártikulus-elkülönítésről kezdtek volna beszélni; majd ezen tökéletlen és nyilván gonosz célú kifejezést akarták becsusztatni, sőt be is csusztatták, hogy ama sérelmes törvények s végzések „pro tempore“ tekintessenek érvényteleneknek; majd kellő határozottság nélkül, csak általában a Ferdinánd és Miksa korára utasították volna a protestánsokat, hogy t. i. olyan vallásszabadságuk legyen, mint akkor vólt; majd végre, hogy már egyebet elmellőzzek, azon záradékot akarták feltolni, hogy legyen ugyan szabad vallásgyakorlat, „de a római katolika vallás sérelme nélkül, és úgy, hogy a római katolikusok papirendje, templomai és egyházai illetetlenül s szabadon maradjanak.“ Mindezen törekvéseket azonban, Bocskay és hivei a leghatározottabban visszautasították, meghiusították, s az említett megszorító eszméknek és záradékoknak, az 1608-dik évi koronázás előtti vallásügyi törvénycikkekben, mely egyenesen a bécsi békekötés vallásszabadságról szóló főpontja kijavított, s véglegesen megállapított szövegének tartható, már semmi nyomuk nincs. A linci békekötés szövegébe pedig már, — amint az adatokból látszik, a nikalsburgi béketárgyalások,

szabad gyakorlatot. A békekötések okmányaiban nyilván és megnevezve említetnek a romana, helvetica és augustana religio; a két protestáns felekezet nevezete változékony, jó elő pl. evangelica, calviniana, reformata és lutherana nevezet is. Ne feledjük továbbá, hogy már a békekötések szövege nemcsak religióról, hanem confessióról is szól, ami nem azt teszi, hogy őseink akkori hitvallásához lennének örök időnkig lekötötte; hanem egyebek mellett csak azt, hogy a békekötések valami nihilizmusfélének nem akartak tárthatni nyitni.

s az 1622-dik évi királyi diploma nyomain, — még világosabb s szabatosabb kifejezésekkel megállapított, de folytonosan a bécsi békekötésre, mint végalapra való hivatkozással, a teljes vallás-szabadság, éspedig ismét együttesen, különleges megnevezés nélkül minden felekezet számára egyenlőképen. Itten tehát egyiknek semmi előnye nincs a másik felett; világos ellenben a jogegyenlőség és viszonyosság.

Egyébiránt merő képtelenségnek is kell azt bármi tekintetben is tartanunk, hogy a bécsi és linci békekötés kivívói, kevesebb jogot és szabadságot akartak volna szerezni és biztosítani a protestánsok, mint a római katolikusok számára; mert hiszen nyilván van, hogy a népességet tekintve, a protestánsok voltak tulnyomó nagy többségben; ők voltak a győzők a harcmezőn, ők diktálták a békekötést; s miután Erdélyben már évtizedekkel az előtt, törvényben megállapított s gyakorlatban is volt a bevett vallásfelekezetek közötti jogegyenlőség és viszonyosság; gondolni sem lehet, hogy Bocskay és I. Rákóczy György, a békekötésekért harcolók vezérlő fejedelmei, az ő magyarországi hitfeleik számára ugyancsak a jogegyenlőséget ne kivánták volna biztosítani minden tekintetben.

Ami épen magokat az egyházi javakat és javadalmakat illeti: mindenesetre sajnálni lehet, hogy már a bécsi békekötésben oly világos szavakkal nem tétetett ezekről intézkedés, mint pl. a weszfáliai békekötésben: de mindemellett, az igazság minden barátja előtt nyilván van, hogy az egyházi javakra és javadalmakra nézve is a bécsi, illetőleg linci békekötések idején létezett tényleges állapotot kell szabályzóul tekinteni, éspedig mindenik felekezetre nézve. Az evangélikus státus eleitőlfogva így fogta fel a dolgot, s ezen felfogás alapján jogosan és erélyesen visszakövetelte a bécsi, illetőleg linci békekötések után protestánsoktól, bármi szín alatt elvett templomokat, iskolákat, parókháákat és mindenféle jövedelmeket. És ezt teljes joggal és alaposan, mert ha a linci békekötés első és második cikke, mindenféle sorsu és rangu lakosoknak teljes vallásszabadságot ad, templomok, harangok, temetők szabad használatával, s ha megparancsolja, hogy e szabadságban senki, senki által, semmi módon és semmi ürügy alatt ne hábor-

gattassék és ne gátoltassék; ¹⁾ ha ugyanezen békekötés harmadik pontja megtiltja azt, hogy a lelkipásztorok és predikátorok parókiáikból bárki által is, s bármiképen elmozdittassanak s kizavartassanak, s azokra nézve, akik elmozdítottak megengedi, hogy visszahozattassanak, vagy helyibök mások állittassanak be; ²⁾ s ha a 4-dik pont nyilván kimondja azon elvet, amit különben a dolog természete diktál, s már azelőtt századok gyakorlata megállapított, hogy t. i. a templomokkal együtt jár a parókiák jövedelme is, és hogy ha ugyanezen pont határozottan megtiltja azt, hogy többé templomfogalások történjenek: ³⁾ akkor nyilván van, hogy mindenféle egyházi birtokokra és javadalmakra, tehát épen a püspöki székestemplomokra, s a püspökségi vagy káptalani, zárdai sat. birtokokra és javadalmakra nézve is, a békekötések idején létezett tényleges állapot a szabályzó és döntő. Bizton hihetjük, hogy ha a békekötések kivívói előre tudták volna pl. azt, hogy a váradi és egri püspökségek reformátzió előtti javai, amelyek már szekularizáltak, s második, harmadik kézen is lehettek, egykor azoktól, akik azt jóhiszemmel s teljes joggal birták, erőszakkal vissza fogtak vétetni, a templomok épen így visszafoglaltatni, a püspökségek visszaállíttatni sat. sat.: akkor bizonyosan erősebben megfogták, s nem tették volna le oly hamar a fegyvert, s általában kellő módon gondoskodtak volna arról, hogy aféle lehetőségek soha meg ne történhessenek. Az ily jövőről azonban, a békekötések

1) . . . „liberum habeant ubique suae religionis exercitium cum libero templorum, campanarum et sepulturae usu, nec quisquam in libero suae religionis exercitio, a quoquam, quo vis modo, aut quo vis sub praetextu turbetur et impediatur.“

2) „Concordatum etiam est inter nos ut imposterum, ab earundem oppidanorum et villanorum parochiis, ecclesiae pastores sive concionatores per quoscunque amoveri et exturbari neutiquam possint.“ E pont maga elég világosan és határozottan biztosítja azt, hogy ahol a linci békekötés idején protestáns papi hivatal létezett, ott annak fenállhatása mindenféle erőszak ellen örökre biztosítva volt jogilag.

3) „Ac pro quibus usus templorum determinabitur, proventus parochiarum quoque ad eos pertineant; — nec ultra occupationes templorum fiant.“ Hogy a templomokhoz a parókiák, iskolák, javak és jövedelmek szorosán hozzájuk vannak köttetve, azt a leghatározottabban hirdeti az 1647. XIII. és XIV-dik törvénycikk is a többek közt. „Templa . . . unacum scholis, parochiis, bonis et proventibus eorundem“ . . .

idején, magok a jezsuiták is nyilván legalább kukkanni sem mertek, noha tul van minden kétségen, hogy már akkor készen voltak borzasztó restauratziális és bosszuállási terveikkel. De a magyar-nak miként ma, ugy hajdan is, végzetes hibája volt a könnyen-hívőség!

A bécsi és linci békekötések jogi tartalmára és értékére nézve itt is megjegyzem röviden azt, amit másutt bőven fejtegettem, hogy t. i. a magyar protestáns egyház és a hazai törvényhozás egészen a legujabb időkig határozottan és következetesen ragaszkodott azon elvhez, hogy a protestánsok egyházi és iskolai szabadságának alapjai a békekötések, hogy ezeket értékükben megcsonkítani nincs jogositva sem törvényhozás, sem fejedelem, és hogy ezek t. i. a békekötések, a protestánsok és római katolikusok, vagyis általában a felekezetek között teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot állapítanak meg minden tekintetben. ¹⁾

¹⁾ Ide vonatkozólag szabad legyen most csak a következőket idéznem: az 1844-dik évi országgyűlésen, az alsó tábla kerületi és országos üléseiben az 1843-dik évi július 5-dikén kelt kegyes királyi válaszra vonatkozólag, egy felirati javaslat állapított meg. Ebben a többek közt a következő tételek fordulnak elő: „Felséges! sat. Hosszu évek során fájdalmasan szakgatva a vallásos vizsgálódások nyommasztó átkától, senki nincs e honban, ki mást inkább óhajtott vólna mint azt, hogy az 1791. XXVI. törvénynek, ugy a linci és bécsi békekötéseknek meg nem tartásából eredett sérelmek, a különböző vallásbeli felekezetű polgárok megnyugtatásával valahára elintéztetvén, a vallásos kérdések feletti keserű vitatkozásoknak, minélelőbb vége szakittassék. — Két elv van, melyet a nemzet minden vallásbeli állapotokra nézve folyvást igényelt, ez: a lelkiismeret teljes szabadsága és a különböző vallásuak közötti tökéletes viszonyosság. E két elv igazsága oly nélkülözhetetlen, alkalmazása oly állhatatosan követeltetett, hogy a nemzet köz meggyőződéséből utat talált Felséged méltánylására.“ — . . Ugyancsak a nevezett országgyűlésen, az alsó táblától a főrendekhez tisztán vallásügyben egy izenet küldetvén, ebben ily főtételek fordulnak elő: „az ingerültség és visszavonás mindaddig megszűnni nem fog, míg a különböző felekezetűek jogviszonyai, a lelkiismeret teljes és tökéletes szabadságának, a törvény előtti egyenlőségnek, és minden tekintetbeni viszonyosságnak megsértett alapján végkép elintézve nem lesznek.“ — „Emlékeztetik a Karok és Rendek a méltóságos Főrendeket arra is, hogy a bécsi és linci békekötések, mint közszerződés (pacta publica) a közerkölcsiség védpaizsa alatt állanak, és e részben figyelembe vétetni kérik, hogy midőn két független nemzet, a kötött frigy feltételeinek épségben tartására, nyitva látja a szövetkezés útját más nemzetekkel, és erőt és módot talál önál-

A magyar protestáns egyházak és iskolák országos javadal-
maztatáshoz való jogának további pozitív alapjai, az 1691-dik évi
december 4-dikén kelt közönségesen ösmeretes leopoldi dip-
loma, és még a szathmári békekötés is. A leopoldi dip-
loma 2-dik pontjában megerősítettnek az erdélyi nemzeti fejedel-
mek adományzásai, továbbá mindazon tizedek, jószágok, javadal-

lásában örködni a kikötött feltételek felett: azon, az üldözések és vak-
buzgóság által felbőszített párt, mely a bécsi és linci békekötések után a
fegyvert letette, a nemzet testébe beleolvadván, önállólág nem létez
többé: hogy tehát a közállomány, melynek lételeté akkor a kérdé-
ses békekötések mentették meg, e békekötések épségben tar-
tására, vagy ha az 1791. XXVI. törvény által egyoldalulag módosit-
tattak volna, ismétli helyreállításukra, tulajdon erkölcsisége iránti tekin-
teteknél fogva köteles.“ — „A másik kívánat, melyet a Karok és Rendek
fentebb megemlítettek, ebből áll: alkotassék törvény, hogy a különböző
felekezeten lévő egyházak jogviszonyaira nézve, a teljes
egyenlőség és tökéletes viszonyosság szolgáljon si-
nórmértékül; — úgy vélik a Karok és Rendek, hogy egy ily szakasz
ellen, miután ezen elv egész általánosságban a bécsi és linci
békekötés, úgy az 1790. XXVI. törvénynek is alapja, sőt az
1843. évi július 5-dikén kelt k. k. válaszbán is kimondatott, — a méltó-
ságos Főrendeknek nem lesz észrevételük;“ — ellenben a Karok és
Rendek egy ily törvénynek alkotását szükségesnek tartják, ha fontolóra
veszik azon sokféle csak eddig tapasztalt visszaéléseket is, melyek miatt
a békekötések helyreállítására részletes rendelkezés kíván-
tatott.“ Itt aztán azt említi fel különös nyomatékkal, hogy a klérus
minden ily egyes részletes törvényeket ki fog játszani. Nyilván van az
idézett köztekintélyű pontokból nemcsak az, hogy az örök értékű s jo-
gosan az országyűlés által is meg nem változtatható békekötések tar-
talma veleje nem más, mint a különböző felekezetek közötti jogegyenlő-
ség és viszonyosság, hanem épen ennél fogva az is, hogy az egyenlőség és
viszonyosság eszméje, s annak szükségesképeni következményei, egyáta-
lában nem 1848 teremtményei, mint sokan gondolták. — Derék publi-
cistánk és jogtudósunk, fájdalom! a már csak néhai Irinyi József
is, az 1791. XXVI. t. cikkről írott művében — 162 l. — nyilván mondja:
„Világos és egyszerű alapelve pedig a bécsi békekötésnek, hogy az min-
denben egyenlővé teszi az evangéliumi vallást hazánkban a róm.
katholika vallással.“ Ugyanezt állítja a Succincta deductio iurium
et gravaminum evangelicorum — 1790, — továbbá a már idézett Prae-
eliminarien és Intoleranz írója, több másokkal együtt. — Hogy
a klérusnak a békekötések elleni protestatioja figyelembe sem
veendő: azt már említeni sem kell. Különben is az, hogy a bécsi békekötés
ellen protestált volna a klérus, mint némely római katolikus tudósok
állítani szeretik, tiszta valótlanosság, amint ezt már a többek közt
a derék Rotarides is megmutatta: *Historiae hungaricae literariae
lineamenta. Altonaviae et Servestae. 1745.* A linci béke ellen már pro-

mak, melyek a bevett vallást követő valamely ekklézsiának, parókiának vagy iskolának Erdélyben, az ahhoz kapcsolt részekben, a székelyföldön és Debrecenben adattak, még azon esetben is, ha ezen jószágok vagy javadalmak valaha valamely püspökséghez, konventhez vagy káptalanhoz tartoztak volna, s általában az akkori birtoklási állapot a leginnépélyesebben megerősítették, s mindenféle támadás és háborgatás ellen biztosították. ¹⁾ A szathmári békekötés 3-dik pontja, kötelezi a magyar királyt, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben, az országos törvények és végzemények értelmében szabad vallásgyakorlatot enged, az ahhoz jog szerint tartozó javadalmak élvezetével együtt. ²⁾

testált igenis; de ezt a törvényhozás, amint tudva van, örökidőkre érvénytelennek nyilvánította; — különben is az ily protestatziók épen úgy, mint a pápaé a weszfáliai béke ellen, nem egyebek mint vaklövések.

¹⁾ A leopoldi diploma szóbanforgó nagyfontosságú pontja im ez: „Secundo. Confirmamus fidelibus statitibus omnes Hungariae Regum, similiter omnium a tempore separatae ab Hungaria Transsylvaniae, ejusdem Principum, donationes, collationes, privilegia, armales, titulos, officia, dignitates, decimas et denique quaevis beneficia et bona, sive privatis sive civitatibus ac communitatibus et coetibus, sive cuicumque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae vel scholae, tam in Transsylvania quam in partibus Hungariae in Sicilia et Debrecino, praedictis factas et data, etiamsi aliquando ad aliquam ecclesiam, conventum vel capitulum pertinuerint; ita ut nemo omnino hac occasione in suis bonis nec per nos nec per quemcunque sacri aut profani ordinis virum impetendo aut actionando turbetur, sed unusquisque ea quae nunc habet et possidet in posterum etiam teneat et possideat, secundum dictas Regum et Principum donationes; exceptis iis si quorum principum donationes ipsi per suas constitutiones abrogassent.“ Carolus Szász de Szemeria, Syloge tractatum aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. diplomatis leopoldini... illustrantium. Claudiopoldi. 1833. pag. 121. Közölve van egyébiránt a Leopoldi Diploma, a már sokszor idézett Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria 1710, — teljes kiadásának tóldalékában is.

²⁾ S.S. suam C. Rque Majestatem in religionis negotio receptas regni constitutiones manutenturam, nec non exercitium ejusdem, secundum leges et constitutiones ac articulos regni, tam in Hungaria, quam Transsylvania, cum beneficiis, eorsum de jure spectantibus concessuram, nec praeclusa via, modo in gratiam redeuntibus apud S. C. R. M. vel coram diaeta, ratione gravaminum sese insinuandi.“ Kato na. Historia critica regum Hungariae. Tom. XXXVIII. 647.

6. §. A magyar protestánsok mind országos forrásból eredett, mind saját maguk által szerzett egyházi és iskolai javaik s javadalmaik tetemes nagy részétől erőszakkal fosztattak meg.

Nem egyszerű törvények, nem királyi kegy, hanem a legszen-
tebb és legünnepélyesebb kötések biztosították tehát a magyar
protestánsok számára a teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot,
s egyházi és iskolai javaik és javadalmaik békés megtarthatását.
De mindez nem ért semmit. Pázmánnak s a többi jezsuitáknak és
azok hiveinek, — mert vóltaképen ezek uralgottak a szegény ma-
gyar haza sorsa felett II. Rudolf korától kezdve századokon ke-
resztül, — főelvük az vólt, hogy Magyar és Erdélyország vadál-
latok tanyájává legyen inkább, mint protestánsok hazájává. K e-
m é n y János azt írja már említett Autobiographiájában (Rumynál:
II. 144.), hogy egykor Pázmán így szólott ő hozzá: „noha, im látod
édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan a mi
kegyelmes keresztyén császárunk előtt, de csak addig durál az a
német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem
hallatik florealni, azontul mindjárt contentusba jutván,
gallérunk alá pökik a német, akár pap, akár barát, vagy
akárki legyen.“ Nem akarom kétleni, hogy Pázmánnak valóban
ezen meggyőződése, s a németnek csakugyan az általa említett
szándéka vólt; de előttem az is tul van minden kétségen, hogy
a jezsuitizmus eltökélt, határozott szándéka és törekvése pe-
dig az vala, hogy nyakára üljön mind németnek, mind magyar-
nak, hogy ő legyen az ur nemcsak a kormányisékeken, hanem
épen a dynastia felett is; — és a jezsuiták ezen törekvése valóban
sikerült, s épen ennél fogva, hogy mellékesen megjegyezzem, az én
meggyőződésem szerént, azon rendkívüli nagy szenvedésekért,
amelyeken az ausztriai és magyarországi protestáns egyház hosszú
idők folyamán keresztül ment, nem a dynastiát vagy egyes feje-
delmeket, nem is egyik vagy másik főembert, nem is általában a
római katolikus klérust, hanem csak néhány főpapot, különösen
pedig a jezsuitákat fogja első sorban és főleg felelősségre vonni
és elítélni a valódi és igaz történelem. Az államéletnek is azonban

mindenesetre nyomorusága, hibája és büne volt az, hogy a jezsuitizmusnak oly nagy hatalmat engedett önmaga és a protestáns egyház felett.

De térjünk a dologra!

Még fenállott az erdélyi nemzeti fejedelemség, még élt, sőt csak néhány év előtt kezdett uralkodni I. Apafi Mihály, de már nyilván látható volt, hogy a magyar politikai szabadság és önállóság, s azzal együtt a magyar protestantizmus napja, Erdély felett is hanyatlásra készül; s im az éjtt nem is várva, „ut jugulent homines surgunt . . . latrones,“ — felkelnek, készen vannak a jezsuiták a protestáns egyház fosztogatására és teljes elgázolására.

Az 1671-dik év elejére vonatkozólag, a nagy tekintélyű államférfiu s kitünő egykoru történetirő Bethlen János, némely egyes üldözött protestánsok gyászos sorsának felemlítése után, ezt mondja a többek közt: „Még többekről is szólhatnék, akiknek bőségesen omló könyei, megszűnés nélkül zörgetnek azon magaságos bírónak ajtóin, aki alkalmas időben, minden bizonynyal igazságot szolgáltatand a zsarnokság felett. A jelenévi január végén azonban szelidebben kezdetek bánni a római katolikusokkal és azokkal, akik az ágostai és helvét hitvallástól, nem birhatva már a sok nyomort, a római katolikusokhoz pártoltak, akik közül többek, életökkel, szabadságukkal s elvett javaiknak visszaadatásával jutalmaztattak meg; az evangélikusoknak pedig ezalatt mindenféle nyomort szenvedniök kellett, már elfoglalt a klérus néhány templomot, s ezt vala teendő rövid nap alatt más ekkleziákban is, amelyeket egyenként feljáván, az egyházi javakat azokban mindenütt összeirták.“¹⁾ Erdélyben

¹⁾ Bethlen Joan. Historia rerum transilvanicarum. Recogn. Alex. Horányi. II. Viennae. 1783. pag. 60. Bethlennek e művét, mely a protestáns egyháztörténelemre nézve is nem egyiket ponton érdekes, s általában Bethlen Jánost, mint történetirőt alaposan ösmertetve, s szakértőleg méltatva láthatod nemzetünk egyik derék tudós külföldi barátjának Flegler Sándornak „Beiträge zur Würdigung der ungarischen Geschitsschreibung“ művében, mely a Sybelféle tekintélyes Historische Zeitschrift XVIII-dik kötetében jelent meg. Flegler műve, mely egy jó vastag kötetet alkot, kezdettől a legujabb idő-

is megkezdődött tehát az, ami Magyarországon a magyar király tényleges hatalma alatti részeken, már évtizedek óta rendszeresen és folyvást üzetett. Erdélyre vonatkozólag létezik is a leopoldi korszakból egy terv arról, hogy miképen kelljen onnan az eretnekeket kiirtani; s a terv egyik lényeges javallata az, hogy a protestánsokat meg kell fosztani a javadalmaktól, habár azokban a Felség által megerősítették is. ¹⁾

Némi tájékozásul, a magyar protestánsoktól erőszakkal elvett templomok, iskolák, parókiák, s javak és javadalmak menységére nézve, legyen elég e helyen csak a következőket jegyezni fel:

Az „Intoleranz“ sat. már említett írója, műve végén, tóldalékul a Historia diplomatica-ból, és saját kézirat gyűjteményéből, névszerént összeállítja azon községek sorozatát, amelyekben a protestánsoktól templom sat. elvételét; e sorozatból következő eredmény vehető ki:

I. 1647-ben a protestánsoknak törvényesen visszaadott, de azoktól erőszakkal ismét elfoglalt templomok sat. száma	90
II. 1670-től 1722-ig elfoglaltatott	555
III. 1722-től 1744-ig	71
IV. 1744-től a türelmi rendelet kiadásáig	184

Ez tesz összesen 900

templomot, mindenütt hozzáértve a parókiát, iskolát s mindenféle javadalmat. Ámde maga a nevezett szerző megjegyzi, hogy a

kig ösmerteti a magyarországi történetírást, és pedig oly teljességben, s oly kitünő szakképzettséggel, amilyennel az eddigelé sem hazánkban, sem külföldön senki által ösmertetve nincs. Flegler e művéről, mely 1867-ben jelent meg, hazai irodalmunk, mindeztideig meg nem emlékezett kellően, holott erre épen a hála is kötelezett volna bennünket, egy oly derék és tekintélyes külföldi tudós iránt, aki nyelvünket már évtizedekkel ezelőtt megtanulta, több jeles magyar műveket, pl. Kölcseytől, a lehető legjobban németre fordított, s a magyar tudományosság és alkotmányosság ügyének, a német földön igenfontos szolgálatokat tett, és pedig oly mostoha időkben, amidőn chez nem mindennapi elszántság és bátorság kellett. Nekem, aki több év őitai irodalmi levelezések, majd későbbben személyes találkozás folytán is tanultam ösmerni és tisztelni Flegler urat, jól esik itt őt, mint különben is magyar protestáns egyházunk kitünő barátját, a legőszintébb nagybecsülés kíséretében bemutatni e folyóirat olvasóinak.

¹⁾ Lásd e tervet Fabónál: a magyar és erdélyországi mindkét vallásu evangélikusok okmánytára. Volum. I. Pest. 1869. 289. l. Hatá-

nevezett összeghez kell még adni azon több mint harminc templomot sat., amely Turóczmegyében 1672. Spork tábornok vezénylete alatt, továbbá azon szinte több mint harmincat, amely 1717—1732-ig Vasmegyében elfoglaltatott. Ne feledjük, hogy a bécsi békétől a linciig, nem csupán 90 templom foglaltatott el a protestánsoktól, amenyit egyidőre visszanyertek, hanem legalább is kétannyi. Ezek szerint több mint ezerre tehető a végösszeg száma, ami inkább kevés mint sok, s ha idevesszük még Erdélyt is: ke-rekszámmal bizvást tehető ezerszázra azon templomok sat. száma, amelyek hazánkban a protestánsoktól erőszakkal vétettek el, s a hozzájuk tartozó javadalmakkal együtt, a római katolikusoknak adattak által.¹⁾ Vegyük ezekhez még a főiskolák igenszámos elvett javait is, és számítsa ki a tisztelt olvasó, hogy körülbelől menyi pénzértéket képviselhetnek ezek ma.

rozottan mondja e terv pl. a többek közt: a tizedeket el kell venni az akatholikusoktól; — a sóaknákból nem kell többé sót adni a prot. lel-készeknek és iskoláknak, miként nem adnak már a debreceniek-nek sem, noha ő Felsege megerősítette a Fejedelmek idevonatkozó adományait sat. sat. E terv vóltaképen még szelid; a valóság sokkal iszonyubb vólt.

¹⁾ Szerző a sorozat kezdetéhez, a következő igenérdekes jegyzetet teszi: „Meg nem állhatom, hogy itt egy általános, de amint reménylem, fontos megjegyzést ne tegyek. Az 1606-dik évi bécsi békekötés szilárd alap lett volna a különböző felekezetek egymáshoz viszonyaira nézve, ha a magyar római katolikusok, a szent szerződési jogokat, azon természetes befolyáshozképest tisztelték volna, amelyet azok a társadalom jólétére gyakorolnak. De, fájdalom! ez nem így történt. Fanatikus püspökök, általok elbóditott világiakkal együtt aláásták a bécsi békekötést. A római püspök — az emberiség e borzasztó idóluma, állítólagos csalhatalanságának áldozatul dobták polgártársaik legszentebb jogait. Csak azon ingatag elveknél fogva, amelyek szerint a szerencsétlen Magyarország kormányoztatott, történhetett az meg, hogy 1606-tól 1645-ig több mint 180 protestáns templomot foglaltak el a római katolikusok a protestánsoktól. Ez egyéb-íránt, vóltaképen nem valami nagy mesterség vólt. A földesuri jog egyesülve a püspökök fanatizmusával s hatalmával, az osztrák-magyar hatóság alatti vármegyékben nagy segítségül vólt e tekintetben. Mert az említett elfoglalt templomok az országnak osztrák-magyar részében vóltak még mind. Ott ahol a török basák uralkodtak, nem könnyen merte azt se a földes ur, se a püspök tenni, hogy a protestánsoktól erőszakkal vegyen el templomot. A törökök, hihetően saját érdekekben is védelmezték a protestánsokat. De legyen ez bármiként: tény az, hogy a protes-táns gyülekezetek megraboltattak, és most, a megzavart viszonyok álta-

Hunyadi Ferenc debreceni lelkész, egyházkerületi főjegyző, majd superintendens, ki a magyar protestáns egyháztörténelemmel közelebbről foglalkozott, egy általa megkezdett, de be nem végzett sorozatban 1681-től 1721-ig pl. Zemplén megyéből mintegy 50 oly templomot sat. számlál el, amely erőszakkal foglaltatott el a protestánsoktól.

Az ügy részletesebb megösmérhető végett, Hunyadi sorozatából hadd álljanak itt a következő adatok:

Tálya. A templomot romokból, a tornyot mindenestől reformátusok építették, a nagyobb harangot saját pénzökön szerzették, és mindezeket két parókhival, iskolával, 19 szőlővel s egy — református ember által hagyományozott malommal együtt elfoglalták Báró Klobusiczky Ferenc és Jantó János 1687-ben. A szőlőkön már az egész évi munka meg volt téve, s a szüret épen következett.

Mád. Ugyancsak a nevezett Báró, néhány plébánussal együtt, fejszével betörve a templom ajtaját, elfoglalta a templomot, a toronnyal, harangokkal, parókhival és iskolával együtt, pedig mindezeket magok a reformátusok építették mindenestől, saját erejükkel. Elfoglalta a szőlőket és mindenféle javadalmakat is 1687-ben.

Zombor. Itt is a templomot, parókhát, s minden ahoz tartozókat, a szőlőkkel együtt épen a szüret előtt elfoglalta ugyanazon Báró.

Erdő-Bénye. A templomot a toronnyal és parókhival együtt mindenestől a reformátusok építették, oly időszakban, amidőn 2-3 római katolikusnál több nem volt a helységben; de mindemellett is az említett épületeket négy termő és egy elhagyott szőlővel, szántóföldekkel, rétekkel és más javadalmakkal együtt elfoglalta ugyanazon Báró.

lános kiegyenlítése alkalmával e dolgöt is jóvá kellene tenni. Már III. Ferdinánd hajlandó volt erre; ő teljes védelmet ígért a protestánsoknak sat., de a népek és fejedelmek feletti uralomra törekvő klérus hallatlan dolgokat vitt véghez“ sat. sat. A visszaadott 90 templomot is ismét elfoglalták idővel a protestánsoktól, hihetően azért, mert nem illik az igaz hitűekhez, hogy az eretnekeknek adott szavukat megtartsák.“

Tarcal. Ugyancsak e Báró parancsolatjára, Bégányi nevű tokaji provizor, katonai fedezettel, a templomot, tornyot, parókiát, iskolát, hét szőlőt és minden egyéb javadalmakat, melyek a reformátusoknak mind saját szerzeményeik valának, elfoglalta 1688 körül.

Tokaj. A templomot, melynek északi részét mindenestől a reformátusok építették, a parókiát, melynek telkét egy református ember hagyta, épületét pedig egészen a reformátusok emelték, 13 szőlőt, a tokaji rév hetenkénti szombati jövedelmének két harmadrészét, a földes urak által a ref. lelkészeknek adadni szokott szüreti borbéli jövedelmet, s a többi mindenféle járulékokat és javadalmakat is, német katonák segélyével elfoglalta, s mind a plébánusnak adta által Leonhárd nevű tokaji révi inspektor 1685-ben.

Bodrog-Keresztur. A templomot romokból a reformátusok emelték fel, parókiát, iskolát magok építettek, harangokat, szőlőbirtokokat is magok szerzetek, de mindezeket, egyéb javadalmakkal együtt, fegyveres hajduk segélyével elfoglalta, s a római katolikusoknak adta által, a már említett Bégányi 1687-ben.

Liszka. Templom, torony, két parókhia, iskola, harangok, körülbelől 15 darab szőlő, a tokaji és ujhelyi plebánusok jelenlétében, az említett Klobusiczki uralma idején elfoglaltattak a reformátusoktól 1688.

Tolcsva. Templomot, parókiát, harangot s egy reformált vallásu urnő által hagyományozott malmot, szinte ilyen eredetű szőlőket elfoglalt B. Klobusiczki 1688.

Sátoralja Ujhely. A templomot, melyet a reformátusok ujitottak meg, tornyot, iskolát, harangokat, melyek saját szerzeményeik valának, malmot, s a szőlőket épen szüret előtt, terméseikkel együtt elfoglalta B. Klobusiczki.

Varanno. A templomot, parókiát, iskolát, Visnyó és Tóth Isip falvakkal s egy malommal együtt, melyeket a ref. vallásu Báthori család ajándékozott, 1685-ben, elfoglalták a varanói paulinus atyák.

Nagy-Mihály. A ref. vallásu Nagymihályi család által építettett és javadalmazott két templomot, a parókiával, malom-

beli szombati jövedelemmel és minden egyebekkel együtt elfoglalta B. Klobusiczki 1689. ¹⁾)

Mellőzöm már a zemplénmegyei többi, különben igenérdekes foglalásokat, hanem inkább azt említem meg, a mi a gyöngyösi egykor igentekintélyes reformált gyülekezet sorsáról a kecskeméti traktus jegyzőkönyvében vagyon feljegyezve, amint következik: „Ezen ekklézsia szomorú sorsa 1687-re esik. Ezen évben, május 25-dikén, Orbán napján, Almási János szolgabíró, a Gyöngyös körüli néhány falu lakosait fegyveresen a gyöngyösi reformátusokra küldötte, a lelkészt, iskolarektort, 26 togátus tanuló s az iskolás gyermekeket a parókhiákból s iskolákból kiüzette. A templom és a parókhiák mindenféle egyházi javakkal és javadalmaikkal egyetemben elfoglaltattak. Igenszép és gazdag egyházi javak voltak pedig, nev. több malmok és szőlők, kertek, szántóföldek, mézsárszék s egy bizonyos földbirtok, melyet Lorándfy Zsuzsánna fejedelem asszony ajándékozott. Mindezek, részint a plebánusnak, részint a jezsuitáknak adattak által. Megfosztották a reformátusokat még a temetőtől is, és semmi helyet nem engedtek nekik, ahol halottaikat eltemethessék.“ Végre arra kényszerítettek, hogy a plebánusnak, aki amint látszik, épen az említett szolgabíró testvére vagy rokona, Almási András volt, fizessenek évenként száz forintot, s ekkor kapnak temetőhelyet, s szabad lesz kommunio, esketés s keresztelés végett a szomszéd református helyekre kijárniok. A szécsényi országgyűlés mindenféle elvett javadalmaikat visszaadatta a gyöngyösi reformátusoknak; de örömiük

¹⁾ Erről a Klobusiczkról, ki a templomfoglalások idején zempléni alispán volt, azt jegyzi meg Szirmay: *Notitia historica comitatus Zemplén*. Budae. 1804. 253. l., hogy ez „a haza és király iránti nagy érdemeiért“ a mágnások közé emeltetett, aradmegyei főispánná s personalissá sat. lett. Nagy-Ivánnál: *Magyarország családai* sat. VI. 278--9. részletesebben láthatjuk, hogy miként halmoztatott el különbözőleg legfelsőbb kegyekkel, s noha midőn a kapca szorult, ő is II. Rákóczy Ferencz hívévé lett, s résztvett a szécsényi országgyűlésen is: mégsem lett neki semmi baja, sőt egyik fija, a már Gróf Klobusiczky Ferenc erdélyi püspökké, majd kalocsai érsekké, hétszemélynökké sat. lett. — De mily sok tekintélyes család van hazánkban, amely tekintélyének, gazdagságának tetemes részét a klérusnak és a klérus érdekei iránti rabszolgai hűségnek köszönheti. A zemplénmegyei templomfoglalók közt látunk szerepelni Szentiványit és Sennyeit is sat.

kevés ideig tartott, mert alig lett vége a Rákóczy Ferenc vezérlése alatti nemzeti küzdelemnek, s már 1711. november 8-dikán templomjokat, parókiákat és minden javaikat ismét elfoglalták. „Ekkor a lelkész Kecskeméti Sartoris János volt, aki hajánálfogva vonszoltatott ki a parókiából. Volt a reformátusoknak hétezer forintjuk is letéve a kathedra alatt, de a templommal együtt ezt is elvették tőlök. Így mindenféle javaiktól ismét megfosztattak, de azért a plébánusnak a száz forintot folyvást fizetni köteleztettek.“

Teljes kifosztatás volt sorsuk a magyarországi protestáns főiskoláknak is. Hogy a sárospataki főiskola mily sok szép javadalmaktól megfosztott, az, a derék Szombati Jánosnak, a nevezett főiskoláról szóló latin és magyar műveiből látható. A debreceni főiskolától a Bethlen Gábor által adományozott Hétszülő és Barátszülő tokaji birtokokat, már neje Brandenburgi Kata elvette, s az ungvári jésuitáknak ajándékozta. Az erdélyi fejedelmek által alapított 5000 darab kőso évi jövedelem elvonatott; a hegyköz szent-imrei tized, bár azt már egyenesen világi birtokok adományozták, elfoglaltatott, mert Szent-Imre a reformáció előtt a váradi püspökséghez tartozott. Mindez egyenesen a leopoldi diploma világos szavai ellenére. Majd később a tanács, a főiskola és a tanárok javadalmazásától eltiltatott, míg ellenben a semmiből is előteremtett, de csakhamar szépen felnevelt római katolika plébánia és iskolák iránti patronátus, vagyis teljes ellátás reá erőszakoltatott, s az egykor tiszta református városnak saját pénzéből alapítandott városi árvaápoló intézetből pedig a református árva gyermekek kitiltattak. Egyszóval: a debreceni főiskola is volt olyan időpontra, hogy ha Debrecen népe által, mintegy titokban napról napra nem tápláltatik, és ha némely külföldi hitfelektől szintén titokban segílyt nem kap: minden bizonynyal épen ugy romokba dől, mint dőlt egyidőre a pápai és a sárospataki főiskola.

A magyar protestáns egyház történelmével csak kevéssé foglalkozott olvasó is tudni fogja, hogy azon példák, amelyeket én, a magyar protestáns egyház kifosztatására vonatkozólag felhoztam, csak parányi részét alkotják az egésznek. Nem szórványosan

és kivételesen, hanem egyetemesen, rendszeresen és folytonosan történt az II. József császár koráig, hogy a magyar protestánsoktól egyházi és iskolai javadalmaiknak tetemes nagyrésze, erőszakkal elfoglaltatott, s a r. katolikusoknak, vagyis a klérusnak adatott.¹⁾

¹⁾ Aki a magyar protestáns egyházon elkövetett vagyonrablásokat részletesebben akarja ösmerni, vegye elő a már többször említett *Historica diplomatica*, továbbá: *Klanicza*, *Fata aug. conf. ecclesiarum*. kiadva *Fabó* által, Pest. 1865. *Hornyánszky*, *Beyträge zur Geschichte evang. Gemeinden*. Pest. 1863., — és a létező, bár eddig még kevés számú egyháztörténelmi monographiákat, végre akinek módjában van: az 1721-dik évi vallásügyi pesti kommisszió halmaz aktáit. Hogy egyes helyeken a foglalás minemü részletességgel folyhatott le: annak megható rajza látható *Szőnyi Nagy István*, *Márttyrok koronája* című s először 1675-ben megjelent művének végén, ahol szerző előadja, hogy a *tornai* jeles gyülekezettől, amelyben ő predikátor volt, miképen foglaltatott el templom, iskola, parókhia mindenféle egyházi javakkal együtt. Közölve van e rajz az új magyar muzeumban, s onnan a *Toldy* által kiadott *Irodalmi berekben*. II. Pest. 1861. 226. Im egykét pontja a megható rajznak: „Lévén azért én, könyveim között szent hivatalomban foglalatot, déleesti 3 óra tájban befut hozzám a harangozó felesége s nagy sirással jelenti: jaj édes uram, oda a templomunk, tele a templom kerítése németekkel s errefelé is sokan jönnek. Ezt hallván megindulék a templomfelé, vevén kezembe óltalomnak okáért a templom kulcsát, s feleségem is, első szülött Mária nevű tiz hónapos kis leányunkat ölébe vevén, hogy kimegyünk a szoba ajtaján, látjuk, hogy már tele némettel az udvarunk, s azonnal belépnek hozzánk a pitvarba három páterek. Egyik volt *Keglevith* uram udvari papja *Hamar Ferenc*, második volt egy vérrel hires *Hirco* nevű pap, a harmadikat nem ösmerem. Mondá mindjárt *Hamar Ferenc*: Édes szomszéd uram, e vitézek koronás királyunk ő felsége vitézei, az ő felsége akaratjából bocsátotta *kassai general Spankau* uram ő Nagysága ezeket ide avégre, hogy a kegyelmek templomát, skóláját, parókhiját, hozzájok való bonumokkal e mai napon elfoglalják a mi számunkra; kegyelmednek se tanításra, se maradásra nem engedtetik semmi szabadsága, a templom kulcsát kegyelmed adja kezembe, s mindenét hordassa ki, mert egyébiránt majd a vitézek osztoznak kegyelmed minden javával. Erre én így szólék: kulcsot nekem sem kegyelmek, sem *kassai general* uram ő nagysága nem adott; országé a templom, ország adta kezembe a kulcsot, vagynak előljáróim, azoknak tartozom adni, kegyelmeknek bizony nem adom. *Hirco* paternek, mint egy körülöttem forgolódo mészárosnak egy fejsze vala kezében, azonkívül is dárdát s muskatérokot tartottak környül oldalomban“ sat. sat. A vitalkozás semmit nem ért: megindult a fegyveres foglalás. „Mindjárt nyomokba, én is az utca ajtón kívül, egy ott lévő köre felállván, a csudára kiállott, félelemtől és keserüségtől elfoglaltatott egész város népe előtt süveg-vetve nagy felszóval így protestálék: Protestálok a nemes vármegye székére, az ország törvényére, a királyra ő felségére, a király hitére (esküjére) s az élő Istenre, ihon e

A vagyonnak mai becsét véve fel, bizton állithatjuk, hogy ezen elfoglalt javak értéke nem egy-két millió forintra fogna menni.¹⁾

Mindezekből azt hiszem, hogy kérelhetetlenül következnek a a többek közt a következő igazságok:

Az egyházi javakra és javadalmakra nézve, a bécsi és linci békekötések — illetőleg a leopoldi diploma idején létezett tényle-

mai napon fegyveresen jöttek reám a pápisták, erővel és hatalommal elveszik tőlünk templomunkat, skólánkat, parókháinkat, javainkat s isteni tiszteletre való szabadságunkat, protestálok! protestálok! ítélje meg Isten e méltatlanságot! — Ezt hallván a szegény község, elfakada sirva, férfiaknak, asszonyi állatoknak, gyermekeknek, ifiaknak s leányzóknak keserves jajgatásokkal zeng vala az utca.“ sat. sat. A fegyveres foglalás végrehajtatott; a lelkész javai is felpredáltattak, s ő családjával együtt még az nap menekülni kényszerült sat. sat. — Megszámlálhatlanok az ily történetek a magyar protestáns egyház multjának mezején. Ha majd kellően megszólaland egyházi történetírásunk, melynek ajkait a zsarnokság századokon keresztül lezárva tartá, a világ bámulni fog azon nagy szenvedéseken, amelyeken a magyar protestáns egyház keresztülment. Reméljük pedig, hogy a lelketlen vallási indifferentizmus hazug békéje s más eféle modern zsarnokság előtt nem fog némán maradni a történelem.

¹⁾ Egy nagyszerű előterjesztésben, amely 1773. október hónapban mindkét protestáns felekezet nevében nyújtatott be a Felsőnek, s az akkor fenforgott igenszámok sérelmek orvoslásáért esedezik, az mondatik, hogy csak az 1681—1744-ig elfoglalt templomok is „ingentem efficiunt seriem,“ etc.; majd későbbben körülbelől 675-re tétetik, csak a nevezett korszakban elfoglalt templomok száma is. Természetes, hogy a templomokkal együtt elvétetett minden egyéb. Régebben még az üldözök is jól tudták azt, hogy a protestáns szabad vallásgyakorlatnak mily lényeges feltételei a protestáns iskolák, s részemről egyetlenegy példát sem tudok még ezideig felmutatni arra, hogy az üldözök a templommal együtt el ne vették volna az iskolát is, vagy hogy a protestánsok ilyenformán gondolkoztak volna: az iskolát nem bánjuk, csak a templom maradjon. — A templomok sat. elfoglaltatásának jogtalan és sérelmes voltát bizonyítván, a nevezett előterjesztés is a békekötésekre hivatkozik, mint vég-alapokra. — Egy-egy prot. gyülekezet egyházi javainak és javadalmainak értékét, középszámitással, hitem szerint bizton lehet ma, legalább is tizezer forintra tenni. Számítsa fel az olvasó, mennyire megy ez, a több mint 1100 megrablott és eltapodott gyülekezet után, menyi tőkét s kamatot képvisel ez sat. Nem lesz tanulságnélküli az ily részletes felvétel sem. Nem mondom, hogy számlát nyujtsunk be az államhoz; de úgy gondolom, hogy ha őseink folyvást a legnagyobb gonddal fentartották a legcsekélyebb elvesztett javadalom emlékezetét is, s ha még a mult század végén is emlegették a jogot a visszaköveteléshez vagy elégtételhez: tőlünk sem valami nagy bűn, ha az eféléket a mai oly liberalis és modern államban is egy kissé szellőztetni merjük.

ges állapotot egyoldalulag megváltoztatni, anyivalinkább erőszakkal megtámadni és felforgatni, senkinek, tehát az országgyűlésnek vagy a fejedelemnek sem állott jogában.

Azon egyházi javak és javadalmak között, amelyek jelenleg a klérus kezében vannak, s melynek kizárólagosan a római katolika egyház számára való örök biztosításáról vagyon mostanában szó, nem csekély számmal vannak olyanok, amelyek a protestáns egyháztól minden törvény és igazság ellenére erőszakosan vétettek el.

A haza, a javaiban és javadalmaiban tetemesen megkárosított magyar protestáns egyháznak elégtétellel tartozik.

Igennyomorult, képtelen és nevetséges dolog lenne azt gondolni, vagy óhajtani, hogy az elégtétel abban álljon, miszerént az állam bocsássa reá most a protestánsokat a klérusra és annak javaira épen úgy, mint a mult századokban reájok eresztette a klérust a protestánsokra és azok javaira. Efélére gondolni sem akarunk. A bünt bünnel helyrehozni nem lehet.

7. §. Az 1848-dik évi XX. t. c. s a magyar protestánsok arra fektetett reményeinek megghiusulása már 1848-ban.

Az egyházi javaikban és javadalmaikban oly tetemesen megkárosított magyar protestánsok számára, az 1848-dik évi XX-dik t. c. 3. §-sa hozta, vagyis csak ígérte meg a valódi, a teljes elégtételt, midőn kimondotta azon elvet, hogy a bevett vallásfelekezeteknek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költséggel fedeztessenek.

Nem csuda, ha a magyar protestáns lelkészek és tanítók, nem anyira kellő tájékozottság s jobbra balra gyökeresen megfontolt argumentumok, mintinkább csak bizonyos ösztönszerű, de tiszta és jogos érzet alapján, mindenfelé a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel üdvözlötték e törvényt; mert hiszen ebben századokon keresztül hiven ápolt remények megvalósulását, a jogegyenlőség és viszonyosság egyik megtestesülését, a multak nagy szenvedései fájdalmas emlékezetének sikeres enyhítőjét s épen az erőszakkal elvett egyházi javakért és javadalmakért is a teljes kár-

pótlást és elégtételt, s általában a protestáns egyházak s iskolák forrón óhajtott felvirulásának szilárd alapját és zálogát immár valahára elérkezettnek, megnyertnek és biztosítottak gondolták s tartották.

Mindent összevéve, azon határozott meggyőződésre kell jutnunk, hogy hazánk tényleges viszonyai között, a különböző felekezetek állam általi javadalmaztatásának kérdését, csak úgy lehetett és lehet sikeresen megoldani, amint azt az 1848-diki törvényhozás megkezdette. Csupán szekularizálni az országos forrásból eredett római kath. egyházi javakat, s megállapítani azon elvet, hogy most már és ezentul is az állam többé egy fillért sem ad egyik felekezetnek sem: teljességgel nem lett volna egyező a jogegyenlőség és viszonyosság elvével, s különösen a protestánsok egyáltalában nem lettek s nem is lehettek volna megelégedve az ily intézkedéssel, mert ezt sem a multakérti jogos elégtételnek, sem a jobb jövő biztos alapjának egyáltalában nem tarthatták volna. A római katolika egyházat, vagyis klérust századok óta táplálta, sőt hizlalta mintegy a haza, azt tehát most bátran saját lábára állithatta volna; attól a szekularizálás is csak oly javakat vett volna el, amik különben sem vóltak tulajdonképen az övéi. A protestáns egyház hosszú időn keresztül mostohán elhagyatott, üldöztetett, saját privát javaitól is megfosztatott, s így annak most ezt mondani: elmehetsz te is, mint ama másik, versenyeztek egymással, s iskolaügyben az állammal is: nem egyéb lett volna, mint a velő-kig ható guny. Az ó hitűek nagyon keveset veszthettek a multban, mert kevesők vólt; emellett az egyházi élet, annak öntudata, igényei, céljai sat. nálók egyáltalában nem állottak oly fokon, mint a protestánsoknál. — De eltekintve az egyes felekezeti érdekektől, hanem teljes általánosságban s épen az állam szempontjából véve is fel a dolgot, — a felekezeteket magokra hagyni, s többé egyáltalában nem segíyezni, az államnak is több kárt, mint hasznot okozott volna. Nálunk ugyanis sem 1848-ban nem vólt, sem most nincs az élet odaemelkedve és erősbülve, hogy az állam és egyház nyugodtan és bizton nélkülözhetnék a kölcsönös egymásrahatást és segíségeet. Sőt hitünk szerint, merőben és feltétlenül megsemmisíteni az állam és egyház kölcsönös egymásra ha-

tását nem is lehet, s nincs is az megsemmisítve sem Északamerikában, sem másutt

A legőszintébb örömmel üdvözölhették tehát, és üdvözölték is mint említém, a magyar protestánsok a nevezett törvényt. Az autonomiát komolyan nem féltette s nem is féltette senki. Amily általános és őszinte vólt a protestánsok öröme, üldöztetésök rendszeres műhelyének, a magyar királyi helytartótanácsnak összeomlása felett, épen oly általános és őszinte vólt kezdetben a magyar minisztérium iránti bizodalom is. Az államról eleinte még egyáltalában nem tették fel, hogy a felekezetekhez viszonyra nézve, ama szerencsétlen elvet fogná hangoztatni: én fizetek, tehát én vagyok az ur. Egyébiránt, mintha csak sejtettek vólna a protestáns egyházkerületek valamit: kisebb nagyobb erélyvel mindnyájan kikötötték az autonómia fentartását.

Az 1848. XX. t. c. 3. §-sa elrendelvén, hogy a felekezetek egyházi és iskolai szükségeinek közálladalmi költséggel fedezhetőse céljából, a minisztérium az illető felekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás eleibe kimerítő törvényjavaslatot terjeszszsen: a vallás és közoktatásügyi miniszter B. Eötvös József, már april 27-dikén kelt körlevelében felhivja a protestáns egyházkerületeket, hogy „az egyházi és iskolai reformról tartandó értekezésre,“ augusztus 1-jére küldjenek Pestre követeket, s addig is készüljenek; — későbbben azonban, nev. julius 10-kén elhalasztja a reform. ügyében tartandó értekezletet september 1-jére. — A miniszteri hivatalos levél „reform“ kifejezésében, igensokan a protestánsok közül nagyon megütköztek, nem azért, mintha a reformnak barátai ne lettek vólna; nem is csupán azért, mert egyházuk és iskoláik reformját velök szemben épen a miniszter emlegeti; hanem főként bizonyosan azért, mert hiszen a törvényben, amely elrendeli a felekezetek kihallgatását, nem reformról, hanem egészen más valamiről nagyon szó, s az államtól vagy államkormánytól nem is várták és kívánták azt soha a magyar protestánsok, hogy az intézze vagy vezesse az ő egyházuk és iskoláik reformját. Így pl. Székács, a prot. Lap julius 13-diki számában, mely a reformot emlegető második miniszteri levelet hozza, e levélhez ily jegyzetet tesz: „Meg

nem állhatom, hogy itt, egy alázatos észrevételt ne tegyek. A „reform” szó már másodszer fordul elő a miniszter ur hivatalos irataiban, s mindenik esetben az mondatik, hogy ő velünk, az egyházi és iskolai „reform” iránt akar értekezni. Bocsánatot kérek, de az 1848. XX. t. c. a miniszter urat egy szóval sem hatalmazza fel arra, hogy mint reformátor lépjen fel közöttünk, s mi, ha ez nem a fogalmazó tollhibája, vagy ügyeinkbeni járatlansága volna, minek azt egyenesen tartjuk, ünnepélyesen tiltakozni fognánk ily reformátori intentio ellen. Az egyház reformálja, ha kell, maga magát, s ez ellen nincsen kifogásunk, sőt örömet rá is állunk. De hogy valamely s bármely minisztériumnak elősmernők azon jogát, hogy ő reformálhasson bennünket, azt ugyan nem tehetjük s tenni nehezen is fogjuk. Méltóztassék tehát csak a törvénytől maradni s velünk nem reformról, hanem a XX. t. c. 5. első §-sa alapján a protestáns egyház meghallgatásával készitendő törvényjavaslat előzményeiről értekezni.“¹⁾

Ily előjelek mellett is, a miniszteri értekezletre országszerte nagyban, erélyesen és az állam általi teljes ellátásra nézve szép remények között tétettek az előkészületek. A miniszterium által kiadott temérdek számú rovatos ivekre, az egyházak és iskolák

¹⁾ De igenérdekes Székács szerkesztő társának, a magyar prot. egyház másik tekintélyének Török Pálnak, ugyancsak a nevezett lapban, a reformot emlegető első miniszteri levél alkalmából közölt vezércikke, melynek kezdő pontjai ezek: „Szabadságot vívtunk ki, s nyertünk a polgári s egyházi életben. A politikai nagyszerű reform, tényezője s előidézője leend az egyházi ujjáalakulásnak is. Hála az égnek! De szabadságunk még nem oly magos értelmű, miszerént az országgyűlés, mint az északamerikai szabad státusok konventje, kimondja, hogy egyik egyház fentartásához és szükségei fedezéséhez sem járul anyagi segélylyel; nem oly magos értelmű szabadság lelke uralkodik egyházunkban, hogy úgy szóljunk, mint a skót és waadti egyház, t. i. lemondunk az álladalom segélyéről. Oh fájdalom! Az álladalom még nem látta át, hogy jogosan nem köteles segíni az egyházat, s neki más földadata van. Az egyház nem tiszta a hierarchiától, mely a lelkész s hívek közti kölcsönös egybeköttetés — s függéstől óvakodik; — nem tiszta az anyagi lépesedés mohó szerelmétől, melynek a lelki, a szellemi élet által, mi pedig a főcél, mérsékelteni kellene. Némely bárgyu egyháztagok pedig azt hiszik, hogy ha az álladalom elvállalta az egyházi és iskolai szükségek fedezését, ők többé sem lelkészt, sem iskolatanítót nem fizetnek; holott az nem úgy van, — mert a különbség jelen és jövő közt csak abban álland,

anyagi állása feljegyeztetett sat. sat. Közelgetvén september első napja, a kerületek még augusztus végén megkezdették Pesten külön tanácskozmányaikat. A tiszántuli ref. egyházkerület, amelynek püspöke Szoboszlay Pap István, országosan elősmert nagy tekintély vala, legelőször is a miniszter ur „reform“ kifejezése ellen tiltakozva, a belügyekbeni autonomiát teljes mértékben fentartani akarja, azután megállapítja azon alapelvet, hogy minden, de mindenféle egyházi és iskolai szükség, pl. még a harangozók fizetése is az állam közpénztára által fedeztessék. A már mindenfelől megtámadott hazának vészes helyzetére tekintve azonban, a tiszántuliak sem kívánják most mindjárt foganatba vétetni az állam általi teljes ellátást, hanem csak némely halaszthatlan könnyítéseket óhajtának, pl. hogy az ágybér szüntettessék meg, s országos pénztárból kárpótoltassék; — kifejezik azonban, hogy mihelyest a béke helyreállítva lesz, a törvény teljes és tökéletes végrehajtását követelni fogják.

A tiszántuliak említett eszméi, mint indítványok közöltetvén a testvérkerületekkel, a dunamellékiek legottan azt válaszolják, hogy ők az egyházi és iskolai szükségek fedezését, így pl. a lelkészek és tanítók fizetését is, nem közálladalmi vagy országos, hanem csak községi pénztárból, községi adó útján kívánnák fedeztetni. Ezen eszmét azonban, a tiszántuliak nagy megütközéssel veszik és semmiképen el nem fogadhatják, részint azért, mert ez, nem szüntetné meg a surlódásokat, részint pedig azért, mert óhajtának hogy „a lelkész és tanító, mint álladalmembere tekintessék az országban, ez pedig a községi adózás útján el nem érethetik.“ — Ime tehát egy másik jele a már bekövetkezett csalódásnak, amely annál keserűbb és sűjiosabb lehetett a protestán-

hogy eddigelé önegyházuk pénztárába tették egyenesen kegyes adományait, ezentul pedig adó neve alatt s fejében, elébb az álladalmi pénztárba küldendik, s majd onnan veendik vissza. Ez nem nagy előmenetel, nem nagy felvilágosodás. Nincs miért örülni, tombolni. Én részemről inkább az egyházi s iskolai reformról tartandó értekezésnek örvendek, mit szükségesnek vallok.“ sat. sat. Ime tehát, egy előleges figyelmeztetés a csakhamar bekövetkehető csalódásokra. Mert anyi bizonyos, hogy igensokan a nép egyházi terheinek könnyebbülését is várták a törvénytől, s másként gondolták annak végrehajtását.

sokra nézve, mert az vóltaképen nem a dunamelléki ref. egyházkerülettől, hanem magától a kormánytól vette eredetét. Épen néhány nappal ugyanis, a protestáns egyházi értekezletek kezdete előtt, Kossuth, az országgyűlésen mint pénzügyminiszter határozottan kijelentette, hogy a nevelési vagy iskolai költségek fedezését, az állam pénztára teljességgel nem bírja; „vajmi könnyü, ugymond, mondani: fizesse a státus a népnevelési költségeket; de mikor nincsen egy feneketlen, kimerithetetlen kutja az álladalomnak, mely tele vólna kész aranyakkal. Midőn azt mondjuk, hogy fizessünk, eszünkbe kell jutni a honnannak is“ sat. Ő tehát azt javallja, hogy minden község saját maga viselje nevelésügyi költségeit, az állam pénztárától pedig, csak a tehetetlenek nyerjenek bizonyos segélyt vagy pótlékot, s úgy véli, hogy ez nem ellenkezik az 1848. XX. t. c. 3. §-sával, mely közálladalmi költséggel való fedezésről szól; mert nézete szerint a községek általi ellátás is, ilyennek vehető. — Nincs benne kétség, hogy a község általi ellátás is vehető legalább közvetve közálladalminak azon esetben, ha azt országos törvény szabja meg és garantirozza, s gyakorlati kivitele is a fogalomhoz hiven, valóban állami tekintélyvel az ország nevében eszközöltetik; de másrésről az is nyilván van, hogy a protestánsok nem községi, hanem közvetlen állami javadalmaztatást kívántak, és az 1848-diki törvényhozás is valóban ilyet biztosított számukra. A tiszántuli ref. egyházkerület aggodalma tehát teljesen igazoltnak mondható.

Akkor is amidőn már nem külön-külön, hanem együttesen tanácskoztak a protestáns egyházkerületek, közegyetértéssel meg egyeztek abban, hogy a haza vészes helyzete miatt, ne sürgessék most a törvény teljes végrehajtását, hanem a fenforgó körülményekhez képest csak azt, hogy a minisztérium „haladék nélkül gondoskodjék s erélyesen intézkedjék, miszerént vagy az eddigi papi s tanítói fizetések tovább is kiszolgáltassanak, vagy amenyiben a gyűlöletes adózást és közmunkáltatást a haza érdeke csakugyan azonnal megszüntetendőnek javallaná: ezekért az álladalom teljes kárpótlást adjon.“¹⁾ Mindezekre azonban csakhamar

¹⁾ Azon módot, amely szerint eddigelé a magyar protestáns lelkészek és tanítók, s különösen a lelkészek fizetése bekerült, az 1848-dik

kijelentette az illető miniszter, „hogy a törvényhozástól az egyházi szükségekre egy millio, az iskolaiakra pedig egy millio s ötszázezer forintja van kérve, s többet remélni nem is lehet, s ezen összeg legnagyobb részét már csak eddig is a szepességi, szász és oláh lelkészek vévén igénybe: a hiánynak kívánt előleges pótlása teljesen eszközölhető nem lévén, a szükségek aránya szerint kell meghatározatnia, még pedig egyházkerületek-ként a szükségelt segély menységének.“

A miniszter tehát a törvényben foglalt eszmét és annak végrehajtását egy igével sem érinté, noha azon levelében, melyben az értekezletet összehívja, nyilván a törvény mikénti végrehajtása felletti tanácskozást jelöli ki annak fő tárgyául; ez a célja szerénte az egyházi és iskolai reformról tartandó értekezésnek; de nem vólt szándéka a miniszternek, még a tényleg létező és kiáltó hiányok és károk teljes pótlása sem, aminthogy ezekre nézve a felekezete-eket ki sem hallgatta még; hanem csupán bizonyos segélymaradékot vólt hajlandó adni. Tekintve már most a törvény alapján feltámadt vágyakat és reményeket: nem csuda, ha a protestáns egyházi képviselők között a miniszter idézett szavainak hallattára, többféle aggodalmak merülének fel, midőn pedig kellő utánjárás következtében, a leghitelesebb forrásokból arról értesültek, hogy az említett összegek nem csupán 1848-ra, hanem 1849-re is valóók, és hogy 1848-ra, az összes protestáns felekezeteknek, egyházi szükségéikre a legjobb esetben is nem jutna több, mint 50 ezer forint: ennek következése a jegyzőkönyv szerént is „megdöbbenés“ lőn; az összeg „szerfelett csekély“-nek tartatott. Nem birván azonban véglegesen elhinni a képviselők, hogy e keserű csalódás

évi közvélemény, merőben elvetendőnek tartotta. Az ágybér vagy párbér, a néhol még fenállott tized, az egyes egyháztagoktól beadatni szokott termékek, az egyházi, papi, tanítói földek nép általi munkáltatása sat. mind ugy tűntek fel, mint gyűlöletes robot, s ennek teljesítését a nép valóban igensok helyütt tényleg is megtagadta. Az országgyűlés 1848. aug. 4-diki ülésében Repeczki Ferenc képviselő interpellálván a minisztert, az 1848. XX. t. c. 3. §-sának — az egyházi és iskolai szükségek közálladalmi költséggel való fedezésének — végre nem hajtása felől, a lelkészek fizetésének eddigi módját formaszerént robotnak, robotrendszernek nevezni, s annak minélelőbbi teljes megszüntetését sürgeti, s felfogása ellen senkisémm tett kifogást.

csakugyan rideg valóság: ismét szemtől szemben kívántak lenni a miniszter ural, s az aggodalmas kételyek felett határozottan interpellálni őt. Ezt szeptember 6-dikán, egy e végre megbízott válaszmány meg is tette, amidőn azon miniszteri felelet lón adva, hogy az emlegetett összeg valóban nem egyéb, mint oly „provizórius kutforrás, melyből a legmegkárosultabbak nyommasztó szükségéi, a lehetőségig pótolathassanak; . . . azt pedig gondolni sem lehet, hogy a kérdéses összeg minden hitfelekezettek egyházi és iskolai szükségéik, törvényben megrendelt fedezésére lett volna számitva; mert ez csak majd akkor, ha a szükségelt konskriptzió elkészítve, felterjesztve és a történhető hibák rektifikálva leendenek, kerülhet törvényhozási tárgyalás alá, és így nem előbb, mint 1850-re.“ Ezt, a lehangolt képviselők csendesen tudomásul vették „oly biztos reménnyel, hogy a nyilvánított elvek és ígérek, a törvény értelmében, tettekben fognak megvalósulni.“

Mindezekből immár nyilván van, hogy ez alkalommal a minisztérium, az 1848. XX. 3. végrehajtását meg sem kezdette, sőt e végrehajtásra nézve vóltaképen a megrendelt és megígért kihallgatást, s az azzal együtt járó másféle előkészületeket sem tette meg. Szeretjük hinni, hogy ennek oka elvégre is a haza vészes helyzetében, s az emiatt támadt általános zavarokban vólt. Emellett azonban, lehetetlen elfojtanunk azon nézetünket, hogy már 1848-ban vóltak észlelhetők oly politika működésének jelenségei, amely mig egyrészt a protestánsokat, a történetjogi alapokról leszoritani, s az állam általi javadalmaztatást reájok nézve vagy egészben, vagy részben leszállítani, vagy semmivé tenni szeretete vólna: addig másrészt a római katholicizmus, és a klérus előjogait és érdekeit sértetlenül akarta vólna hagyni. De vóltak elég számmal, az új parlament kebelében és azon kívül, oly radikál férfiak is, akik mindenféle felekezettől, még a merőben magánalapítványokat is el szerették vólna venni, s felekezeti iskolákról, azok autonomiájáról, állam általi segélyeztetéséről sat. tudni sem akartak.

Ily körülmények közt nem csuda, ha, amint a Prot. Lapban, úgy látszik maga Székács megjegyzi, a protestánsok csakhamar kiábrándultak és elhidegtek, midőn látták, hogy „a m a z illu-

zórius nyereség is, t. i. a papok és tanítók megígért fizetése, teljes semmiségre deváltatott; — nem csuda, ha a protestáns értekezleti képviselők, a nem várt csalódás keserű érzetével, sőt bizonyos ingerültséggel távoztak el Pestről.

Mennél kedvezőtlenebbek voltak azonban a protestáns egyházra nézve az említett 1848-diki értekezlet idején a viszonyok: annál nagyobb és őszintébb elösmeréssel tartozunk az értekezleti tagoknak, és azok között kiváló mértékben a lelkészeknek, hogy mind a jogegyenlőség és viszonyosság elve mellett, mind az egyházi és iskolai autonomia történeti alapjain szilárd hűséggel és következetességgel megállottak.

Azon főbb elvek, amelyeket az egyetemes értekezlet, a mi általunk most felvett tárgyra nézve magáéinak vallott, a következők:

„Egyházi szükségéinknek, az álladalom által ajánlott fedeztetését úgy kívánjuk érteni, hogy az által jelen törvényes önkormányzatunk — a u t o n o m i á n k — melyet mint protestáns létünk mellözhetetlen feltételét, semmi anyagi könnyebbitésekért fel nem áldozhatunk, — nem csorbítatik. Különb is fel nem lehetvén tenünk, hogy miután az álladalom minket mint protestánsokat karolt fel, létünköt el nem választható önkormányzatunkat kívánná áldozatul azon anyagi segedelemért, melylyel egyházunknak, mint az álladalom végeéljára hatályosan munkáló intézetnek, már csak enyiben is tartozik; tartozik pedig anyivalinkább, mivel mi nem bevándorlott, vagy kegyelemből és feltételes bévett idegenek, hanem őspolgárok ivadékaik vagyunk, kik vallásos meggyőződésünk követése miatt, polgári jogunktól el nem eshetünk. Tartozik végre azért is, minthogy honunkbeli más hitfelekezeteiket, az álladalom eleitőlfogva bőkezűleg pártolt, miből az osztó igazság örök szabályai szerint szükségesképen következik, hogy ha és amenyiben ez, az egyik hitfelekezettel történik, történjék az, a másikkal is.“

„Mi kutfőből fedezendi a kijelölt szükségeket az álladalom?“

„Erre felelni mi nem tudunk, nem is a mi dolgunk. Véleményünk az, hogy ha van oly országosan alkotott köz-

alapérték, mely eddig kirekesztőleg csak egy, vagy némely hitfelekezetek ilyenmü szükségeinek fedezésére szolgált, osztassék meg az egyenlőség és viszonyosság alapján, népességi arányban a többi felekezetekkel is, miből ha ezen szükségek kellőleg fedezve nem lehetnének, a közadó vétessék segéd kutfőül, mely esetben a gyűlöletesség, s ebből folyó kellemetlenség kikerülése végett kívánatunk az, hogy ne elkülönzött ily cím alatt vettessék ki, hanem a közadóba olvasztassék be az e célra megkívántató mennyiség.“

Meg kell jegyeznünk, hogy maga az egyetemes értekezlet, csupán a lelkészek és tanítók fizetését kívánta az állampénztárától, de ezt is úgy, hogy a földbirtokok s más ingatlan javak s alapítványok maradjanak meg a felekezet kezében, s ezek jövedelme pótoltsék ki az állam által a kívánt mennyiségig. Az egyházkerületi szükségek állam általi fedeztetését, csak azon esetben kívánja az értekezlet, ha azt más felekezet is élvezné. Határozottan kiemeli azt is, hogy az évi javadalom egyáltalában nem közvetlenül az egyes lelkészeknek s tanítóknak, nem is az egyes gyűlekezeteknek adandó az állam által, hanem az egyházkerületekhez küldendő, s ezek gondoskodnak aztán a szétosztásról is.

Az idézett pontokat, az öt ref. egyházkerület értekezleti jegyzőkönyvéből vettem; lényegben egyébiránt, különösen az egyházi és iskolai autonomia minél s zelesebb alapokon való, s folytonos fentartására nézve, az evangélikusok is teljes mértékben egyetértettek a reformátusokkal.

Nem mondjuk, hogy azon nézetek és alapelvek, amelyekhez az 1848. évi magyar protestáns értekezlet, a keserü csalódások között is hiven ragaszkodott, az utolsó betüig, s minden tekintetben feltétlenül tökéletesek. Az idők, a körülmények s a rögtönzés jeleit magukon hordják, ezek is különösen formuláztatásukban. Arra azonban mindenesetre méltók, hogy a maradék komolyan figyelembe vegye azokat mert vallásukat, hazájokat, s a tudományt és a szabadságot őszintén szerető és tisztelő, s azok valódi érdekeit kellően felfogni képes férfiak voltak azok is, akik 1848-ban szóltak s munkálkodtak a magyar protestáns egyház javáért.

(Folytatása következik.)

Révész Imre.

T Á R C A.

A bécsi evangélikus theologiai fakultás félszázados öröm-ünnepélye.

Azon csendes, szerény ház Mariannenutcában, amely néhány év óta a bécsi evang. theologiai Fakultásnak ad szállást, a folyó évi ápril 25-dikén szokatlan események színhelye vólt, s szorgos mozgalom uralkodott abban.

A Fakultás félszázados fenállásának örömére ültek ünnepet.

A tanártestület már reggel kilenc órakor jelen vólt tanácskozási s elfogadási termében, hogy a tisztelgéseket fogadhassa. Minden intézkedés megtéetett avégre, hogy e nap külsőleg is kitüntetve legyen. Nemsokára egymásután érkeztek a számos kocsik, s a küldöttségek és tisztelő vendégek száma percről percre nőtt.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk a császári királyi kormányzónak, mely által e nap messzeható jelentőségüvé lett. A vallás és közoktatásügyi miniszter, egy titkár kíséretében megjelenván, a már nagy számmal megjelent főméltóságok s követek által környezetve, lelkes beszédet intézett a dékánhoz s a tanárikarhoz, örömet fejezve ki a felett, hogy a Fakultást ez ünnepélyes alkalommal üdvözölheti, annak üdvös hatása s törekvése felett örömet nyilváníthatja, s ünnepélyesen tudomásra hozhatja Ő Felségének kegyteljes tényét e napra vonatkozólag. Ekkor felolvasta azon legmagasabb határozatokat, melyek szerint Dr. Vogel Albert tanár, érdemteljes működésének elösméréseül kormánytanácsossá nevezetett, az e címmel már korábban felruházott Dr. Roszkoff Gusztáv és Dr. Otto Károly Tódor pedig, a tanári hivatal s az evangéliomi theologiai tudományosság mezején több év óta érdemteljes működésökre való tekintetből, a vaskoronarend harmadik osztályával ajándékoztattak meg. Továbbá nyilvánítá a miniszter, hogy a Fakultás könyvtára számára szakművek szerzése végett, évenként ezer forint van utalványozva, a tanárok fizetése az egyetemi tanárokéval egy színvonalra emelve sat. Ekkor átnyujtá a kinevezési okleveleket és rendi diszjeleket az illető egyeseknek, a dékánnak pedig Ő Felsége azon végzeményét, melyben a tiszteletbeli kinevezések megerősítetnek, végre kijelenté, hogy a Fakultás érdekeit és jólétét ezentul is teljes figyelemmel és meleg részvétellel kíséri. Erre a dékán meleg szavakban háláját nyilvánítá a Fakultás nevében is, Ő Felsége legmagasabb gazdag kegyeiért, s kérte a miniszter urat, hogy fejezze ki e hálás érzelmet a trón zsámolyánál is.

Megjelent az ágostai és helvéthitvallásu evangélikus egyházi

főtanács is elnökével Zimmermann A. udvari tanácsossal, aki ékes szavakban kiemelte ezen, Ausztriában egyetlen evang. theologiai főiskola jelentőségét, s annak az ausztriai protestáns egyházi élet és tudományosság ügyében szerzett érdemeit.

A bécsi ágostai és helvéthitvallásu gyülekezetek részéről egy küldöttség jelent meg, melynek tagjai valának: Porubszky lelkész, Dr. Sickel egyetemi tanár, Schmid a szászok grófja, Báró Haber — Linsberg, — Dr. Franz suprens, Dr. Wilkens lelkész, Zülzer császári tanácsos és mások. E küldöttség nevében Dr. Sickel tanár fejezte ki a bécsi evang. gyülekezetek meleg részvétét, a Fakultás működése és virágzása iránt, s azon élénk óhajtást nyilvánítá, vajha a mai tudományosság minden kívánalmainak való megfelelés érdekében, ez a Fakultás is nemsokára bekebeleztenék az egyetem testébe.

Ezután Dr. Fricke üdvözlő beszéde következett, a lipcsei fakultás részéről. Ezen lelkes és a nagyszámu hallgatók által mindig nagy figyelemmel hallgatott beszédben, a német theologiai főiskolának s különösen a lipcseinek meleg rokonszenvét, s maga részéről is azon óhajtást fejezte ki szónok, vajha ezen magánosan álló Fakultás „a híres bécsi alma materrel összeköttetnék.“

Sokan azon lelkészek közül, akik egykor e Fakultásban tanultak, s most a monarchiában s külföldön szerteszét oszolva működnek, egy díszes arckép albumot nyújtottak át. Az evégre megbízott küldöttség tagjai D. Leidenfrost grátzi, Porubszky bécsi lelkészek, Benesch morvaországi suprens, és Heck bécsi helyettes superintendens. Az üdvözlő s hála nyilvánító beszédet Dr. Leidenfrost tartotta.

Zahn főtemplomi predikátor Halléből nem sajátlagos megbi-
 zatás folytán ugyan, de általában hazája nevében, lelkesen üdvözölte a Fakultást s egy művét: „Die Reformmirtlen in der preussischen Landes-
 kirche“ — nyújtotta át a dékánnak.

Ezután még számos ünnepélyes üdvözlések és ajándékok következtek. A bécsi evang. gyülekezetek 400 frtot adtak a könyvtár javára; e gyülekezetek egyik tagja Braumüller udvari és egyetemi könyvtáros pedig, egyebek mellett száz díszkötésű theologiai, bölcsészeti és nyelvészeti könyvet ajándékozott. Németországból és Helvétziából tizenhét protestáns theologiai fakultás s ezeken kívül még több testületek, gyülekezetek és egyesek küldöttek üdvözlő iratot a bécsi Fakultáshoz.

Fél tizenkettőre lépett a gyülekezet a Fakultás ünnepélyesen fel-
 ékesített főtermébe. A nagyszámu vendégek között, akik közül sok, már az üdvözléseken jelen volt, látni lehetett Wasa és Reuss hercegeket, a szászweimari herceget, négy német és két nem német állam követeit, igenszámos legfőbb államhivatalnokokat, országgyűlési képviselőket,

több superintendenseket, lelkészeket, egyetemi és polytechnikumi tanárokat sat. A nagy terem zsufolásig megtelt.

A terembe lépő tanári testület előtt, az egyetemek szokása szerint a tiszti szolga lépdelt, akadémiai díszpálcával kezében. Az ünnepélyt a bécsi akadémiai énekegylet karéneke nyitá meg. Ennek végével Dr. Vogel dékán lépett a dusan feldiszesített szószékre, s német nyelven tartott ünnepélyes beszédében élénken rajzolta a Fakultás sorsát, annak alapittatásától a jelennapig. Kiemelte az alapító I. Ferenc császári királyi Felségnek s utódainak kegyteljes pártfogását, több miniszterek jóakarátát és részvétét; de nem hallgatta el a több rendbeli s részben már leküzdött, részben folyvást fenálló akadályokat sem sat.

Ezen tartalomdus történelmi előadás után, — mely az egyetemek és mások üdvözlő irataival együtt sajtó alá adatott, — Luther hatalmas éneke zendült meg: Erős várunk nekünk az Isten, s ezután Dr. Otto prodekán és kormánytanácsos tartotta szép latin nyelvű promotionalis beszédét. Legelőször is azon — bizonynyal kevesek által ősmert történelmi körülményre tette figyelmesekké a hallgatókat, miszerént épen most háromszáz esztendeje annak, hogy II. Miksa császár (1571.) kiadta azon biztosítási okmányt, melyben az osztrák főhercegségbeli két evangélikus rendnek, t. i. a főurak és nemesek rendének, az ágostai hitvallás alapján szabad vallásgyakorlat biztosított. Kevéssel azelőtt ugyancsak a nevezett rendek, egy theologiai intézet felállítására kértek engedélyt a császártól. De egy ily intézet akkor létre nem jöhetett, s csak sokkal ezután történt az, hogy I. Ferenc császár 1821-ben egy „protestáns theologiai studium„ot alapított. I. Ferenc József császár 1850-ben ezen intézetnek új szervezetet adott, s adta ennél fogva a promótzio vagyis az akadémiai tudományos diszfokokra való kinevezés jogát is. Ezen történelmi mozzanatot szolgáltatott a szónoknak alkalmat, hogy „de gradibus in theologia“ velősen de világosan értekezék, főtekinettel arra, hogy mikor és miként jöttek létre ezen kitüntetések vagy diszfokok, s a protestánsok is miért tartották ezeket fen eleitől fogva s miért becsülik nagyra épen napjainkban is. Ezután rövid vonásokban kifejtette az egyes fokok pl. a baccalaureatus, licentia és doctaratus mi-voltát. Végül megemlékezett azon szokásról, mely a német egyetemekenél a mult század közepétől fogva fenáll, miszerént t. i. ünnepélyes alkalmaknál, a tudományos diszfokokat alkalomszerűleg, megtisztelésül — honoris causa — adatnak oly férfiaknak, akik a tudomány és egyház körül érdemeket szerettek. Ekkor következett maga azon tény, mely az egész ünnepély legfőbb pontját képezte, t. i. nyólc theologiai doktornak és négy theologiai licenciatusnak kinevezetése honoris causa. Ma történt az először, hogy ezen fakultás, nyilvános

ünnepélyen, népes gyülekezet előtt, ünnepélyes alakban adá az említett tudományos díszfokokat az illetőknek.

A theologia doktoraivá promoveáltattak:

Czervenka Bernát, ramsani evang. lelkész Stiriában, esperest és a stirii történelmi egyesület tagja.

Hausrath Adolf, licenciatús s rendkívüli hittanár Heidelbergben.

Meszner Hermann, licenciatús s a theologia rendkívüli tanára Berlinben.

Porubszky Gusztáv, a bécsi ágost. hitv. gyülekezet első papja, és az alsó ausztriai iskolatanács tagja.

Révész Imre, református lelkész Debrecenben, a tiszántuli egyházkerület levéltárnoka, s a magyar akadémia tagja.

Schott Tódor, theologiai licenciatús és első pap a sz. Jakab temploma mellett Augsburgban.

Szeberényi Gusztáv Adolf, békés-csabai első lelkész, és a békési egyházmegye esperestje.

Tardy Herman, református egyházi tanácsos a bécsi evang. egyházi főtanácsban.

Theologiai licenciatúsokká promoveáltattak:

Krummel L. L., evang. lelkész Kirnbachban, a badeni nagy hercegségben.

Ruzicka József, a prágai evang. gyülekezet lelkésze.

Trautenberger Gusztáv, evang. lelkész és consenior Brünnben, a morvaországi iskolatanács tagja.

Zahn Adolf, udvari és főtemplomi predikátor Halleban¹⁾

A promotzionális beszédet könyörgés követte a Fakultás virágzásáért, a Fejedelem jóléteért, és a közoktatásügyi miniszter sikeres működéséért sat.

Délután 3 órakor, a tanárok a Fakultás néhány pártfogójával és barátjával együtt, szerény díszlakomára gyűltek össze, amelynek ideje alatt Pestről, Prágából, Berlinből és Jénából távirati üdvözlések, Lőcséről, porosz Lengyelországból és más helyekről levelek és üdvözlő versek érkeztek. A komoly de szellemes pohárköszöntéseket, melyeket Dr. Szeberényi tanár, Dr. Fricke, Dr. Sickel tanár, Dr. Franz tanácsos, Benesch, Teutsch és Alberti superintendensek és mások tartottak, az ő Felsége fényesen megmutatott jóakarata iránti

¹⁾ Mindezen férfiak, akik itt betűrendben vannak megnevezve, a bécsi theologiai doktorok kollegiumának tagjai által függetlenül és önállólag, titkos szavazattal, egyedül érdemeikre való tekintetből választottak doktorokká, illetőleg licenciatúsokká. Holmi előleges jelentkezésről, önajánlásról, folyamodásról sat. sat, legkisebb szó sem volt, s nem is lehetett. — A Neue evang. Kirchenzeitung s más külföldi lapok is részleteken elszámolják a kinevezettek főbb irodalmi műveit.

hála, s a közoktatásügy mostani fővezérlői iránti bizodalom hatotta át; egyuttal kifejezetett ezen szövegekben azon óhajtás is, vajha a bécsi evang. theologiai Fakultás, a theologiai tudományok ez egyetlen ápoló helye Ausztriában, jogos igényeit nemsokára betöltve láthatná, s Isten segítségével folyvást nagyobb-nagyobb mérvben megfelelhetne azon kívánatoknak, melyeket a jelenkor sujjos viszonyai között állam, egyház és tudomány az ő működéséhez kötni jogosítva vannak.

Hét óra tájban végződött a szép és magasztos mozzanatokban gazdag ünnepély, amelynek mint az ausztriai protestantizmus győzelmi ünnepének emlékezete, még sokáig élni fog az ünnepélyen jelenvoltak lelkében. Két mű fogja sokáig ébren s élénken fentartani ezen emlékezetet, az egyik T a u f r á t h Mihályé, mely nevekből és számokból szerkesztette bár, mégis sokaknál érdekes visszaemlékeztető lesz a tanulói pályára, a másik Dr. F r a n k tanáré, igenérdekes fejlődési történelme a Fakultásnak a theologiai szellemre, a jogviszonyokra s a kitűnő férfiakra való tekintettel. Mily szép pont ez utóbbi műben az, amelyben szerző a jövőre mutat: „Mennélinkább közeledik Fakultásunk a maga szent célja felé, az evangélikus egyház a Lajtán innen — s r e m é l j ü k , h o g y t u l i s a L a j t á n , annálinkább le fogja rázni a már roskataggá vált előtételeket, s védni körében az evangéliumi theologiai tudományosság ezen ápoló intézetét, melynek létrejöttét, már a reformátziókori jámbor atyák óhajtották, de amelyet az utódok számára a fejedelmi kegy hozott létre, mint a protestantizmus egy oly örállomását, melynek nincs más ereje, mint csupán az isteni igazsága s más szövetségese, mint a szabad tudományos meggyőződés.“ — Hassanak e szavak a Duna partjai mellől a mi szívünkbe is, s költsenek szeretetet és részvétet nemcsak a Lajta mellett, hanem az egész német földön az evangélikus egyetemek legifjabbika iránt.“

Örömmel láttuk lobogni Ausztria bérctetőiről h a d i g y ő z e l m e i n k ünneplésére az örömlángokat; annak lelkesítő jelét láttuk ezekben, hogy Ausztria Németországgal ezentul mindvégig egygyé akar lenni és egygyé is lesz. De még nagyobb örömmel üdvözljük azt, ha a Lajtán innen és tuli városokból és falvakból, az evangéliom fénye messze bevilágítja a vidékeket. Evégre az ausztriai protestantizmus tudományos képviselőit is áldja meg az Isten a maga lelkével, s tegye őket népe előtt az igazság fáklyavivőivé mindvégiglen. Mi pedig velök együtt imádkozunk és munkálkodunk, hogy az élő hit protestantizmusa, amely minden nemzeteknek legfőbb kincse, ő közöttök és miközöttünk is mególtalmazassék és fentartassék, mint a népek jólétének és az örök üdvnek isteni alapja.

A „Neue evang. Kirchenzeitung“ után.

Sopron városának a sz. Mihály templomában általa állítólag elkövetett szentségtörési vád iránt a fölséghez irt jelentéses folyamodványa; sept. 16. 1651. ¹⁾)

Szentséges császári királyi fölség,
Természet szerint legkegyelmesb ur!

Szentséges fölséged kegyébe hűségünket s hű és örökös alázatos szolgálatunkat alázatosan ajánljuk st.

Szentséges fölségednek folyó hó 3-kán Bécsből küldött s nekünk nagyon tisztelendő Fohnay Ferencz ur, a vasvári káptalan prépostja, és nemzetes Aszalay István ur, szentséges fölséged méltóságos országbirájának helyettese által tanácsülésünk szokott helyén szintén folyó hó 15-kén kézbesített és illő tisztelettel s hű engedelmisséggel fogadott parancsából alázatosan megértettük, mikép szentséges fölségednek bizonyos jelentésből tudomására jutott, hogy mi az itt alapított sz. Mihály-templomban némi tatarozás ürügye alatt valamennyi javadalmas és föl-szentelt oltárt fenekestül felforgattunk, a képeket összetörtük, megégettük volna, holott azon jelentés, legkegyelmesb ur, sokkal máskép van. De mielőtt azt szentséges fölségednek alázatosan és híven előterjesztenők, szentséges fölségednek alázatosan és híven megirandónak véltük azon eljárást, melyet szentséges fölségednek kegyelmes parancsával ez ügyben kiküldött méltóságos és főtisztelendő, nagyságos, nagyon tisztelendő és nemzetes biztos urak követtek. Szentséges fölséged érintett parancsa nekünk említett módon kézbesítettván, nevezett prépost és Aszalay uraknak engedelmeskedve így válaszoltunk: Megértvén szentséges fölséged parancsának tartalmát, a tanács a biztos urakkal tudatni fogja a tartalomhoz illő határozatát. Az így felajánlott határozatot a prépost és Aszalay urak be nem várván, hanem gyűlésünkől azonnal és mielőtt határozatunk (melyet szentséges fölséged elé ide zárva fölterjesztendőnek véltünk) kézbesíthetett volna, eltávozván, szentséges fölségednek ugyanazon biztosai a győri püspök lakából együttesen és testületileg elindultak és ámbár biránk s a hozzá adott többi tanácsos utközben és tanácsházunkkal szemben nyilvános utcán a méltóságos és főtisztelendő korlátnok urat, s vele a hintóban levő biztos urakat alázatosan kérték, várnák meg rövid ideig az irva közlendő választ, azon kérelemre nem hajtva, a sz. Mihály templom kapujáig mentek s ott őket követveink újra illő tisztelettel kérék, hogy irott határozatunkat elolvasni s nekünk arra válaszolni méltóztatnának. Azt azonban el nem fogadva, a

¹⁾ V. ö.: „Figyelmező“ 1870. XII. f. 609. l., 1871. III. f. 142. l.

méltóságos és főtisztelendő ur szóval azt felelte, hogy szentséges fölséged kegyelmes parancsában a mai napot és helyet határozta meg, midőn a szentséges fölséged füleihez juttatott panaszt ő méltóságos és főtisztelendő uraságának s a biztos uraknak, felnyitvatván a templom ajtaját, meg kell vizsgálniok és szentséges fölséged e parancsán ő méltóságos és főtisztelendő urasága semmikép sem tágíthat, vagy a fölött törvényes vitába nem bocsátkozik. Követeink hirül hozván a dolog ilyen lefolytát, egyszersmind azon üzenetet: akarunk-e szentséges fölséged parancsának, következőleg a bizottságnak engedelmeskedni, (szentséges fölséged kegyelmes akaratát a biztos urak csupán kijelentették, de nekünk külön be nem mutatták, sem másolatban át nem küldötték) és az elhordott oltárok helyeit megmutatni avagy nem? Mely üzenetre mi alázatosan ekkép válaszoltunk: miután sem a tanács, sem a tanács által a község, ha csak egy óra lefolytáig sem lön értesítve, a tanács ily közügyben a község tudta nélkül mitsem válaszolhat, annál kevésbé tehet, a polgármesterek, birák s más tanácsrendü kellékek választása által a községtől függvén a tanács (megtartván mindenkor szentséges fölséged iránt a legalázatosabb engedelmességet). Ezt hallván a feucczimzett korlátnok, katolikus és evangélikus vallásu számos nép előtt ünnepélyesen tiltakozott az ellen, mint ha mi szentséges fölséged parancsának engedelmeskedni vonakodnánk, mi ellen mi is követeink által ünnepélyesen tiltakozván, mondánk: a felhozott ok sulya miatt az említett templomot felnyitnunk nem lehet, mindazáltal szentséges fölséged hazai törvényekkel megegyező parancsának, mint máskor mindig, ugy ezentul is engedelmeskedni akarunk, de különben is királyi oklevelekben, ugmint az 1622-ki 5. és 6-dik föltételben, a 2-dik tezikkben, az 1638-ki 1. tezikk. 5-dik föltételében, az 1647-ki 5-dik tezikkben s ugyanazon 1647-ki 7., 10. és 14-dik tezikkben meg van szabva a vallás és templomok ügyében bárki részéről követelt sérelmek folytán támasztott per folyama. Mindezekhez csak a haza szabadságának, királyi okleveleknek és az ország köztörvényeinek, melyeket szentséges fölséged királyi tekintélyével kegyelmesen megerősített, és szentséges fölséged ezen városa szabadságainak sérelmével kelle alkalmazkodnunk.

Mi az oltárokat és ezeknek töredékeit illeti, melyeket Bocskayféle zavarokkor törökök és tatárok üregeikkel együtt feldultak, szétromboltak és zsarnoki önkénnyel (azokban talán elrejtett kincset gyanítva) megsértettek, azokat említett templomunk megújításakor, nem tagadjuk, helyeiről eltakarítottuk. Az ereklyéket illetőleg pedig, ezekből a templomnak említett törökök és tatárok általi érintett elfoglalása és kifosztása után nem találtunk, kivéve egyet, mely nem az oltárban, miként szentséges fölségednek jelentve lön, hanem a feszület üregében volt elrejtve, s polgármesterünk a mostani győri püspök ur ő méltósága és fő-

tisztelendősége előtt, aki afelől tudakozódott, nem tagadta, sőt állította, hogy az megaláztatott és kezébe adatott, s az azóta tanácsházunkban mint tisztességes helyen őriztetnék s ugyanazon polgármesterünk a tanács nevében ajánkozott, hogy azon ereklyét, ha ő méltósága és főtisztelendősége kívánja, ő méltóságának és főtisztelendőségének úgy, miként neki át lón adva, sértetlenül és haladéktalanul átszolgáltatja. A többször említett törökök és tatárok által összevagdalt és összetört képeket is hasonlóan az említett templomban tisztességes és illő helyen megőrizés végett helyeztük el, s többé összetörni vagy megegetni nem engedték.

Mind ezek igazán és hiven levén előadva és szentséges fölségednek hiven, őszintén és alázatosan előterjesztve, szentséges fölségedet az Isten irgalmáért legalázatosabban kérjük, méltóztassék bennünket úgy az előbocsátott okoknál, mint az idézett királyi oklevelek és hazai törvények erejénél fogva, ez ügyben is kegyelmesen megtartani s kegyes kézzel támogatni. Szentséges fölségednek hosszú virágzást és uralkodást sziveinkből kívánva, szentséges fölségedtől kegyelmes választ várunk. Kelt Sopronban sept. 16-dikán az urnak 1651-dik évében.

Szentséges fölségednek

örökös és alázatos jobbágjai
N. szabad királyi Sopron városának
polgármestere, bírája, valamennyi
esküdte és egész közönsége.

(Egy — vagy közelkorú latin másolatból Szaszinek Viktor birtokában).

Közli Garády.

Hellopoeus kátéjának debreceni példányáról.

E folyóirat tavalyi v. első évfolyama 198—200., 254, 255, 312 313. lapjain említett Hellopoeusféle Káté azon példánya, mely a debreceni ref. főiskola könyvtárának birtokában van, s melynek szerzőjét előbb legkitünőbb könyvészeink (Lugossy, Toldy, Szabó K.) felfedezni nem bírták, valóban Hellopoeus azon terjedtebb kátéjának bizonyul, melynek Szabó K. már 1867-ben gyanítá, — melyről a fentebb idézett lapokon, kivált a 254, 255. és 313. l. van szó. Nyilván mutatja ezt terjedése, mely az Eötvös L. által leirt Liszkaiféle példányéval egyez; mutatják tartalmának részletei is. Ugyanis a meglevő legelső levélen, a teljes példány 6-dikán, szól a szentháromságról, azután a teremtsérről, teoivreureol sat. Tehát egészen úgy mint amaz. — Debrecen, 1871. májusban.

Imre Sándor.

Egy szó a felekezeti nélküli iskoláról.

Az 1869-ki év május havában Berlinben tartott egyetemes tanítói gyűlésen egy szónok, Seuffrath luckenwaldei rektor következőleg nyilatkozott: „Ami a felekezeti kérdést illeti, ez már régen el van döntve a német paedagogikában. Ha az iskola nevelőintézet, mely az embert egy örökkévaló célfelé vezetni, s őt összes tehetségeinek és erőinek kiművelése által arra képesíteni tartozik, hogy erkölcsi önelhatározással, szabadsággal e célfelé törekedjék, akkor a konfessióknak mint határozó elvnek az iskolában helye nincs. A konfessio csak fogalomszerű előadása a vallásos igazságoknak, tehát valami formalis. De a német paedagogika nem akarja az embert külső formára nevelni, hanem belső valóját művelni; nem akarja az embert lutheránussá, katholikussá sat. nevelni, hanem örökkévaló rendeltetését tartja szem előtt, mely a földi célon túl megy. A német paedagogika nem akarja a konfessiókat megsemmisíteni, s nem törekszik egy egyetemes vallás után, minőt Basedow akart; — a vallásos igazság fogalmi megállapításának különbségét mi elismerjük ugyan, de ezen csak formális, tehát alárendelt különbségeket mi el nem ismerhetjük elválasztó elvül az iskolákra nézve. A mi elvünk a konfessiók felett áll. A felekezeti kérdést csak ügyetlen kezek hozták napirendre; maga a nép nem akar róla tudni semmit. És ha mégis vólnának, akik a konfessiót a humanitás fölé helyezni és magoknak külön felekezeti iskolákat szervezni akarnának: ám hagyjuk őket, ők mégis elébb-utóbb el fogják hagyni elkülönzött álláspontjukat.“

E szavak olvasásánál ez egyszer ismét meggyőződtem, hogy mindenütt, hol a szabatos, higgadt, s a dolognak megfelelő felfogás hiányzik, legott a frázis, a szép szavakkal fölkesített szólásmód áll elő, vagy az egyóldalu s tarthatatlan állítás. — Hogy a német paedagogika már megoldotta e kérdést? Mi úgy vélekedünk, hogy e tárgy sohasem völt vitásabb, s hogy a felekezeti iskolák sohasem ostromoltatott erősebb és élesebb fegyverekkel, mint most. Roszul állana a dolog, ha minden német paedagogus, Seuffrath ur, azaz: a vallásos indifferentismus álláspontján állana. A württembergi tartományi zsinat például, mely nem régen nyomatékos votumát a felekezeti iskolák ellen adta, bizonyára teljes hitelű paedagogikai elemeket foglal magában, de arról, hogy e vitás kérdés már régen meg vólna oldva, azok a férfiak nem akartak tudni semmit, noha Württemberg a jó iskolák és derék iskolamesterek hazája. Sőt ellenkezőleg mindenki, aki tudja, hogy a vallás azon életelv, mely az egész oktatást és nevelést áthatja s kell is, hogy áthassa, s hogy történeti fejlődésünk folytán a vallást szavakban előadni nem is lehet a nélkül, hogy felekezeti ne legyen, sőt hogy ott, hol a vallás valódi élet-hatalommá vált, s a belső embert eltölti: az egész vallásos gondolkodás-

mód, szükségképen azon közösség jellegét ölti magára, melyhez a vallásos egyén tartozik, azaz a konfesszió jellegét: ennél fogva mindenki azt fogja mondani, hogy a német paedagogika azt a kérdést: vajjon felekezeti vagy felekezetiellen iskola kell-e? még korántsem óldotta meg, de még küszködik, hogy az indifferentismus s az u. n. humanitási eszmék által bebonyolított s összezavart kérdést hálóból kibontsa. Semmisem lehet helytelenebb s nagyobb frázis, mint azon állítás: hogy a konfesszió csak fogalomszerű előadása a vallásos igazságoknak, tehát csak valami formális.“ Ez épen olyan, mintha valaki azt mondaná: a német nemzetiség az ő dicső különlegességében, az ő határozott sajátosságában csak külső formája az egyetemes emberiségnek, csak alárendelt fogalomszerű kinyomat, mely bennünket el nem választhat a muszkáktól, franciáktól, és semmi különös ápolást nem igényel. Hogyan? az egyetemes protestantismusnak, mely az élet összes területét termékenyíti, nem volna határozott szellemi tartalma, nem birna az életjavak oly tárgyi és anyagi kincsével, mely más konfesszióban fel nem található? a mi protestáns klenodiumaink: a szentírásról, a megigazulásról, mely a hitből jön, a bűnbánatról; a gépszerű — nem szív — és lélekből fakadó — vallásos és egyházi szolgálat elvetendőségéről való tanítás, a mi a népben gyökeredző és élő egyházi énekeink, a mi egész gondolkodás-, érzés- és cselekvésmódunk, — mindez nem volna egyéb, mint csak fogalomszerű előadása a vallásos igazságoknak, és csak egy alárendelt, formális különbség? Valóban a legnagyobb mértékben csudálkozhatunk, hogy a nagy berlini gyűlésben egy sem találkozott, ki Seuffarth ur szavait valódi prot. magastlatról megvilágosította és ama kicsapongó Sámsonnak, kit „frásisnak“ híznak, s ki napjainkban anyi bajt okoz, haját levágta volna. Azt mondják: német paedagogika nem akar lutheránust, katolikust csinálni sat., „hanem — mintha ez ellentét volna! — hogy az ő örökkévaló rendeltetését tartja szemben, mely a földi célon tulmegy.“ (!) Az egyszerű, de a frázis által itt is beburkolt s meghomályosított tény ez: mi iskoláinkba gyermekeket kapunk protestáns vagy katolikus (a zsidókról még nem akarunk szólni) szülőktől, akik, ha egyházukhoz szeretettel ragaszkodnak, azt kívánják, hogy az ő gyermekeik nem más, mint az ő saját maguk vallásos nézetökben neveltesse nek. Nekünk tehát nem kell a gyermekekből lutheránusokat, katolikusokat, „csinálni,“ amint a berlini szónok mondja; mert ők már is azok, ha még oly fejletlenül is, s lesznek mindinkább azokká az ő családjok s egyházuk kimaradhatatlan befolyása által. Itt az a kérdés, minő állást foglaljon az iskola a szülői ház ezen nemcsak vallásos, hanem felekezeti minőségével szemben? Az egyszerű természetesség itt az, hogy a családnak hite az iskolában folytatást s kiegészítést találjon, hogy ugyanazon vallásos tapasztalatban, melyet a gyermek a családban

és istentiszteletben tesz, az iskolában is részesüljön, hogy protestáns gyermekek protestáns, katolikus gyermekek katolikus iskolákba járjanak. A berlini szónok és a humanitás (?) szellemétől elfoglalt egyebek nézete szerént ennek ezentul más-kép kell lennie; az iskola közös és felekezeti legyen. Mert „a mi elvünk a konfessió fölül áll,“ így hangzik a kiadott jelszó. De ha az iskola felekezeti, akkor természetes, hogy úgy fejezzem ki magamat, sem evangélikus, sem katolikus lélek nem lehet benne, akkor mindazt kerülni s háttérbe szorítani kell, ami vallásos jellemmel bír, s ami a vallás alapnézetet kifejthetné; a tanítónak — s ez a legnagyobb bökkenő — sem evangélikus, sem katolikus érzelműnek nem szabad lenni, neki konfessionalis gondolkodását — ha ugyan van — lelkének valamely titkos zugába kell elrejtetni, nehogy előtörjön; a széles elmosódottság, a vallásos a konfessiók felett uszó indifferenzismus azon eszmény, melyfelé neki törekednie kell; őneki úgy kell berendezni az ő gondolkodását, hogy a „humanitás“ széles bázisán, paedagogikai házát felépíthesse, neki, mint a berlini szónok oly fényesen s talalóan kifejezte magát: „az embernek örökké való rendeltetését kell szemmel tartani, mely a földi célon túl megy.“ S ezzel meg van nyerve a termékeny talaj is, melyben e füvecske „frázis“ oly buján tenyészik; ha magtokját megnyitja, úgy kiugrik belőle a „haladás,“ a „lelki szabadság“ a „század követelménye,“ a paedagogikai hatás magaslata — de ki nevezhetné meg mindazon kedves magvakat, melyek oly gazdag gyümölcsöt hoznak ?!

Azonban hagyjuk el a bár jogosított ironiát, s szálljunk le az általánosságok magaslatáról a részletek mélységébe. Előttünk van egy felekezet nélküli iskola lecketerve, még pedig a népiskoláé, mert ettől függ minden, s e körül forog leginkább a harc. Legfölül áll — legalább ez idő szerént, a vallás tanítás. Ha minden vallásfelekezetnek eleget akar tenni, akkor itt a gyermekeket el kell választani; az egyik rész lelkészéhez, a másik rész tanítójához megy, hogy ott hitvallásukban oktattassanak. Érdekes dolog volna, ha minden gyermekeket — katolikus, protestáns és zsidó — egy „általános“ vallás tanításban részesítenék; ennek hasznossága és lehetősége úgy is sok oldalról állittatik. De hagyjuk a vallás tanítást és menjünk tovább. Itt áll a lecketerven e szó: „földrajz.“ Megkezdjük a tanítást és figyelemmel kísérik Elbának, a szép német folyamnak menetét. Ez átfolyik Csehországon és termékenyíti Mühlberg és Wittemberg virányait. Ugyan melyik evangélikus tanító ejthetné ki e neveket anélkül, hogy a német reformáció cseh előfutáráról és azon vallásharcokról meg ne emlékezne, amelyek az evang. hit végett ott keletkeztek, anélkül, hogy az ő tanítványainak a nemes Frigyes János vérző alakját és a zárdát elhagyó, Wittembergába vonuló Luther Mártont — az egyetem diszét — élénk színekkel ne rajzolná ?

De szegény tanító, a viláért se fogjad pártját a te nagy ev. hitbajnokaidnak, a viláért se szólj egy szót, melylyel „némelyeknek“ gondolkodásmódját megsérthetné! Mert felekezetiellen iskolában állsz. Térjünk át a világtörténetre. Az egész reformátziókor az azt megelőző hajnalpirral, a Németalföld felszabadítása, a harmincéves háboru, a tiszta tannak elterjedése az északi országokban sat., mindezt elő sem adhatja, aki nem tetőtől talpig, testestől lelkestől protestáns ember; azért tehát kihagyod ezen csikklandós fejezeteket, mert a felekezetiellen iskola ólomsúlylyal nehezedik a te vallásos lelkesültségedre) Hogy áll a dolog az olvasókönyvvel, a német iránylyal? Kétségen kívül, olvasni, szavalni, fogalmazni lehet anélkül, hogy a vallásos mező érintetnék; de hogy így ezen tanulmányoknak mintegy csiralevele ki van szakítva, és hogy a leghatalmasabb képzőeszköz távol tartatik az ifjuságtól, melyik valódi paedagog vonhatná ezt kétségbe? Mi marad hátra? mint semleges terület a számtan, a természetrajz, a szépírás és a nyelvtan. Az egyházi ének már megint nem tartozik oda, mert ott áll: Erős vár a mi Istenünk sat., s az egész ev. énekkincs nagyon is előtérben áll, semhogy itt is a felekezetiellen iskola gátlólag és megszorítólag közbe ne lépne. Summa: Aki valaha tanító volt, forrón dobogó evangélikus szívvvel, határozott vallásos alapnézettel, s egyháza által termékenyített érzéssel, az nem kívánhat mint tanító, egy felekezetiellen iskolában működni, annál kevésbé tarthatja e nemű nevelőintézetet normálisnak és természetszerűnek. Legyen minden a maga neme és joga szerint! Neveljük és képezzük a gyermekeket a család, a gyülekezet és az egyház szellemében, ne varrjunk azon ruhára, melybe a szülői kéz öltöztette a gyermekeket, és amely jól áll nekik, egy uj, más színű foltot, az u. n. humanitás foltját.

Honnan van a meglehetősen elterjedt előszeretet a közös iskolák iránt, ez az előszeretet, mely, amidőn harcra kerül a dolog s győz, mint nem régiben Heidelbergában, örömhymnusokban és fáklyászenében is nyilatkozik? Egyrészt a nagykoruvá lett vallásos indifferentsmusból magyarázható ez; — anyira protestánsok lettünk, hogy a protestantizmus alapnézeteit már nem ösmerjük vagy nem osztjuk; — más és ugyan nagyobb-részt, a kiadott pártprogramok ösmeretes hatásaiból, és a demokratikus vezérek majdnem absolut hatalmából. Hosszabb idő óta szokássá vált a felekezeti iskolát a klerus és a reakcionáriusok kedvenc gyermekének, a közös iskolát ellenben a liberalismus ápolójának tartani. Emellett fenszóval kiáltják, hogy a közös iskola hivatva van, a vallásos békét a felekezetek közt helyreállítani és fentartani, melyet a felekezeti iskola megzavart és felbontott. Az előbbi ellenvetésre nem érdemes felelni, mert oly általános és semmi tárgyi okokkal nincs támogatva, hogy azt

mint országos frázist mellőzhetjük. Mert nem az a főkérdés, hogy ki képvisel valami ügyet, hanem az, hogy igaz és helyes-e azon ügy? Máskép áll a dolog az utóbbi ellenvetéssel, az állítólag fenyegetett vallási békeséggel. Ez nagy szó, szent dolog a békeség, kivált a vallás terén, s ezt ápolni kell mint drága kincset, amenyire az igazság megtagadása nélkül lehetséges. Aki azonban elfogulatlanul ítél és a tapasztaláshoz tartja magát, épen itt fogja a felekezeti iskolát pártolni. A békeséget legkönnyebben és legbiztosabban lehet megzavarni, ahol — mint a felekezeti iskolában — heterogon elemeket összekötnek, s mint tüzet és gyuanyagot egymásmellé tesznek. Mert az iskola egymaga még nem határozza meg az élet physiognomiáját, ez még más és befolyásosabb tényezőktől függ. Általános feszültség és világtörténeti krisisek korában, (1866, 1870.) de meg csendes időben is helyi okok, egyházi ünnepélyek, missiók sat. alkalmával egész erővel és hatalommal fog nyilatkozni a felekezeti öntudat, dacára a felekezeti iskolának és a jól ápoltnak indifferentismusnak. Mily könnyen történhetik, hogy az életben támasztott feszültség az iskolában tör ki, hogy a tanító, aki szinte csak ember és belsőleg valamely párthoz tartozik, egy szót ejt, amely balra magyaráztatik, és legott elferditve s nagyitva a gyermekektől otthon elbeszéltetik; a család nézetei önkényt visszatükröződnek a gyermekekben, s akkor könnyen támadnak gúnyolódások, szóváltások, sőt tettelegességek, melyek által a különben békés emberek szenvedélyes módon ingereltetnek fel. Egyszóval: mi a békeséget, ifjak és öregek közt sokkal jobban biztosítva látjuk, ha mindenik fél akadálytalanul a maga útján jár, mintha állítólag egy magasabb elv kedvéért, — amelyet azonban az emberek sohasem fognak a legfőbbnek elösmerni — a heterogon elemeket összeragasztjuk; a békeség mindenütt fenyegettetik, ahol mind a két fél kényes térére léphet, ez pedig a felekezeti iskolában mindennap előadhatja magát. Mondjuk ki egyszerűen: gondos elválasztása a szellemi életköröknek jobb, mint azoknak összevegyítése az indifferentismus alapján; egyház és iskola kiválólag azon tér, amelyen áll: „suum cuique!“ (A katolikus kaszinók nem tartoznak ide, mert a szórakozást nem kell felekezeti alakítani, sőtinkább az öröm legyen ama semleges tér, hol az ember az emberhez szól) Minél hívebben és öntudatosabban ragaszkodik az ember az ő felekezetéhez, annál megbízhatóbb s a rendes ösvényen járó keresztyén lesz, annál könnyebben fogja kitalálni nemcsak azt, ami őt másképp hívő keresztyéntársától elválasztja, hanem azt is, ami őt vele egyesíti. S ez utóbbi anyira tulnyomó, szent és becses, hogy azt annál komolyabban és lelkiösmeretesebben ápolnunk kell, minél inkább elfelejti és megveti azt a liberalistikus indifferentismus.

Végül csak arra utalunk, hogy a felekezeti iskolák

csak átmenetet képez a vallástalan iskolához,¹⁾ mely a népelet pótolhatatlan kárára, és minden keresztyén emberek kínos botránnyára Hollandiában pusztító, habár csak muló létet vivott ki magának. Igaz, hogy ott az ő győzelme az ő bukása is lesz, mert a jelek már minden ponton mutatkoznak, hogy az ő napjai megszámlálvák.

Németországban is különböző oldalról oda törekednek, hogy az iskolát minden vallástól elszakasszák, amint az az állam és egyház tökéletes elválasztása eszínjének megfelel; a tisztán állam-emberi, magára támaszkodó nevelés az eszmény. Dr. Wichard Lange Hamburgból, kit az ő lelkes csatlósai „a personifikált német paedagogikának“ tartanak, a következő szavakkal jellemzi a berlini gyűlésen e törekvést: „Némelyek szeretnék a vallástanitást az iskolából egészen kiküszöbölni, mások meg akarják azt tartani. Az a csoport tehát, mely azt kiküszöbölni akarja, nemcsak lehetségesnek, de sőt nagyon is üdvösnek gondolja a nevelést vallás és keresztyénség nélkül; ő fel akarja nevelni az ifjúságot az evangéliom elvei nélkül, amaz öselv nélkül, „hogy mi az ur Istent féljük és szeressük,“ ő nem akarja rendszerét a vallásból és az emberből, — ki egy legmagasabb és legszentebb akarattól függ, — hanem inkább a modern államból és a modern társadalomból fejteni ki, és tán egyedül a szabadságot, vagy a becsületérzést, vagy a haladást emelni a legfőbb nevelési elvvé. Ha ilyesmi beállana, akkor az iskola „a kor magaslatán“ állana; vagyis a tanító minden egyházi nyügtől alaposan emancipálva, oly fizetéssel és géppel lenne, mely által a modern társadalom a hasznos esmeretek és ügyességek legnagyobb mennyiségét az ifjúság lelkébe szivattyuzná; akkor az iskolában — mint Hollandiában — csak tisztán „történeti“ értelemben lehetne Jézusról szó, aki hires tanító volt, akiről követői az ő irataikban azt a hirt terjesztették, hogy betegeket gyógyított, holtakat feltámasztott sat., és aki a zsidó államelvvel ellentétben álló tanítása miatt keresztre feszítettetett. Akkor, mint ott előfordulni szokott, a zsidó gyermek panaszt emelhetne, s feladhatná tanítóját, mivel hogy ez, elragadtatva az államilag tiltott lelkesedés által, oly dolgokat hozott elő a tanításban, melyek a kis hebráus vallásos, az államiskolában respectálandó, s az állam által óltalmazandó lelkiösmeretét sértették. Ily iskolában aztán oly rettentő világosság lenne, s anyira szolgálná ez a testvériesült emberiségnek legmagasabb céljait, hogy a tanító és tanítványok, mint a szük mellűségben szenvedő a tulságos levegőtől, a tulbő állameszmétől megfulhatnának.

¹⁾ A „Frankfurter Journal 1869-diki aug. 14-diki számában a főcikkben azt mondja: mi nyíltan szavazunk nem a Gothaisáló félszeg felekezetiellen, hanem a vallástalan iskola radikálszere mellett.“

Képzelve magának ki-ki tisztán ennek a következményeit, és méltassa a felekezetiellen iskola ügyét bővebb gondolkodásra.

(Németből, Engelbach után.)

Rimler Károly.

Bernátfalvy Bernáth Zsigmond, ungi egyházmegyei segédgondnok gyűlést megnyitó beszéde Nagy-Dobronyban, 1870. szeptember 8.

Nagytisztelű egyházmegyei közgyűlés!

Az isteni gondviselés ismét megengedte érnünk ezen nagytiszt. Egyházmegye alapszervezkedése szerénti azon időszakot, melyben önkormányzati jogát, egyházi és világi elnökeinek, esküdt tanácsbiráinak, és minden működő hivatalnokainak szabad és független választása által gyakorolni szokta.

Én tehát, n. t. elnöktársam, és minden rendű tisztviselőtársaim nevében is, azon díszes hivatalokat, melyekkel minket a n. t. egyházmegyei közönség a szabályos 3 évvel ezelőtt megtisztelni kegyeskedett, s ezekkel egyszersmind azon hatóságot is, melylyel a lefolyt három évszakára felruháztattunk, — a n. t. egyházmegyei közönség kezéhez ezenel tiszteletteljesen visszaadom, és a hivatalos pecskéket rendelkezése alá helyezem.

Midőn ezen kötelességemet teljesítem, azon biztosítással szerencsés vagyok szolgálhatni, hogy ezen tisztviselői testület, ugy összesen, mint annak minden egyes tagjai, hivatalos kötelességeik önzéstelen és lelkiösmeretes teljesítésének öntudatával adja át választandó utódainak az ezután teendők fonalát. De hogy ezen boldogító öntudattal léphetünk vissza: — mulaszthatlan kötelességem legalázatosabb köszönetünket kifejezni a n. t. e. m. közönségnek azon nagybecsű kegyességeért, melylyel hivataloskodásunk egész korszaka alatt, működéseinket készséges részvételével, és szükséges közreműködésével támogatni kegyeskedett.

Van szerencsém a n. t. közgyűlésnek azon megnyugtató tudósítással is szolgálhatni, hogy az e. m. pénztárak — a kezelés iránt hozott, és eddig minden tekintetben üdvöseknek bizonyult e. m. határozatok, szigorú pontossággal fogantositván:

1. az ezeket érdeklő okmányok, e. m. tiszti ügyvédi hivatalunk által mindenkor jogilag érvényesítve, —

2. a határozat nyomán megszerzett tűzmentes szekrényben, az időközben befolyó pénzkészlettel együtt, pénztárnokunk hű kezelése alatt; —

3. az e. m. gazdasági választmány, fontos éber ellenőrködése által, szabályszerűen rendben tartva, és biztosítva vannak.

Kezdetleges könyvgyűjteménye ezen n. t. egyházmegyének, melynek alapját a n. t. felső-zempléni egyházmegyével történt osztozás alkalmával jutott kevés számú kötetek képezték, — tekintettel létezése rövid szakára, és a szaporíthatási alap kisedtségére, — tagadhatatlanul szép gyarapodásnak örvend. Tiszt. Pazar István ágteleki, és Pazar József nagyszelmenci lelkészek és testvérek, néhai édes atyjoknak nagy. és tudós Pazar József közönségesen tisztelt esperestünknek, 300 kötetet megközelítő nagybecsű gyűjteményét, e. m. könyvtárunknak ajándékozták; — közelebb pedig a lelkészi és tanítói karnak könyvtári részvény cím alatt évenként fizetett filléreiből, 200 kötetet haladó könyv vásároltatott, — ezekhez járulván még az egyházmegye költségén járatott Sárospataki füzetek, Protestáns egyházi és iskolai lapok, és a Figyelmező teljes számú példányai, és egyes hiveink néhány kötetnyi adományai, — anyira szaporodott: — hogy jelenleg mintegy 1000 kötetek használatnak lelkészeink és tanítóink által. Nem titkolhatom el azonban azon egyéni aggodalmamat, miként ezen szakadatlanul növekedő becses gyűjteménynek mostani helyiségét, sem a megközelítés tekintetéből, sem a folytonos rendtartás mulaszthatatlan szükséges volta miatt, főleg pedig a nélkülözhetetlen lajstromozás végett, nemcsak alkalmasnak nem ösmerem, de ellenkezőleg határozottan célellesnek tartom, — és hajlandó vagyok hinni: — hogy a n. t. egyházmegye bölcsesége, e részben a méltányos kivánalmakat kielégítő határozatával fog intézkedni.

Óhajtottuk volna mi — a n. t. egyházmegye hivatalnokai, — hogy felekezetünk kiszámíthatlan áldozatai által létrehozott, és negyedfél vizsontagságos századok alatt fentartott népnevelési intézetek s kéinkről is megnyugtató jelentéssel szolgálhattunk volna! Ugyanis az ország valamennyi hatóságaival ezen n. t. e. m. közönség is, a királyi szentesítést nyert törvény által felbízattva, jogosan várhatta, sőt várta is az eddig létesíthetettnél szabatosabb oktatási rendszer életbeléptetését, — felekezetünk tanítói sorsokról — úgy a működőkérről, mint a szolgálatképtelenné lettekéről, vagy ezután ilyenekké leendőkeről, az államkormányának pártatlan gondoskodását, — az oktatási terhek viselésében — ott, hol azok a polgárookra elviselhetetlenekül bizonyulnak, — álladalmi segélyeztetésbeni részesíttetését, és ezek által a serdülő nemzedék kellő kiképeztetését. Azonban a majdnem másfélszáz paragraphusokkal halmozott törvény, nemhogy az óhajtva várt célszerű intézkedést életbeléptette volna, — sőt ellenkezőleg, az eddig tapasztalt eredményt is szembeszökőleg megbénította; a szülék áldozatkészségét lehangolta anyira, hogy egyházmegyénk tankötelezettjei seregében is azon szomorító tapasztalatot mutatta fel, miszerént a tankötelezetteknek szinte

egyharmada maradt ki ezen évben a tanodákból. És ezen zsidbasztó tényekkel egyidejűleg sajnosan kellett tapasztalni a kormány szembeötlő tétlenségét, és a más felekezetbeli klérus ellenszegülése iránti mozdulatlan tehetetlenségét.

De nemcsak egyedül ez fokozza felekezetünk aggodalmait! fájdalom! a törvény magasztos szava: „j o g e g y e n l ő s é g“ csak üres phrízisnak tünt fel, és mézes madzagul a könnyen hívőknek, szemben a többséget képező felekezet klérusa tulnyomó anyagi hatalmával! Gunyosan tanuskodik e részben a szúrágta szentszékek csökönýös fentartása, — a szomszéd testvérállamban már a korona által is szentesített polgári házasság törvényesítésétöli ídétlen vonakodás, — valamint a pápai concordatum is, melynek királyi placetum kikérése mellözésével, majd minden cikke érvényesítettik, s nem példanélküli, hogy ezen érvényesítés erőszakkal is megkisértetik. És ezen XIX. századunk utolsó harmadának ílyetén szennyföltjai azzal tetözvék, hogy a vallásügyi kormány, protestáns egyházhatóságainkat, belügyeinkbe avatkozó önkényes parancsoló rendeleteivel, lényeges jogaink önhatalmu elsajátításával nyugtalanítja, — mint tetteleg meg is kísérlette a katonai két felekezetü protestánsok egyházi szerkezetét önkéntesen saját hatalmából egyesíteni. Önhatalmi eljárást követett el ezen n. t. egyházmegye területe ellen is, amidön a reformátzió öskorától óta egyházmegyénk kebelében léteöz tiszta szalókai, eszenyi, és ágteleki egyházközségek tanodáit, — a mi kihallgatásunk mellözésével, a szabólcsmegyei tanfelügyelő alá rendelte.

Mi írányunkban n. t. e. m. közgyölés! protestánsok írányában, vallásminiszternek, mint parancsoló idegen elemnek, nincs, nem lehet értelme; hiszen íly idegen — parancsolva beavatkozó elem, meröbeni ellentéte az önkormányzatnak, mely a protestantizmusnak lételeme, és amílyet felekezetünk írányában, határozottan számüztek régíbb hazai törvényeink, legtüzetesebben kirekeszti pedig azt az 1608-dik évi — épen a prot. Superintendentiákról szóló — koronázás előtti 1-ső törvénycikk.

Ezen valóban megdöböntöz tapasztalatok közöt, mink, ezen n. t. egyházmegye választott elnökei, elodázhatlan köteleességünknek ösmerük fel, a mondottak szerint alapjaiban ingatagokká lett népnevelési intézeteink sorsára legkomolyabb ílyelmünket szentelni. E részbeni intézkedéseinkben írányadó vezérfonalul egyes egyházközségek jogai sérthetlenségét, és javadalmaik csonkíthatatlanságát tüzttük ki, mely bennünket oda vezérlett, hogy egyházközségekíket azon tanácscsal lásuk el, miszerént azon alkalommal, amíkor a törvény által — eléggé nem sajnálható — ferde megkülönbözttetéssel „államiaknak“ és „felekezetíeknek“ címzett tanodák közötíi választása, — és ílle-

tőleg azoknak létesítése s feltartása iránti nyilatkozatra fognak felszólíttatni: — az egyház előjárói ünnepélyesen nyilatkoztassák ki: —

1. hogy mindaddig, míg az államkormány a törvénykövetelte kellekekkel és tanárokkal ellátott tanodát az egyház község kebelében életbe nem léptet, azt meg nem nyitattja: a saját áldozataikkal létesített és eddig fentartott iskolákat, illetőleg az azokbani oktatást, megszüntetni, egyáltalánfogva, és semmi szín alatt nincs szándokukban.

2. hogy amenyiben felekezeti áldozataikkal létesített, és eddig fentartott tanintézetük, a magas kormány által nem találhatnák — akár épületei tekintetében, akár felszereltsége miatt, akár a tanító díjazására nézve — kielégítőnek: az egyházközség az államnak törvény által kilátásba helyezett segélyezését igénybe venni, kérelmezni, és követelni el ne mulasztja.¹⁾ Mindenesetre pedig

3. az egyházak előjárói, tartsák mulaszthatlan kötelességüknek énekvezetők sorsát, ugy lakásaik, mint díjazásaik tekintetében biztosítani; valamint

4. mostan birtokaikban lévő tanhelyiségeik iránt, a kirekesztő tulajdon és rendelkezési jogait sértetlenül és örök időkre fentartani.

Ezen pontozott figyelmeztetésekkel, miknek teljesítése az előjáróknak, a n. t. e. m. gyűlés irányában szigorú felelősség terhe alatt meghagyatott, és amelyekkel minden egyházközseink kellő időben ellátattak, kötelességünket a fenálló körülmények között lehetőleg beváltottuk hisszük.

Most már n. t. egyházmegyei közönség! azt óhajtanám kifejezhetni, amivel ezen mélyen tisztelt közönség, minden egyes tagjainak tartozom: de amivel nem érezvén magamat képesnek azt méltóképen kifejezni, örökre adósuknak kell maradnom!

Én ezen diszteljes hivatalviselésnek minden perceiben, a n. t. egyházmegye folyton tartó kegyességét, minden alkalmakkori kitüntetését, s figyelmettségét voltam szerencsés élvezhetni, valamint egyes tagjainak nagyra becsüli barátságát, szívélyes ragaszkodását bővmértékben tapasztaltam.

Ki lenne képes az ilyenek irányában, az ezeket megillető hálát kifejezni? Fogadja kérem a n. t. közönség szavak helyett keblem melegé-

¹⁾ Valóban sokan úgy vélték, s azt hozná magá al a közjó s a méltányosság is, hogy az állam segítse a felekezeti népkiskolákat. mde ez nem úgy van. Magából a törvényből kijő, hogy az állam felekezeti népkiskola javára nem ad egy garast sem. — Az iskola-szentgyörgyi ref. egyház leégett iskolájának felépíttetése végett államsegélyt kért a miniszteriumtól. De ez kereken megtagadta mondván: „államsegélyben csak a községi iskolák részesülnek. Lásd: dunántuli e. k. jegyzőkönyve 1870. okt. 181. sz. Szerkesztő.

ből fakadó azon egyszerű nyilatkozatomat: én az ezek iránti hálát szívemben viselem.

Tisztelettel és szíves barátsággal kérem nagyrabecsült Tisztviselőtársaimat, fogadják önzéstelen és buzgó közremöködésükért, s az irántam mindenkor kitüntetett barátságukért szíves köszönetemet!

Nagytiszteletű esperest ur! tisztelt elnöktársam! Nagytiszteletűséged ritka tapintattal ösmerte fel, kivel kell megszorítani fáradságos hivatala terheit, felismerte aggtársában az öregség roskatagságait, kit minden lépten figyelmeztetni, mulasztásait pótolni szembetűnően sokasodott a szükség. A mindenkori éberség, gyöngéd figyelmeztetés, és előzékenység sohasem késett nagytiszteletűséged részéről; tapasztaltam én azt, a koriránti kegyeletesség és szívélyes barátság kellemeivel fűszerezve; fogadja kérem mélyen érzett köszönetemet, és tartson meg végfogytomig nagyrabecsült barátságában!

Van n. t. egyházmegyei közönség! a hosszú életnek egy sajátságos gyengélkedése. Számos megélemedett egyén nem képes felösmerni saját tevékenységének tetőpontját (culminatióját), — nem észleli, hogy immár nem halad, hanem hátrál mozdulataival. Másik tökéletes elszántsággal kötelességének ösméri és tartja, sőt kívánja utolsó erejét is a szentnek, üdvösnek hitt ügynek szentelni. Egy harmadik a nyugalomba vonulása s a térnek újabb erőnek átengedése által, veszélyeztetve hiszi a célirányosnak hitt ügymenetét. Vannak sokan, kik az elvonulás által, a kftmulás megközelítését remegik! holott az ily aggoknak részvétők, a legjobb akarat mellett is előny helyett hátrányára, haladás helyett hátramardására vezet a közügy menetének.

Én n. t. e. m. közönség! érezve, hogy már nemcsak elértem, de alkalmasint tul is haladtam az életkor most jelzett tetőpontját: a legnagyobb tisztelettel nyilvánítom, hogy befejezván ezen tisztválasztó közgyűlésen a leköszönő elnökökre szabályszerűleg ruházott kötelességeket, a tiszteletteljesen előrebocsátott búcsu-nyilatkozatomat véglegesnek kérem tekintetni, és mint olyat, kegyesen el is fogadtatni.

Most pedig, hogy a napi teendők haladék nélkül munkába vétethessenek: — a közvetlen eszkozlendő tisztválasztás tartamára tollnoknak tiszt. Orémus Dániel, tisztí ügyésznek tek. Vékey Sándor urakat nevezem ki, s az elébb nevezettet a legott hitelesítendő jegyzőkönyv pontos és hűséges vezetésére, utóbbit pedig a szabályszerű illedelem és rend megtartása feletti örködésre felhiván: — a tisztujító s illetőleg választó közgyűlés tanácskozásait, ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

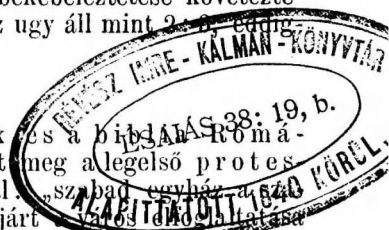
Egyházi krónika.

Németország. Döllinger a pápa csalhatatlansága ellen. — Jézusiták. — Népeesség. — Döllinger prépost és hittanár a müncheni egyetemen, ki a legközelebbi római zsinatig, egy volt Rómának és a pápaságnak legtekintélyesebb támaszai és védői közül, most a római katolikus klérus kebeléből, a leghatalmasabb ellenzője a pápa csalhatatlanságáról szóló új dogmának. Még el sem oszlott a római zsinat, midőn az Allg. Zeitungban azt bizonyította be Döllinger, hogy a csalhatatlansági dogma nemcsak a mai időbe nem való, hanem egyáltalában téves is. D. e cikkért egyetemi tanároktól és másoktól igen számos elősmerő és magasztaló nyilatkozatokat nyert; a müncheni tanács pedig diszpolgárrá nevezte őt, de ő e megtszettelést ügyes tapintattal visszautasította. A regensburgi püspök csakhamar eltiltotta a hatósága alatti ifju theologusokat a müncheni theologiai fakultás látogatásától, maga a müncheni érsek pedig felhívta a nevezett fakultás tanárait, hogy a csalhatatlansági dogma elfogadását írásban jelentsék ki. Döllinger s még két tanártársa Friedrich és Reischl nem írták alá a reversalist. Az egyetemi tanács rosszalását nyilvánítá a hittanárok reversalisa felett, amelyben annak kiadására önmagukban, a tanács tudta nélkül, jogosítva nem válnak; a kormány pedig érdemjelekkel ajándékozta meg az alá nem író tanárokat, kik közül azonban Reischl csakhamar elpártolt, — „laudabiliter se subiecit“ — mondák a pápások. A müncheni érsek erőlyesen intette Döllingert és társát, hogy térjenek meg, s e tekintetben véghatáridőül folyó évi március 15-dikét tűzte ki, s engedetlenségök esetére a legkeményebb rendszabályokkal fenyegette őket. Erre Döllinger márc. 28-káról válaszolt, érvekkal kimutatta a csalhatatlansági dogma alapatlant, képtelen és vészes voltát, s kijelentette, hogy azt mint ember, mint hittudós, mint történetismerő és mint polgár el nem fogadhatja, kéri egyszersmind, hogy alkalom nyujtassék neki, véleménye alapos voltának szaktudósok előtti bebizonyítására. Erre april 2-dikéről bocsátott ki a müncheni érsek egy pásztori levelet, intvén hiveit, hogy D. veszedelmes tévelygéseitől óvakodjanak, mint amelyek nagy veszt, pl. excommunicatiót vonhatnak maguk után azokra, kik amellet makacsul megmaradnak. Ekkor már az egész müncheni klérus nyilván az érsek mellé állott; Döllingert pedig mind a bajor királyi udvar és kormány, mind mások részéről közelből s távolból újabb meg újabb megtszettelések, kitüntetések érték. Nemsokára jött azonban az *excommunicatio major* is Döllinger és elvtársa Friedrich ellen. A demonstráció mellettök még nagyobbá lett; Münchenből magából, Koblenzből, Bécsből és másunnan ezerek nevében jöttek az ősz tanárhoz Döllingerhez az üdvözetek; még a rómaiak is, de természetesen, nem a pápapártiak, — így írtak hozzá: „mi rómaiak, azaz olaszok, a szellem ama gyalázatos leigáztatását épen úgy gyűlöljük, mint a németek. Az olasz morál nem az többé, ami a tizenhatodik században volt. Mi tudjuk, hogy itt az idő, amelyben az egyházi reformnak szent ügyéért, nekünk olaszoknak együtt kell harcolnunk a németekkel.“ — Aki azonban, mindezekből azt következtetné, hogy a római katolikusok valami tetemes része a protestáns egyházhoz fog közeledni, vagy általában va-

lami evangyéliomi értékű lépésre fogja magát elszánni, — az nagyon csalatkoznék. Döllinger ellen, s a csalhatatlan pápa iránti vakengedelmesség mellett, épen oly számosak a tüntetések, mint az ellenkezők. A legnagyobb mérvben ellenzéki katolikusok is csak azt mondják, hogy nekik nem kell a vaticanum, de kell a tridentinum, azaz: nem kell csalhatatlan pápa, de kellett és kell csalhatatlan egyház, azaz csupa püspökökből álló infallibilis zsinat, ami pedig épen olyan képtelenség, mint a csalhatatlan pápa. — A római katholicizmus pápától és mindenestől, néhány év óta már egyenesen a jezsuitizmus borzasztó következetes kommandója alatt áll. Ez ellen nem ilyen vagy amolyan, de mindég csak Róma körül forgó oppositzio, hanem valódi evangyéliomi szellem, s az abba vetett élő és erős hit segít, aki megtörte a kigyónak fejét. — Hogy a most is viláгурalomra törekvő jezsuiták, miként fogják fel a vallás és vallásosság mivoltát, azt kevéssel ezelőtt igenérdekesen megmagyarázta Huber tanár Münchenben, egy csalhatatlanságellenes népgyűlés előtt. Előmutatott nevezetesen egy jó hosszú papir szalagot, melyet egy jezsuita zárdában nagyszámmal árultak jó pénzért, mint „az Ur Jézus Krisztus természetének valódi mutatóját,“ s kétségtelen óvszert minden gondolható baj ellen. A genti jezsuiták pedig, ezer meg ezer kis üvegekben adják el a szent Ignác vizét, amelynek egyéb áldott hatása mellett, azon jótékony ereje is van, hogy ha az oly napszámos, aki munkát nem tud kapni, ebből a vízből iszik, tüstént segélyre s támogatásra talál. Tehát a jezsuiták mily könnyen megoldották a mai kor egyik legfontosabb társadalmi kérdését, mely felett a legjelesebb gondolkodók, mindeideig siker nélkül törték fejökét! — Az északi német szövetség népességében eddig vólt körülbelöl 21,330,000 protestáns, 8,715,000 katolikus; a déli német államoknak a szövetségbe való belépése következtében a protestánsok száma: 24,840,000, — a katolikusoké 13,800,000. Elzász és Lotharingen bekebeleztetése következtében a katolikusok száma a protestánsokéhoz ugy áll mint 2 : 1, elú egy állott mint 3 : 8.

Olaszország. A protestánsok és a bispósok legelső protestáns templom Rómában ezen felirattal: „szabad egyház a szabad országban.“ Ugyanott a waldensek mindjárt az 1849-es szabadságharc után 14 nap alatt 145 példány bibliát terjesztettek szét, — különféle misszionariusok működnek, és a britt bibliaterjesztő társaság a Corso legpompásabb pontján szerzett rakhelyet. — IX. Pius még 1849-ben 2000 példány új testamentomot égettetett meg Rómában.

Ausztria. Az evangélikusok második egyetemes zsinata. — Századok nagy szenvedései után, csak egy pár évtizeddel ezelőtt kezdtek az ausztriai német és szláv protestánsok oly helyzetbe jutni, mely türethetőnek s a jobb jövőndő biztos előjelének tekinthető. Eddig olyanok vóltak, mint a kietlen pusztán szétszórt juhok, minden egységes szervezet s a ragadozó farkasok ellen minden biztosíték nélkül. Legelső egyetemes zsinatukat 1864-ben tarthaták. Ekkor megállapított egyház-

szervezetük szerént minden hatodik esztendőben össze kell jöni az egyetemes zsinatnak; tavalyról azonban a háboru miatt elmaradt az s a jelen évre tétetett által. Junius 7-dikén csakugyan mind az ágostai, mind a helvét hitvallásuak zsinata megnyitott Bécshen, ünnepélyes isteni tisztelettel. Az ágostai hitvallásuaknál H ö m e l superintendens predikált II. Kor. IV. 8. felett: „mindenütt nyomorgattatunk, de nem szorítottatunk meg; kétkedünk, de mindenestől nem esünk kétségbe.“ Szónok mind általában a keresztyénség, mind az evang. egyház szomoru sorsát rajzolta. De vizgatalást és reményt merit az Ur ígérétéből: „Ime én veletek vagyok mindennapon e világnak végezetéig,“ és épen a jelenkort tekintve is, „a német nemzet nagy tetteiből, amelyek protestáns műveltség és tudomány szülöttei.“ stb. Hasonló tartalmu és szellemű volt a református hitszónok Dr. Wilkens bécsi lelkész beszéde is. Cseleked. XXV. 11—12 felett. Szónok a zsinatok feladatáról értekezett, mely főleg az egyház megvédésében áll. Mondá a többek közt: „ama jelszó: „szabad egyház a szabad államban“ csak azt teszi, hogy bocsáttassék ki az egyház az állam védelme alól hogy aztán „megsemmisítessék.“ stb. Az isteni tisztele végeztével mindkét zsinat, az első ülés főkonzisztoriumi elnök s udvari tanácsos Zimmermann A. által nyitvatván meg, saját korelnöke vezetése alatt megalakult. Az evangélikusok korelnöke G u n e s c h bécsi superintendens volt, rendes elnökké választott S c h n e i d e r supr., másodelnökké Seeliger kerületi kurátor. A reformátusok korelnöke Dr. F r a n z supr. volt Bécshől, rendes elnökké választott V e s z e l y J á n o s supr. Klosterből, másod elnökké pedig E s c h e r H. kerületi kurátor Trieszthől. Mindegyik zsinat négy-négy jegyzőt választott. Mindjárt a választások után, az ágost hitvallásuak kebeléből Seeliger másodelnök vezérlete alatt egy küldöttség ment a reformátusokhoz, s felhivta azokat, hogy közös ülések tartása végett egyesüljön a két zsinat, természetesen nem általában és feltétlenül, hanem csak némely egyes közös tárgyak feletti tanácskozás végett. Így volt ez a mult alkalommal is. A reformátusok örömmel fogadták ez eszmét s tanácskozni fognak a kivitel felett. Ezután a verificatio végett tétetett intézkedés. A tárgyak előleges megvitatása végett a reformátusoknál következő osztályok vannak: 1. egyházalkotmány, 2. iskolaügy, 3. felekezetek egymáshozí jogviszonya, 4. vegyes ügyek. Minthogy a megnyitási s alakulási nap után, azaz junius 8-ra épen a római katolikusok nagy ünnepe az u r n a p j a következett: az ágostai hitvallásuak e napról elhalasztották az ülést; de a reformátusok ekkor is rendes ülést tartottak. Egyik egyik zsinat mintegy 40 tagból áll. A református zsinati tagok közt, még található magyar nevéket, mint S z a l a t n a y, T a r d y, B e n e s, — maradékait azon sárospataki és debreceni főiskolai ifju magyar theologusoknak, akik mintegy száz évvel ezelőtt a cseh és morvaországi reformátusokhoz hívatlak s küldettek, hogy ott az egyházat, a romokból felépíteni elkezdjék. — Általában, miként az 1864-dik évi, ugy ezen zsinat s ennek előzményei is evangyélomi buzgóságról, kitűnő tudományos műveltségről s emelkedett hangulatról tesznek bizonyosságot. Van egy német nyelvű zsinati lap is, melyre H e l f Károly bécsi könyvárusnál, Kärtnering Nro. 6. lehet előfizetni, egyelőre 2 fttal. A lap, vagy inkább folyóirat, határozatlan időben, füzetenként jelenik meg. Eddig megjelent 3 füzet. Ajánljuk.

Iskolaügyi krónika.

Németföld. Elzasz és Lotharingen. Porosz egyetemek népessége. — Az északi német szövetséghez csatolt Elzasz és Lotharingen területén nagyban megkezdették a poroszok az iskolaügyi gyökeres újraszervezését Legelőször is két tanítóképezde állított fel, egy r. katolikus Strassburgban s egy evangélikus Colmárban. A porosz kormány tehát, tudni sem akar oly — felekezeti jellemmel nem bíró képezdekről, milyenekről nálunk sokan azt hiszik, hogy egyedül azokban van a paedagogikai idvesség és szabadelvűség. Az említett képezdek élén egy-egy igazgató áll, ki a felügyelő testülettel együtt az intézet tanítási, erkölcsi és gazdasági ügyeit vezeti. A tanulók bent laknak az intézetben és szorosabb felügyelet végett, csoportonként az egyes tanárok között vannak kiosztva. A tanpálya, beleértve a gyakorlatokat is, három évre terjed, ehhez képest osztály is három van. A képezde mellett egy vagy több osztályú gyakorló iskola is van, a melyben a tanításnak valódi példányszerűnek kell lenni. Itt gyakoroltatnak a növendékek kellő vezérlés és felügyelet mellett a tanításban. Tantárgyak: vallás, iskola és tanításisme, olvasás, német nyelv, történelem, földrajz, természetisme, szám és térkép, írás, rajzolás; zene: ének, zongora, hegedű, orgona; — torna, kertmivelés, gyümölcsenyésztés, kézi munka, községi kormányzat ösmertetése, francia nyelv elemei. Ezek minden tanulóra nézve kötelees tantárgyak. A múlt iskolai évben a tiz porosz egyetemen a tanulók száma volt télen 6641, nyáron 7271 körül. Ezek közül belföldi 5776; protestans theolog 876, kath. theolog 475, jogász 1079, bölcsész 1989; — külföldi 865. Felvéve a nem immatrikuláltakat is, 7703-ra megy a szám. — Evang. theologus hallgató a téli félévben Berlinben volt: 224, Boroszlóban 63, Bonnban 34. Greifswaldban 19. Halleban 252, Königsbergben 77; öszvesen 669, amennyi magában Halleban volt, midőn az ottani theologiai szak virágzott.

Anglia. Az új iskolai törvény s a vallástanítás. — Hogy a vegyes vallású hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákban a biblia mint vallástani kézi könyv használtatik-e, azt a törvény az egyes iskolai székek eldöntésére bizta. A londoni iskolai szék nagy többséggel elhatározta, hogy a bibliát fel kell venni s olvasni az iskolákban s az olvasott részekhez a gyermekek felfogásához alkalmazott hit és erkölcsi magyarázatot kell adni. A r. katolikus tagok ezt teljességgel nem szerették. Természetes, mert hiszen azt minden ember tudhatná, és pedig nálunk magyar protestánsoknál is, hogy a vallástanításnak teljes elkülönítése s a rendes tanító kezéből kivétele, vagy az indifferentizmus, vagy a római katolicizmus, de semmi esetre sem az evangéliumi protestantizmus eszméje és érdeke. — Be kell tehát vinni a bibliát az iskolába, a londoni iskolaszék nagy többsége szerint, de az volt aztán a még nagyobb kérdés, hogy miként és ki által tárgyalassék vagy kezeltesék az. Egy nonconformista lelkész azt javallotta, hogy csak egyedül olvasni kell a bibliát, annak vallástani magyarázatát

pedig feltétlenül eltiltani. Az indítványozó lelkész azonban, amugy szép csendesen csakhamar szerette volna visszavonni ez indítványt, de nem engedte meg neki a többség, és pedig azért, hogy az indítványban foglalt elv felett teljes kárhóztatását kimondhassa és azt elvethesse. A bibliát tehát magyarázni kell a londoni községi iskolákban, mégpedig nemcsak történelmi, földrajzi vagy régiségstani, hanem egyenesen vallás-és erkölcsstani szempontból és érdekből is. Most már az volt a kérdés, hogy ki magyarázza tehát a bibliát? Némelyek azt akarták, hogy az illető lelkészek; de e nézetet a nagy többség ismét határozottan elvetette és kimondá, hogy a bibliai oktatás a tanító és pedig csak egyedül a tanító kezében legyen és lehessen. Ezt kívánja az egység, a felelősség, a felügyelhetőség stb. eszméje. Igentermészetes, mert hiszen azt is tudhatja minden okos ember, hogy a vallástanításnak kizárólag a papokra bizása egyenesen pópista hierarchiai és épen nem evangéliumi protestáns elv, mert avagy miként állhatna az meg az egyetemes papság evangéliumi magasztos elvével?! A vallási és felekezeti érdekek népiskolai kiegyenlítésének nagyfontosságú kérdése tehát, elvégre is a tanítók vállaira nehezül. De sokan reménylik, hogy a tanítók, felfogva szép rendeltetésüket, a biblia magyarázás folyamán csupán azon magasztos és egyetemes keresztyén igazságok mezején fognak maradni, amelyek minden keresztyén felekezettel egyiránt közösek. — Ne feledjük, hogy csupán a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákról vagyon szó; mert a hitvalláshoz szorosán ragaszkodó felekezeti, illetőleg egyházi iskolák is folyvást és illetlenül fenállanak.

Északamerika. Egy kitünő tekintély az állami vagy községi iskolák ellen. — Érdekes elv a közvizsgákra vonatkozólag. — Az északamerikai reformátusok mostani legtekintélyesebb theologia Dr. Nevin, a leghatározottabban megtámadta azon elvet, illetőleg intézményt, melyszerint az iskola az egyháztól merőben elszakasztatik és semmi hitvallási jellemmel nem bíró községi vagy állami intézetté tétetik. Tagadja, hogy a szabadság és civilizáció érdeke ezt hozná magával, állítja ellenben, hogy az ily nézet fejével és farkával azaz indokával és eredményével egyiránt, nem egyéb mint tényleges elvetése és tagadása a keresztyénségnek. A christianismus rendeltetése az, hogy az egész emberre, tehát annak szellemiségére nézve is a legfelsőbb tekintély legyen; ama községi és állami iskolai rendszer pedig épen az életre nézve legfontosabb mezőről zárja ki a keresztyén elvek működését és hatását. „A mi rendszerük ugymond, ignorálja a pozitív keresztyénséget s ennek segélye nélkül akarná nevelni az ifju nemzedéket, mintha lehetséges volna az élet kötelmeire s rendeltetésére voltaképpen előkészíteni az oly nemzedéket, melynek lelke s kedélye csupán a látható világ felé van irányozva“ stb. stb. Az ily nyilatkozatok épen nem ritkák Északamerikában; a legujabb időben a legtekintélyesebb tudósok megtámadták az egyháztól elszakasztott állami iskolai rendszert, mint egyóldalat és erkölcsi elvadásra vezetőt. Épen napjainkban rohamosan terjed az északamerikai tanuló ifjak között is az erkölcsi vadság és zabolátlanság, melynek meggátlása végett ott, a legkitünőbb tekintélyek azt akarják, hogy nem csak az elemi, de a felsőbb iskolai tanítást és ne-

velést is a pozitív keresztyénység szelleme s elvei hassák át. — Az északamerikai nagy tanítóegylet f. évi március 18-dikán New-Yorkban tartott gyűlése a többek közt azon nézetet mondá ki, hogy miután az iskola a tanítás és nevelés nagy feladatát egy magában a család által nem támogattatva, egyáltalában el nem érheti, sőt, különösen az iskolai nevelés merőben sikertelenné lesz, ha a család s annak példaadása stb. ellene dolgozik az iskolának: ennél fogva az iskola és család egyezményes közreműködésének eszközlése végett, azon nézetben lőn határozott megállapodás, hogy a közvizsgálatok célja ezentul ne az legyen, hogy az egyes gyermekek egyes tudományokban való jártassága kitűnjék, mert hiszen ezt az okos szülék otthon is megtudhatják, — hanem az, hogy a közvizsgákon jelenlévő szülék színről színre lássák, szemléljék, hogy miképen mozog és működik az iskola, a tanítók és tanítványok kölcsönös egymásra hatása folytán a maga nagy céljai felé. A szülék és előljárók látva a tanítási modort és pedig a tudományok mind-egyikében, s látva általában a tanító eljárását: biztos következtést vonhatnak az iskolai működés végeredményére is. — Itt megjegyezzük mellékesen, hogy a legújabb időkben tudtunk szerint a darmstadti Allg. Schulzeitung, a sächsische Schulzeitung s a Dörpfeld Schulblattja a leg-erélyesebben megtámadják a közvizsgálati komédiákat és a memorizáló vagyis magoló tanulást. Igyekszünk e nézeteket valamikor bővebben ösmertetni; ámde a nélkül is tudhatja és tudja azt közöttünk is sok ember, hogy a nálunk is sok helyütt az abc-től a theologiáig mindenütt uralkodó magoltatást és az ehhez alkalmazott szerencsétlen közvizsgálati komédiákat meg kellene már szüntetni és helyökbe célszerű tanítási, tanulási és vizsgálati módot és rendszert léptetni; miért késik tehát a szükséges reform?

K ü l ö n f é l é k .

A tiszántuli ref. egyházkerület közgyűlése april 20—24. napjain Debrecenben. — E közgyűlés nyomott jegyzőkönyve már közkézen forog; csak egypár főbb tárgyat emelünk tehát ki. Az üresen állott püspöki szék betöltésére bejött 577 érvényes szavazat. E szavazatok pedig következőleg oszlottak meg:

Révész Bálint debreceni lelkész, esperest és egyházkerületi főjegyző nyert 471

Könyves Tóth Mihály karcagi lelkész s heves nagy kunsági esperest 57

Révész Imre debreceni lelkész s egyházkerület levéltárnok 41

Kiss Áron porcsalmi lelkész s szathmári esperest 4

Hajnal Ábel békési lelkész s békésbányai esperest 1

Heiszler József dombrádi ref lelkész 1

Kozma József őri lelkész s felső szabólcsi esperest 1

Nagy István nagy váradi lelkész s bihari esperest 1

Az ezek szerint általános szavazattöbbséget nyert derék férfiú, méltán a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel üdvözöltetett, székét elfoglalta, a következő vasárnap azaz april 23-dikán délelőtt pedig a debreceni nagy

templomban, nagy ünnepélyességgel felavattatott. Az eskü, amelyet ez alkalommal letett a következő:

„Én R. B. esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiu és Szent Lélek, teljes Szent Háromság egy igaz örök Isten, hogy a püspöki hivatalt, a melyre a tiszántuli reformált egyházkerület gyülekezetei által választattam s melyben ezen egyházkerületi közgyűlés által megerősítettem, hiven, igazán és törvényesen folytatom; az evangéliumi tudomány tisztaságának s hitfelekezetünk elveinek fentartására hűségesen vigyázok; magyar protestáns egyházunk törvényes szabadságát, függetlenségét és önkormányzati jogait s az ezeket biztosító békekötéseket és országos törvényeket soha meg nem sértem, sőt mind alkalmas, mind alkalmatlan időben teljes erőmmel (nem „örömmel,” mint a nyomott jegyző könyvben áll) védelmezem; a polgári hatóságoknak oly rendeleteit, melyek fennálló törvényeinkkel és törvényes gyakorlatunkkal ellenkeznek, vagy azoktól eltérnek, az egyházkerületi közgyűlés tudta, akarata és beleegyezése nélkül soha végre nem hajtom, sem másokkal végre nem hajtatom, sőt nem is köröztetem; mindennemű hivatalos eljárásaimban, magamat fenálló törvényeinkhez, végzéseinkhez és a presbyteri egyház-kormányzat elveihez tartom; a gyülekezetek és iskolák lelki testi jóllétét, szabadságát, békességét és virágzását teljes erőm szerint fentartani és előmozdítani igyekszem. Isten engem úgy segítjen.“

Tekintve nem csak ezen esküt, de a püspöki hivatalra vonatkozólag fenálló törvényeinket, továbbá a körülményeket s az idők jeleit, bizonynyal meg kell győződnünk afelől, hogy a mi elválasztott püspökünkre is, nem mindennapi sujjos teendők váraognak. Isten adjon erőt és kitarást a nagy teher elhordozására s a nemes harc megharcolására! — Az ürességbe jött főjegyzői hivatal betöltésére nézve a következő gyűlés elejére adandók be a szavazatok. — E gyűlésen is fenforgott a moldva-oláhországi misszió, Celder s a bukresti vizályok ügye, — mert melyik bérc és völgy is az immár a két magyar hazában, amely ezek dicsőségét ne zengené?! Nálunk is kimondatott, hogy a konvent intézze el ezek ügyét. Még megérhetjük, hogy európai háborura kerül a dolog. — A felső szabócsi egyházmegye, megunva saját háromszázados egységét, három egyházmegyévé akarja magát felosztani. Divide et vinces! Ugy mondják, hogy itt nagyszámmal vagynak esperestségre alkalmas férfiak. Egy küldöttségre bízott az ügy véleményadás végett. — Balogh Ferencz debreceni hittanár ur s többek indítványa folytán, az egyházkerületi gyűlés mint ilyen, üdvözlő iratot küldött Genfbe a Kalvin emlékezetére emelt Reformátzio csarnokának igazgató tanácsához. Tudva van ugyanis, hogy Kálvin a siremlékeknek s általában az embert dicsőítő emlékeknek barátja egyáltalában nem volt, az ő emlékezetének tisztelői tehát, több évvel ezelőtt azt határozták, hogy halála évének háromszázados fordulatakor az ő nevének emlékezetére alapíttassék egy nagyszerű csarnok, vagyis egy az evangéliumi pozitív keresztyénséget terjesztő intézet Genfben, éspedig egészen önkéntes adakozásokból. E célra tehát felhívások bocsáttattak ki szerleszt mindenfelé. A református népek és egyesek, különösen az angolok és skótok Amerikából, Indiáról, a tengerek hajóiról, a sarkok mellől is, egyszóval: mindenfelől vetekedve küldék Genfbe az ő kisebb nagyobb összegeiket. Hazánkban, ahol Nagy Brittanía és Északamerika után legnagyobb a kálvinisták szá-

ma, nem találkozott egyetlen egy lap sem, amely ama felhívást felemlítette volna, hanem olyan találkozott igenis, amelyben némelyek, szertelenül erőlködtek bepiszkolni a Kálvin nevének emlékezetét. Üdvözöljük tehát a tiszántuli ref. egyházkerületi gyűlést nemcsak azért, mert utólagosan bár, de mégis kifejezte Kálvin emlékezete iránti tiszteletét, hanem inkább azért, mert ez által nyilván bizonyosságot tett arról, ami különben magától érthető és másként nem is lehet, hogy t. i. az evangéliumi pozitív kereszttyénség alapján áll, s így nem tartozik azokhoz, akikről Kálvin mondá a többek közt: „Conantur nos a Scripturis avertere, ut in imaginationibus suis vagari, aut potius extra Scripturae fines errare cogant. Praetermissa Scriptura per nubes et aëra vagantur.“ — Népiskolaügyben érdekes volt azon jelentés, melyszerént a kormány Szabolcsmegyében és a hajdu kerületben 75 azaz hetvenöt ref. felekezeti iskola felett, mivelhogy azok nincsenek a törvény szerént szervezve, kimondá a bezáratási első halálos ítéletet, vagyis megtette a legalis megintést. — Az ügy az illető esperest uraknak adatott ki felvilágosítás végett. Mi hiszszük, hogy a tanfelügyelő, illetőleg a kormány egészen a törvény értelmében járt el. Tehát még buzdíthatjuk mindegyiket: tu ne cede malis, sed contra audentior ito! Sic itur ad astra! Jellemző volt az is, hogy ha jól emlékszünk, a miniszter ur, hivatalos levelében ily kifejezést használt: „szabolcsmegyei tanfelügyelőm“; tehát mintha Gr. Károlyi mondaná: „nyirbátori tisztartóm.“ Tehát a magyar protestáns iskolák és azok ügye egy dominium, amelyet most a sokak által ultramontánnak tartott Pauler ur örökölt; a dominiumban a tanfelügyelők a tiszték, az inspektorok; mi pedig szegény protestánsok: misera plebs contribuens etc. — Mellőzve már egyéb csekély érdekű tárgyakat, csak azt jegyezzük még meg, hogy a debreceni főiskola építési költségeinek fedezésére a bécsi osztr. földhitelintézettel eszközöltetett 125,000 ft kölcsön. Sorjáték is fog szerveztetni különbféle értékes ezüst nemű nyereleményekkel. Ez iránt előre is felhívjuk a közönség figyelmét és pártfogását. — E gyűlésen is látható volt ama két körjelenség, amely, ha eleje nem vétetik, nem sokára nagyon el fogja sílányítani a tiszántuli ref. egyházkerület közgyűléseit. Egyik a gyűlés alkotó tagjainak s ezek közt az esperesteknek és segédgondnokoknak is, bizonyos tisztújítási tulzó és felesleges liberalis viselkedés miatti gyakori jövése s menése. Ez előbb utóbb minden szilárdságtól, következetességtől s általában a dolgok biztos és sikeres intézésének lehetőségétől is megfosztja a gyűlést. — A másik: temérdek haszon talan, leginkább vagyoni, krajcáros ügyeknek, vagy léha pereknek öszvehalmozódása. Nagy hiba az, hogy az eféle szennyeseket otthon kimosni és kitergetni nem tudjuk. Így aztán a mi jegyzőkönyvünkben végig betűzheti az ember a temérdek számokat, míg egykét oly pontra találhat, amely a vallás, egyház, iskola, tudomány stb. mezejéről egykissé nemesebb és emelkedettebb tárgyról szól. Ismételjük, hogy ezek körjelenségek, amelyeket a közjó érdekében ki kell irtani éspedig gyökérenesen s minél előbb.

A békés városi iskola ügy az emelkedés új stadiumának néz eleje, Ezt mutatja azon igenjeles s nyomtatásban is megjelent „Emlékirat“ melyet az ottaniref. presbyterium, a város képviseleti közgyű-

léséhez, a békési real-gymnázium érdekében a múlt május hóban egy omninózus felhívás következtében mintegy válaszul terjesztett elő. Az emlékirat, mely multaés jövőre kitünő ügyszeretettel és szakértelemmel tekint, H a j n a l Ábel ottani lelkész és esperest ur műve. Reméljük, hogy a közjó minden személyes érdekek és viszketegek felett elvégre is diadalt vesz. Különben is temérdek sok lesz a nehézség, ha a mi népoktatási törvényünkét vesszük fel mérvül. Igy pl. előttünk ugy látszik, hogy a felső népiskolák vagy polgári iskolák látogatására, az illető koru gyermekek Békésen is köteleztetve vannak; mert nem szeretjük feltenni azon nagy következtelenséget a törvényhozásról, hogy minden 5000 lakossal bíró községet kötelezzon ugyan polgári vagy népiskolák állítására; de ezen iskolákba való járásra egy gyermeket se kötelezzon. De meg, teljes általánosságban s feltétlenül mondja ezt a törvény 59. §-sa: „oly falvak és városok községei, melyek kebelökben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolákat állítani s tartani fen;” — tehát jegyezzük meg: nem egy polgári vagy felső népiskolát, hanem iskolákat, ami már nyilván involvája az azokba járás általános kötelezettségét. De kijő ez másunnan is. A tapasztalás meg fogja tehát mutatni a tehetős, sőt gazdag Békés városában is, hogy a törvény csakugyan elhordozhatatlan terhet rak reánk. Egyébiránt „vis consilii experts mole ruit sua.“

Az illető Értesítésből örömmel látjuk, hogy a kormány által az elemi tanítók számára mezőgazdasági tantárgyakból rendezett szűnidei tanfolyamokban a múlt évben, Magyar-Ovárott, Keszthelyen, Debrecenben, Kassán, az ottani tanintézetekben összesen 129 tanító vett részt. Ezek közül 67 látattott el állami költségen. Ez mind igen szép. De nekünk nem tetszik azon szolgainak mondható nagy alázatosság, amelylyel ezen tanító urak nagy hálákat adnak . . . a minisztereknek, mintha csak ezek magánintézetében és ezek magánköltségén tanultak volna. Az eféle nem valami erős alkotmányos érzületre mutat, miként az sem mutatott, midőn ünnepélyes s nyilvános alkalommal egy méltóságos kormányhivatalnoki ajk azon ígét hangoztatá, hogy a miniszter a tanítók legjobb barátja. En quoi saint, en quoi romain? Az eféle beszéd nem alkotmányos országba való. A gazdaszati ösmeretek terjesztése ügyében pedig sokkal célszerűbben tenne a kormány, ha vándor tanítókat tartana, akik egyes helyeken megjelenvén, nemcsak a tanítóknak s gyermekeknek, hanem az értelmesebb gazdáknek is adnának célszerű oktatást. — A tavalyi eljárásról azon megjegyzést is hallottuk, hogy a kitünőbb felekezeti tanítók egyenesen verbuváltattak a községi iskolák számára. — A célszerű gazdaszati ösmeretek terjesztését nagyon szükségesnek és üdvösnek tartjuk, de másrészről azt hisszük, hogy kivált a mai időben, midőn a vallás és erény oly kevés — ellenben a pénz, a gazdagság oly sok embernek kell, — nagyon vigyáznni kell, hogy az iskolák s épen a népiskolák is, pusztá gazdaszati s mammont imádó intézetekké ne aljasittassanak.

Fábián Mihály urnak, mint a külső somogyi ref. egyházmegye tanügyi bizottsági elnökének az 187 $\frac{1}{4}$. tanévéről szóló je-

lentéséből látjuk, hogy az egyházmegye 38 anya és leánygyülekezetei-közül csak 3, u. m.: Lápafő, Tur és Öszöd mondott le saját felekezeti iskolájáról, ezek közül is azonban a lápafői iskola csak szóval községi, „mert az egyháztól váratik az iskola felépítése, s a lelkésztől annak vezetése.“ Ez nagyon különös községi iskola is fogna lenni; ilyet a magyar törvény aligha ismer. A jelentés szerint csak Öszödnön, a jelentést tevő lelkész ur működése helyén van „leginkább“ „tényleg“ községi iskola „mint a mely már az államszegélyt élvezti, s a folyó évre az iskolaköltségek fedezetlen részének pótlásául 330 frtot., iskolai építésre 630 forintot kapott.“ Ez már érthető, sőt kézzelfogható. De hát külső Somogyban, a községi iskola lényeges jelleme, az állam általi segélyeztetésben állana? Ha ez így van: mért nem kap az Öszödnél nem sokkal, vagy tán semmivel sem népesebb és gazdagabb Lápafő semmit, mért váratik itt a községi iskola építése az egyháztól, vezetése a lelkésztől. — Azon tételt is látjuk a nevezett jelentésből, hogy „a községi iskola eszméje a legkeresztyénibb eszme.“ Az általunk igentiszttal szerzött, aki mint maga mondja: „elvből vallója, gyakorlatilag életbeléptetője a községi iskolának,“ biztosíthatjuk afelől, hogy a magyar törvényszerinti községi iskola eszméjét, mert hiszen nálunk vóltaképen csak erről lehet most szó, — amily joggal elmondhatja legkeresztyénibbnek, ép oly joggal mondhatja el legizráelitábbnak vagy legmuhamédánábbnak. A mi községi iskolánk nem akarna lenni sem egyik, sem másik, s az egyik baj épen az, hogy a viszonyok hatalmánál fogva, elvégre mégis lenni fogna igensok helyen nem legkeresztyénibb, hanem a legnihilistább vagy legpapistább.

Rövid irodalmi szemle.

Hofstede de Groot. Dr. theol. Die moderne Theologie in Niederlanden. Bonn. Markus. IV. 38 l. Nagy 8-adrét 6 ezüst garas.

Szerző már több évek óta, egy a hollandiai ref. egyház legtekintélyesebb theológjai közül; a most uralgani akaró pártok közül sem a liberális, sem az orthodox résznek nem hive, hanem az ugynevezett közvetítő iskolához tartozik. Több rendbeli irodalmi műveivel, különösen theológiai encyclopaediájával kitünő szolgálatokat tett hazájában a theológiai tudományosságnak. Címzett művében a hollandiai „modern“ theológiát történelmi, bölcsészeti és dogmatikai szempontból jellemzvéen, a következő eredményre jut: „a modernek új történelmet csinálnak, mert a csudát kikergetik a bibliából, minthogy a bölcsészet szerint nincsen csuda; — a bölcsészet nyakáról pedig a kijelentést rázzák le, minthogy a jelenkor története, vagyis a tapasztalás azt tanítja, hogy a mai időben már semmi természetfeletti nem történik, amiből következik ő szeréntök, hogy ezelőtt sem történhetett ilyen. Látnivaló tehát, hogy valódi szép circulusban pályázunk. A történelem érvel a (valótlan) bölcsészetből, a bölcsészet pedig a (valótlan) történelemből, — s a bölcsészet által ekként megbénított történelemből, s a történelem által megbénított bölcsészetből nyernék aztán a modernek egy oly dogmatikai nézletmódot és rendszert, amelynek se ize se büze, se füle se farka. Ugy hogy már egyik modern, Pierson ur is

*

ezt vallja: „semmi titkot nem csinálunk abból, hogy a mi modern theologiánk szünteleni ingadozásban van, s oly ellentmondásokban sinlik, melyekben minden bölcsész megbotránkozhatik.“ — Szerző szerint a modern theologia gyümölcsei: bámulatatos felfuvalkodottság, az ellenfél méltatlan lenézése; a népnél az erkölcsiség és egyháziasság hanyatlása; pártviszály és pártgyűlölet. Némelyek a modern theológiához tartozó lelkészek közül elég őszinték s lemondanak a lelkészi hivatalról, nemcsak, hanem amint ugyancsak az egyenesség kívánja, kilépnek az egyházból. A theologusok száma általában fogy. — Egészben véve pedig megjegyzi szerző a modern theológiáról, hogy az, elvtelenségben s felületességben sinlik, — s hogy még életben van, azt egy jó részben azon értelmetlen ellenfeleinek köszönheti, akik a téves nézeteket is fen akarják tartani ellenében. Ha az ily ellenfelek elhallgatnak, önként megszűnik az egész modern theologia, s annak pártja is, s hiszszük hogy megszüntével, némi tekintetben becses örökséget hagy hátra az egyház számára. — Mindezeken velejét egyik tekintélyes külföldi protestáns theologiai folyóirat a „Theologischer Jahresbericht“ után irtuk ide, — némi előleges figyeltetésül az ugynevezett modern és liberális theológiára vonatkozólag, amelyet a vele rokon mozgalmakkal együtt nemsokára, mi is tüzetesen igyekszünk ösmertetni.

A bécsi evang. theologiai Fakultás történetére sat. vonatkozólag, következő érdekes művek jelentek meg:

Frank Dr. Prof. Die evangel. theolog. Fakultät in Wien. 1871. 50 kr.

Otto Theod. Dr. Prof. De gradibus in theologia. 1871. 50 kr.

Vogel Dr. Prof. Festrede. 1871. 25 kr.

Taufraath. Kurze Nachrichten über die ev. theol. Fakultät. 1871. 60 kr.

Mindezek Braumüller könyvkereskedő kiadásában jelentek meg.

Később en tüzetesen fogjuk ösmertetni ezen művek tartalmát. Adig is anyit jegyezzünk meg, hogy a nevezett theologiai intézetben 1820-tól mostanig, mintegy 1330 egyén tanult, ezek közül 790 --- 800, tehát jóval több, mint az egésznek fele, magyar és erdélyországi vólt. Szabad legyen tehát reménylenünk, hogy legalább az ilyenek őszinte részvétellel viseltetnek a nevezett intézet iránt.

Debrecenben Telegdi K. Lajos kiadásában, a következő művek jelentek meg:

A föld két félgömbjének iskolai faltérképe. 4 lapon. 2 frt. Vászorra huzva 4 frt.

Európa iskolai faltérképe. 4 lapon. 2 frt. Vászorra huzva 4 forint.

Mindegyik külön-külön több mint 12 □ lánnyi terjedelmű, igen díszes, célszerű szerkezettel és kiállítással.

Szegedi Sándor. Szemelvények T. Livius művéből. Gimnáziumi használatra, magyarázó jegyzetekkel kísérv. 8 r. 242 l. 1 frt. 20 kr.

Békési Péter, debreceni tanító: Ó és új szövetségi szent történetek. 24 kr. — Rövid mértani, természeti és polgári földrajz.

Ajánljuk ezeket az illető tanár és tanító urak figyelmébe, s szívesen vennők, ha a gyakorlati használat után észrevételeiket közölnék velünk.

Miként pedig általában iskolai, úgy különösen népiszkolai vezér és kézi könyveinkre vonatkozólag is immár nagyon eljöttnek látjuk azon időt, amelyben azok, különösen a német és helvét protestáns iskolákban célszerűeknek bizonyult módszer és elvek szerint szerkesztessek. Egyszóval: tanuljunk meg a külföldtől minden jót, s alkalmazzuk azt célszerűen saját szükségainkhez.

Könyves Tóth Kálmán. Egyházi beszédek különféle alkalmakra. 8. r. 191 lap. 1 frt. 40 kr. Tartalmaz 29, legnagyobb részben alkalmi beszédet. Könyű tollal írott, élénk szellemű, világos irányu beszédek. Teljes, szigorú hűség a szöveg valódi tartalmához, és a mindég abból meritendő főhemához, s általában a bibliai tiszta légkörben való mozgás, s a bibliai fegyverek nagyobb mérvű használata, — im ezek volnának azok, amelyeket kisebb nagyobb mértékben szükségeseknek tartanánk még szerző kitünő talentumaihoz s nem mindennapi ügyességéhez. Bizton is reméljük, hogy mind ezeket, mind a többi ezekkel rokon evangéliom hirdetői kellékeket, különösen Spurgeon kellő tanulmánya folytán, nemsokára bőv mértékben üdvözölhetjük szerzőnk műveiben, kiről örömmel tudatjuk előlegesen is, hogy korunk világhírű nagy evangéliomi predikátorának Spurgeonnak egyházi beszédei közül többeket, magyar nyelvre fordítva fog közrebocsátani, amire magától a szerzőtől engedélyt nyert már. Nagy örömmel üdvözöljük e vállalatot, s erősen hisszük, hogy Spurgeon beszédei, eredeti minőségökben jól magyarra fordítva, s kellően tanulmányozva és használva jótékony hatással lesznek nálunk is az evangéliomi szószéki működés ügyére. — Visszagondolva magyar szerzőnk K. T. K. műveire, s mellözve a részletes észrevételeket, melyekre sem terünk, sem időnk nincs: csak azt jegyezzük meg, hogy az eféle kifejezést: „híveim,“ hallgatóinkat értve ezeken, — mindenütt is ugyan, de különösen az egyházi beszédekben, határozottan mellözni kell. A mi hallgatóink, Krisztusnak hívei; vagy ha nem azok: az a rendeltetésök, hogy azokká legyenek.

Magok a nagy apostolok és reformátorok, sohasem mondták azt, hogy még azok is, akiket valóban ők vezérlettek a Krisztushoz, ők nyerték meg az evangéliomnak: tehát az ő híveik. Ők egyszerű szolgáknak, vóltaképen nyomorult parányiságoknak tartották magokat azon egyetlenegyhez, az Urhoz képest, aki az alpha és ómega, s minden mindenkben. De meg, bárhonnán véve is fel a dolgot: temérdek sok érv harcol az ellen, hogy a református predikátor híveinek nevezze a maga hallgatóit.

Debrecenben, ifju Csáthy Károly gazdasági, akadémiai könyvtárus kiadásában jelentek meg:

Bánhegyi István tanfelügyelő. Abc. 2-dik javított kiadás. 1871. 8 r. 88 lap. Kemény fedél.

Ladányi Gedeon, debreceni főiskolai tanár. A magyar királyság alkotmánytörténete a szathmári békekötésig. Első kötet 257—476.

**

s második kötet 1—96. lapjai. Ismételve ajánljuk e művet, és óhajtjuk, hogy fonala ne szakadjon meg a szathmári békekötésnél, hanem jőjön a legújabb időkig.

Ugyancsak Debrecenben jelentek meg: Szücs István. Debrecen történelme. Második kötet négy ábrával. I. Rákóczy György fejedelem halálától, Debrecennek szabad királyi városi rangra lett emeltetéséig. Bólti ára a három kötetnek együttesen hat forint o. é. Előfizetés-képen azonban 5 frt. o. é. mind a három kötetre, az utolsó kötet megjelenéséig folyvást elfogadtatik a szerző és kiadó által Debrecenben, Kis Csapó u. 767. sz. a. Ismételve ajánljuk ezen sok rendbeli tanulságokkal teljes olvasmányt, a történelem barátainak figyelmébe és pártfogásába.

Psenyeczkai Nagy Sádortól az angolnyelv levél szerénti önoktatásának már a 8-dik levele is megjelent; mit az illetők örömmel fognak üdvözölni.

A magyar történelmi társulat egyik igenérdekes kiadványa a legújabb időkől:

A Zichy és Vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Gróf Zichy Károly ez időszerénti senior áldozatkészségéből közli a magyar történelmi társulat. Első kötet. Szerkesztik Nagy Imre, Nagy Iván és Vég helyi Dezső választmányi tagok. Pest. 1871. Nagy 8 r. 1—632 lap. Ára 4 frt. Az e kötetben közlött, s időrendben szerkesztett 592 okmány az 1341-dik évig megy. Őszinte tiszteletet kell szavaznunk a derék családi seniornak, aki ily szép áldozatot hozott, nemcsak családjá multjának, hanem egyszersmind a hazai történettudományak oltárára is. — Várjuk az időt, midőn a magyar protestáns főurak, kerületek és megyék áldozatkészsége, ily okmánytárakkal fogja gazdagítani, a mi egyháztörténelmünk siralmas és ügyefogyott állapotját.

A Czelder Márton által kiadott és szerkesztett Missziói Lapok mult évi 10, 11, 12. számainak megjelentéről már korábban akartunk jelentést tenni, de ez bizonyos tévedésből elmaradt. Most ajánljuk a füzetet, mely természetesen saját specialis ügyének szolgál, különösen azok figyelmébe, akik a Celderüghöz szólni hivatva vannak. Nagyon sajnálnók, ha C. minden lehető úton módon ki nem hallgattatnék.

A Dolinai Gyula által ügyesen szerkesztett érdekes és tanulságos tartalmu Kis Ujság-ot, népiskolai s algymnáziumi tanulók számára ismételve ajánljuk. Megjelenik hetenként egyszer; díszes képekkel. Előfizetési ára egy évre 4 frt., mely szerkesztő laptulajdonoshoz küldendő: Pest, Sándor u. 12. sz. A 4 frt. előfizetésért még ajándék könyvecske is adatik.